

PC II 102/1942/1943

- 11981002052,4

COBISS 0

usb. p. 2052/87

19-10-57/11

ПРОГРАММА

ПО КУРСУ

«ИСТОРИЯ

СОВЕТСКОГО СОЮЗА

В 1917-1918 гг.

ПРОГРАММА

ПО КУРСУ

«ИСТОРИЯ

СОВЕТСКОГО СОЮЗА

В 1917-1918 гг.

ПРОГРАММА

ПО КУРСУ

«ИСТОРИЯ

СОВЕТСКОГО СОЮЗА

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

PC II 102/1942/1943-14
ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XIII, КН. 4.

2052/81
REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XIII, FRASC. 4.

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА
БИБЛИОТЕКА

СОФИЯ — SOFIA

ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR

1943

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Ив. Снѣгаровъ, Българскиятъ духъ на Охридско-Прѣспанската епархия преди освобождението на България (1878 год.)	1
В. Дуневъ, Воденскиятъ говоръ (продълж. отъ кн. 3)	26
Н. Мавродиновъ, Археологични и художествено-исторични изследвания изъ Македония (продълж. отъ кн. 2)	88
К. Мирчевъ, Писма на Гоце Дѣлчевъ	130

Рецензии и книжовни вѣсти

Н. Хр. Станишевъ, Кратка история на българитѣ отъ най-стари времена до днесъ. София 1942. — Рец. Ив. Снѣгаровъ.	153
Кирилъ Мирчевъ, Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи. Библиотека „Българска книга“ № 8. Издава Министерството на народното просвѣщение. София 1943. — Рец. Ст. Стойковъ.	158
Известия на Българския археологически институтъ, т. XIV, София 1943. — Рец. Д. Крънджаловъ.	165
Списание „Бѣломорски прегледъ“, т. I. София 1942. — Рец. М.	170
Б. Цоневъ, История на български езикъ, обща часть, т. I, второ посмъртно издание. София 1940. — Рец. К. Младеновъ.	171
Ст. Каракостовъ, Македонски възрожденци — исторически и литературни образи. София 1943. — Рец. К. Младеновъ.	172
Е. Petrovici, Daco-slava (extras din „Dacoromania“. X. 1943. p. II). — Рец. К. Мирчевъ.	173
Германия и Югозападна Европа. 1. Hans F. Zeck. Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa, Leipzig 1939. 2. Otto Blum, Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet, Berlin 1941. 3. Otto Leibrock, Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa, Berlin 1941. Рец. Д. Ярановъ	176
Werner Frauendienst, Jugoslawiens Weg zum Abgrund. Berlin 1941. Рец. Д. Ярановъ	179
Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Werden und Vergehen Jugoslawiens. Berlin 1941. — Рец. Д. Ярановъ.	182
Френско резюме	183

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Ив. Снѣгаровъ, Българскиятъ духъ на Охридско-Прѣспанската епархия преди освобождението на България (1878 год.)	1
В. Дуневъ, Воденскиятъ говоръ (продълж. отъ кн. 3)	26
Н. Мавродиновъ, Археологични и художествено-исторични изследвания изъ Македония (продълж. отъ кн. 2)	88
К. Мирчевъ, Писма на Гоце Дѣлчевъ	130

Рецензии и книжовни вѣсти

Н. Хр. Станишевъ, Кратка история на българитѣ отъ най-стари времена до днесъ. София 1942. — Рец. Ив. Снѣгаровъ.	153
Кирилъ Мирчевъ, Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи. Библиотека „Българска книга“ № 8. Издава Министерството на народното просвѣщение. София 1943. — Рец. Ст. Стойковъ.	158
Известия на Българския археологически институтъ, т. XIV, София 1943. — Рец. Д. Крънджаловъ.	165
Списание „Бѣломорски прегледъ“, т. I. София 1842. — Рец. М.	170
Б. Цоневъ, История на български езикъ, обща часть, т. I, второ посмъртно издание. София 1940. — Рец. К. Младеновъ.	171
Ст. Каракостовъ, Македонски възрожденци — исторически и литературни образи. София 1943. — Рец. К. Младеновъ.	172
E. Petrovici, Daco-slava (extras din „Dacoromania“. X. 1943. p. II). — Рец. К. Мирчевъ	173
Германия и Югозападна Европа. 1. Hans F. Zeck. Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa, Leipzig 1939. 2. Otto Blum, Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet, Berlin 1941. 3. Otto Leibrock, Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa, Berlin 1941. Рец. Д. Ярановъ	176
Werner Frauendienst, Jugoslawiens Weg zum Abgrund. Berlin 1941. Рец. Д. Ярановъ	179
Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Werden und Vergehen Jugoslawiens. Berlin 1941. — Рец. Д. Ярановъ.	182
Френско резюме	183

TABLES DES MATIÈRES

	Pages
iv. Snégarov, L'esprit bulgare de l'évêché d'Ohrida—Prespa avant la libération de la Bulgarie (1878)	1
v. Doumev, Le parler de Vodën (suite du № 3 de la Revue de Macédonien)	26
N. Mavrodinov, Voyage archéologique en Macédoine (suite du № 2 de la Revue de Macédonien)	88
K. Mirtchev, Lettres de Gotzé Delchev	130

Comptes rendus et Nouvelles littéraires

Ch. Stanichev, Histoire des Bulgares depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours. Sofia 1942. Compte rendu d'I. Snégarov . . .	153
K. Mirtchev, La science serbe et ses conceptions sur la langue des Bulgares de Macédoine. Sofia 1942. Compte rendu de St. Stoikov . .	158
Informations de L'institut archéologique. T. XIV. Sofia 1943. Compte rendu de Krendjalov	165
Revue du littoral Egéen, T. I, 1942. Compte rendu de M.	170
B. Tzonev, Histoire de la langue bulgare. T. I. Seconde édition posthume. Sofia 1940. Compte rendu de K. Mladenov	171
St. Karakostov, Le pioniers de la Renaissance macédonienne. Sofia 1943. Compte rendu de K. Mladenov	172
E. Petrovici, Daco-Slava (Extras din „Dacoromania“, X, 1943, p. II). Compte rendu de K. Mirtchev	173
Hans F. Zeck, Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa. Leipzig 1939.	
Otto Blum, Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet. Berlin 1941. . .	
Otto Leibrock, Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa. Berlin 1941. Compte rendu de D. Jaranov	176
Werner Frauendienst, Jugoslaviens Weg zum Abgrund. Berlin 1941. Compte rendu de D. Jaranov	179
Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Berlin 1941. Compte rendu de D. Jaranov	182
Communication des articles de la Revue en français	183

БЪЛГАРСКИЯТЪ ДУХЪ НА ОХРИДСКО-ПРЪСПАН- СКАТА ЕПАРХИЯ ПРЕДИ ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ (1878 ГОД.)

Отъ Ив. Снѣгаровъ

Охридската епархия е твърде древна. Положително е известно, че тя съществувала презъ IV в. Нейниятъ епископъ Зосима участвувалъ въ голѣмия църковенъ съборъ, свиканъ противъ арианството въ Сердика (сега София) въ 343 год. Но още презъ първитѣ вѣкове на християнството въ гр. Лихнида (днесъ Охридъ) ще да имало християни и християнска община. Тоя градъ билъ важна станция на сръдидния римски пътъ, наричанъ *Via Egnatia*, който съединявалъ Римъ съ Солунъ, Филипи (между Драма и Кавала), Неаполъ (днесъ Кавала), Византия и съ Мала Азия. Още въ апостолско време (I в. сл. Хр.) съществували голѣми християнски общини или църкви (*Ἐκκλησίαι*) въ Римъ, Солунъ и Филипи. До солунци и филипийци ап. Павелъ отправилъ послания очевидно, защото тѣ имали ръководно значение за християнската църква въ Македония и Илирия. Апостолъ Павелъ основалъ християнска община и въ южномакедонския градъ *Верия* (Беръ). Изобщо, както самъ казва, той проповѣдвалъ чакъ до Илирика (Римл. 15, 19), днешна Албания. Като имаме предъ видъ, че по *Via Egnatia* Римъ поддържалъ оживени съобщения съ Изтокъ, трѣбва да се приеме, за вѣроятно, че и римски християни (търговци, офицери, войници, чиновници) минавали презъ Лихнида и използвали случая да запознаятъ лихнидци (свои познати) съ Христовата вѣра. Също и търговскитѣ сношения между Солунъ и Лихнида благоприятствували да се разпространява християнството въ Дасаретия, главенъ градъ на която била Лихнида. Съществува охридско предание, че *св. Еразъмъ*, епископъ отъ Антиохийската областъ (Сирия), проповѣдвалъ християнството въ Лихнида. Въ връзка съ това предание се намира култътъ на охридското население

къмъ тоя Христовъ радетель, който по други легенди загиналъ мъченически въ Италия въ началото на IV в. И днесъ съществува манастирче „св. Размо“ (близу до Охридъ, на пътя за Струга и Дебърца), гдето всѣка година на 2 юний ст. ст. се чествува паметъта на светеца.

Лихнидската епархия съществувала презъ V и VI в. Нейниятъ епископъ *Лаврентий* билъ защитникъ на православието, ако и да го преследвалъ византийскиятъ императоръ-монофизитъ *Анастасий* (491—518).

Следъ заселването на славянитѣ въ Македония и Илiria, християнската църква не изчезнала, а действувала като евангелски квасъ за духовното възраждане на новитѣ жители езичници. Въ времето на князь Бориса (852—889, † 907), Охридъ излъкналъ като важно християнско срѣдище още преди идването на св. Климента. Въ църковния съборъ, свиканъ въ Цариградъ презъ 879 год. за тържественото възстановяване на Фотия за цариградски патриархъ, участвувалъ и охридскиятъ архiereй *Гавриилъ*. Св. Климентъ обаче съ своята учителска и пастирска дейность далъ апостолска основа на Охридската епархия, която станала драгоценно украшение на Българската църква и люлка на българската духовна култура, защото по вдъхновение на св. Климента тамъ се появили хиляди носители на животворна свѣтлина. Отъ времето на Самуила българската патриаршия, обявена за унищожена отъ византийския императоръ Иванъ Цимисхи (972 год.), мѣстейки се отъ градъ въ градъ, най-после намѣрила здрава опора въ Охридъ, който отъ тогава близу осемъ вѣка билъ духовно срѣдище на българския народъ. Наистина Охридската архиепископия-патриаршия си служела и съ гръцкия езикъ, нейни иерарси, особено въ византийско време, били по народность гърци, но при все това и тѣ, както охридскитѣ священоначалници негърци, носѣли знамето на България, наричали се и били наричани, както е известно, архиепископи на цѣла България (*πάτρις Βουλγαρίας*). Следъ унищожението на Охридската патриаршия (1767 год.), фенерското влияние изобщо било по-слабо въ Охридската епархия, отколкото въ други български епархии. Нейното българско население не е забравило, че неговата църковна независимостъ била отнета отъ цариградския патриархъ. Отначало Охридъ направилъ опитъ да възстанови своята духовна независимостъ. Цари-

градската патриаршия твърде понизила неговото църковно достоинство, лишила го дори отъ правото да бжде официално срѣдище на отдѣлна епархия, като първенъ го подчинила на драчкия митрополитъ, а после го присъединила къмъ Прѣспанската епархия или по-точно слѣла Охридската епархия съ Прѣспанската подъ название Прѣспанска архиепископия и после митрополия. Но Охридъ изтърпѣлъ съ гордостъ това външно унижение. Самитѣ „прѣспански“ гръцки владыци чувствували, че тоя градъ е сърдцето на тѣхната епархия и тамъ било седалището имъ, та въ действителностъ тѣ били охридски митрополити, ако и да се титулували *ὁ Πρεσβυτῶν* (прѣспански). Следъ смъртѣта на прѣспанския архиепископъ *Партений*, въ м. май 1771 год. Цариградската патриаршия поставила иеромонаха *Исаия* на овдовѣлата „светейша Прѣспанска архиепископия“. ¹⁾ Изглежда, че *Исаия Прѣспански* скоро се сближилъ съ ония охридчани, които копнѣли за възстановяването на Охридската патриаршия. Той билъ обвиненъ отъ Фенеръ, че подбуждалъ архиереитѣ въ другитѣ епархии на бившата Охридска патриаршия, както и паството, противъ Великата църква (Царигр. патриаршия), очевидно съ цель да бжде възстановена автокефалната Охридска патриаршия. Но, както преди години посочихъ въ сп. „Македонски прегледъ“ (год. IV, кн. 1, стр. 28—30, статия *Градъ Охридъ*),

¹⁾ Патриаршескиятъ протоколъ за неговия изборъ гласи: Ἡ Τῆς ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς πρεσβυτῶν ἀπρωστατεύτου διαμεινάνσης, ὅτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κυρ παρθενίου τοῦ ἔχον ἐκμετρήσαντος, καὶ πρὸς τὰς αἰωνίους μονὰς μετιχίσαντος (sic), ἡμεῖς οἱ ἐνδημοῦντες συναδελφεὶ ἀρχιερεῖς πατροπῇ, καὶ ἀδελφ. τοῦ παναγιωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου ἡμῶν αὐθέντου, καὶ δεσπότου, τοῦ οἰκουμενικοῦ πριάρχου κυρίου κυρίου Θεοδοσίου, συνεισελθόντες ἐν τῇ πανσέπτῃ πριαρχικῇ καὶ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος γεωργίου, καὶ φήρους κανονικῶς προβαλόμενοι εἰς εὐρεσιν καὶ ἐκλογὴν ἁγίου καὶ ἀρμοδίου προσώπου, τοῦ ἀναδεχομένου τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον, καὶ ἀρχιερατικὴν προστασίαν τῆς ἐπαρχίας ταύτης, πρῶτον ἐθέμεθα τὸν σοσιώτατον ἐν Ἱερομονάχ(οις) κύρ Ἡσαΐαν, δεύτερον δὲ τὸν Ἱερομόναχ(ον) Ἰγνάτιον, καὶ τρίτον τὸν Ἱερομόναχ(ον) ματθαῖον, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα καταστράθη ἐν τῷδε τῷ Ἱερῷ κώδικι τῆς ἁγίας τοῦ Χυ Ἐκκλησίας εἰς μόνιμον, καὶ διηνεκὴ τὴν ἀσφάλειαν. Ἐν ἑτα: ὀρίῳ (σωτηρίῳ) ἀφρα⁹ κατὰ μῆνα μᾶλλον ἐπινευήσεως 876. Следватъ подписи на избирателитѣ-архисреен (7): Герасимъ Кизички, имащъ и мнението на ираклийския Методий, никомидийския Никифоръ, никейския Антимъ, халкидонския Партений, деркоския Дионисий и брусенския (прѣдъте) Мелетий; прѣстърски Григорий, имащъ и мнението на пловдивския Самуилъ; тивериополски Анания (?) и др. Тоя протоколъ е вписанъ въ VI кодексъ на Цариградската патриаршия, стр. 33. Снехъ преписъ въ 1938 год., когато работихъ въ библиотеката на Царигр. патриаршия.

Цариградската патриаршия своевременно и бърже потушила това движение. Исаия щѣлъ да бѣде строго наказанъ, но билъ опростенъ, следъ като се разкаялъ и далъ на патриаршията писмено обещание отъ 29 октомврий 1776 год., че ще ѝ бѣде напълно послушенъ и ще пази нейнитѣ привилегии. Тогава Цариградската патриаршия присъединила Охридската епархия къмъ Прѣспанската и я държала въ тоя видъ и презъ XIX в.

Презъ време на фенерското иго грѣцкиятъ езикъ се разпространявалъ повече или по-малко и въ Охридско-Прѣспанската епархия (най-вече въ градскитѣ училища и храмове), но въ кжщитѣ и на пазара българската речъ се лѣбела свободно и се налагала дори на турцитѣ, които имали търговски и други отношения съ християнското население. Въ Охридъ свещеницитѣ, ако и да имали грѣцко образование, ревниво пазѣли своята родна речъ. Сакеларий Стефанъ добре владѣлъ бащиния си български езикъ. Поради това презъ априлъ 1793 год. мосхополскиятъ книжовникъ сакеларий Даниилъ, съставителъ и издателъ на четиреезичния речникъ, се обърналъ къмъ него да му преведе на български единъ краткъ речникъ, който щѣлъ да изпрати въ Венеция за напечатване.¹⁾

Охридскиятъ митрополитъ Калиникъ, който управлявалъ повече отъ 40 години (1801—1843), билъ родомъ грѣкъ отъ Галиполи, съ грѣцко образование и ученолюбивъ. Въ своя домъ въ Охридъ той ималъ библиотека, нѣкои книги отъ които имяхъ случая да видя миналата година въ една българска кжща. Той залѣгалъ да се уредятъ грѣцки училища въ епархията му и главно въ Охридъ. Но при все това въ негово време охридското общество живѣло съ съзнанието, че просвѣта трѣбва да се добива на роденъ, български езикъ. И митрополитъ Калиникъ не е могълъ да се бори срещу тоя копнежъ на своето паство. Както ни увѣрява Кузманъ Шапкаревъ, свещеницитѣ въ Охридъ често сж чели евангелието на български (охридски говоръ) и дори въ присѣдствіето на митрополита Калиникъ нѣкои учители (Димитъръ Миладиновъ и др.) сж произнасяли проповѣди на български. Попъ

¹⁾ Ἰσοῦ στέλλω πρὸς τὸν παρόντα Διμήτριον (новъ учитель въ Охридъ) ἑνὸς ὀνόματι λεγόμενον διὰ τὴν μεταχλωπίσιν βουλγαρικὰ (вж. м. ст. Гр. Охридъ, сп. Макел. прегледъ, год. IV, кн. 3, пригурка).

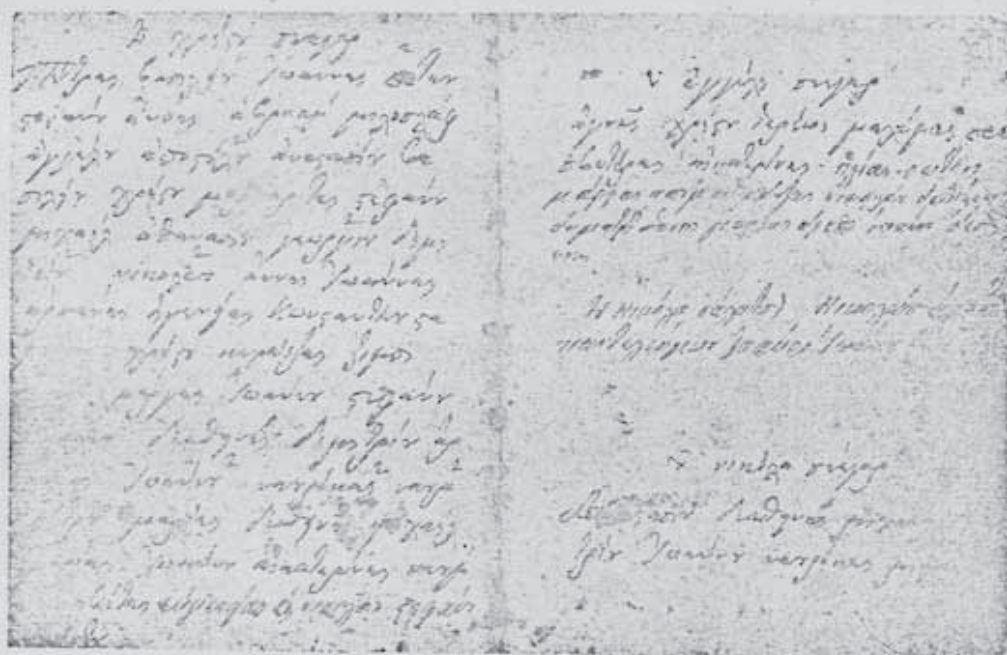
Анастасъ пѣкъ извършвалъ църковна служба на охридски говоръ (срв. м. ст. Гр. Охридъ, въ сп. Макед. преглед, год. IV, кн. 1, стр. 31). Охридскитѣ българи понѣкога не се интересували отъ грѣцкото училище, както се вижда отъ посланието на митрополита Калиникъ отъ 24 августъ 1840 год. до паството си (вж. с. тамъ. Мак. прегледъ год. IV, кн. 3, стр. 89—90). Изобщо насажданиятъ отъ фенерскитѣ владици гърцизмъ не е пустналъ корени въ Охридъ, който въ християнския си дѣлъ оставалъ български по езикъ, битъ и обществени стремежи. Притежавамъ единъ *поменикъ*, съставенъ на 29 ноемврий 1839 год. на грѣцки отъ нѣкой охридски енорийски свещеникъ. Записани сж личнитѣ имена на членовѣтъ отъ кжщитѣ въ неговата енория, изглежда около църквата Св. Климентъ и Горна Порта (махала Панданосъ и Димитри махала). Повечето имена сж църковни¹⁾, но се срѣщатъ и много народни имена (по произходъ или по форма²⁾).

1) М ж ж к и и м е н а: по-често Анастасий, Ангелъ, Апостолъ, Георги, Димитъръ, Илия, Иоакимъ, Иоанъ, Константинъ, Михаилъ, Наумъ, Никола, Сава, Симеонъ, Стефанъ или Степанъ, Христо; следъ това Аврамъ, Алексий и Александъръ, Андроникъ, Антоний, Василий, Герасимъ, Григорий, Евтимий, Захария, Иосифъ, Климентъ и Клымо, Козма, Лазаръ, Мануилъ (рѣдко), Меркурий (1 пжтъ), Пантелеймонъ, Петъръ, Прокопий, Сотиръ, Спиридонъ и Спиро, Ставри, Теодоръ, Теофилъ, Теохари, Тома, Филипъ, Фотий (рѣдко) Харалампий, Христодулъ, Христофоръ, Яковъ, Янаки. *Женски имена*: по-често Агни и Агния, Ана, Анастасия, Ангелина, Арсана (отъ Арсения?), Биада (μπιάδα, може би съкращение на Ὀλυμπιάδα), Василикия, Деспина, Евгения, Екатерина, Елисавета, Зографина, Мария, Параскева; после Александра, Аргира, Виктория (1 пжтъ), Елена и Лени, Ефросина, Захарина, Киряки, Магдалина и Магда, Марта, Марина, Мартира (μαρτίρα 1 пжтъ), Петра, Санта (отъ Хрисанта), Северина, София, Сотира, Теодора, Теоника (θεονική), Фания и Теофания, Фима (отъ Ефимия), Флоринтия (φλωριντία 1 п.), Фотини Хриса, Хрисавги (нѣколко пжти). Срѣщатъ се още Диаманти, Зафиръ, Триантафилъ, Авлана (αβλάνη), Зафира, Малама (μαλάμα често) Мосха (μόσχα често), Селвия.

2) Блаже и Блажо, Бильо (μπίλιο), Богоя (μπόγоя), Богданъ, Божко, Велянъ, Волканъ, Гѣорше, Гѣуро, Димче, Дойчинъ, Иванъ (ἰβάν), Йовче (ἰόφτζе), Карафилъ, Китанъ, Крайно (κράινο), Кърстанъ (καρотάν), Мано, Манче, Мате, Менко, Милко (μίλκ), Милославъ (μιλοςλά), Мирче, Митре, Мише, Неданъ, Недѣлко, Огненъ, Пейданъ, Пейчинъ, Петко, Сарджо, Секула, Смугре (сѣбѣгре), Спасъ, Станче, Стойче, Стоянъ, Стрезо, Тасе, Трайче, Траянъ и Траянче, Томчинъ, Трено, Тримче, Търпо, Фиданъ, Цѣтко, Шурбанъ.

Алтѣна (αλτάνη), Афентерица (αφεντερτζа), Бисера (μπίσεра), Биляна (μπιλјана), Божана (μπόѣана), Боя (μπόја), Бояна (μπояана), Велика, Веля,

При това съставителятъ на тоя поменикъ означилъ фами-
литѣ имена на семействата тѣй, както се изговаряли на бъл-
гарски отъ охридчани, безъ гръцкото окончание род. п., както
би трѣбвало за съгласуване съ предпоставения гръцки членъ
тоѹ. Така сж наречени повече отъ 40 семейства:¹⁾ Салата,

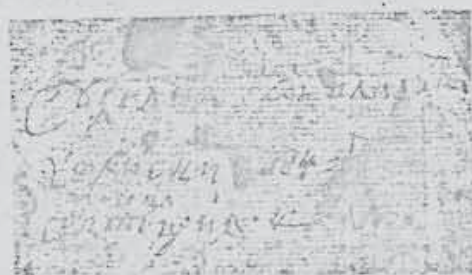
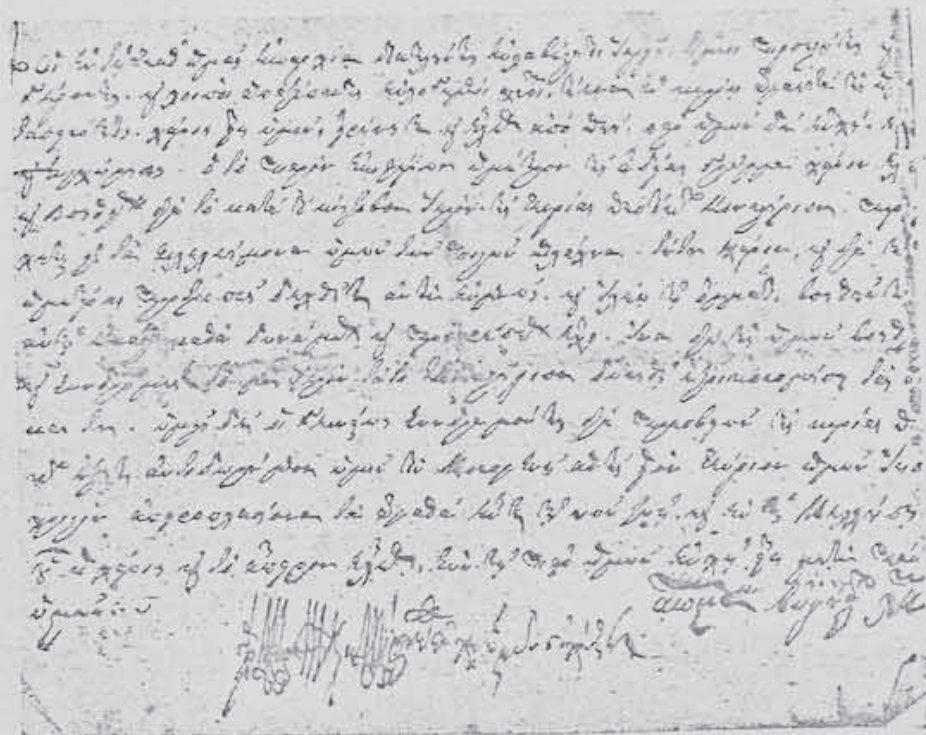

Охридски поменикъ отъ 1839 г.

Войда (βόηδας), Гелка (γέλκας), Геля, Гарка (γάρκας), Голоба (γόλοπας), Гюла,
Гюргя, Дафина (δαφίνας), Дена, Доста, Дуна, Еленица, Зимбиля, (ζιμπίλιας),
Златка (ολάτκας προσβυτέρας), Калина, Калица (καλλιτζας), Кърста, Лимона,
Малка (μάλκας), Менка, Меглена (μεγλένας), Милка, Митра, Наумка (често),
Невена (νεβένας), Неда, Неранча (неранτζας), Нова, Пауна (παρώνας, παδνας)
Руда (ρδδας), Ружа (ρδδας), Севда, Сирма, Стамена, Стана, Стойка, Стойна,
Стоянка, Струма, Тренла (трένтас), Цѣфта, Шуца (сѣфта), Яна[ѣ] (ѣанас). Срѣ-
шатъ се и имена Трада (традас), Каса (касас), Ракида (ракидас).

¹⁾ τὰ ὀνόματα τοῦ Σάλατα, τοῦ δέμτζε σκοпák, τοῦ νάδμ σκοпák, τὰ ὀνόματα
τοῦ μπέτλε, τοῦ γιόργι κάρτζε, τοῦ тасос λίμοντζе, τοῦ στάσεгк (Стасеикъ), τοῦ іа-
νάки пáггта, τὴν γиорсеhтjас (Гюршеhтjа), τοῦ іόφτζе σiδpмпак, τοῦ каротáни пi-
липτζе, τοῦ оláткaс прoсвyтepас, τοῦ φίλιπτζе, τοῦ χрýсто σтéпанτζе, тjс ромпeнtjас νáдм
оnéгap, τοῦ χрýстoυ оnéгap, τοῦ áγγeлh оnéгap, τοῦ νикóлa оnéгap, τοῦ παπá
χрýстoυ мhтw, τοῦ σтадрe мпаталtjе, τοῦ пeггtjни, τοῦ тjаpмiог иóфτζе, τοῦ пiнто,
дeмhтpиoυ пiсiн, τοῦ παпá кóтjw, τοῦ тpáкaнtjс кoυiоyмtjh, τοῦ σтéфo пa кóтjсy,
τοῦ παпá тáрпtjе, τοῦ σтóггtjс дáрбap, τοῦ áнaстáсi ζapáгhнтi, τοῦ Кóтe ζapáгhнтi,
τοῦ νoύpегк (нypеикъ), τοῦ кóтj: оdзoунtjс, τοῦ χaтtjг Шóкe (Шoкe), τοῦ мaстóрeу
Никóлa, τοῦ σтéфo лiкdо (Лигдо), τοῦ óгнeнi дapбáр, τοῦ тpéмtjс, τοῦ Μάννoυhлa
Кóсiстa, "Αντων oарaтj, Νасóм тóтjчo (пр. ржкa), τοῦ дóггtjн, τοῦ γióргe, τοῦ кóтe
мóмp, τοῦ Νасóм кaлaггtjг, кoυpлиáнoгк (пр. р.), τοῦ каротáнoυ "Iаnиoгк, βασιλ

Димче Скопакъ, Наумъ Скопакъ, Гьорше Скопакъ, Гйорги Карче, Никола Пайталъ, Тасе Лимонче, Йофче Шурбанъ, Кърстанъ Филипче, х. Христо Кецкаръ, Наумъ Снѣгаръ, Христо Снѣгаръ, Ангеле Снѣгаръ, Никола Снѣгаръ, Ставре Баталче, Пейчинъ, Пинто, Димитъръ Писинъ, Нуре(в)икъ, Коче

„Сингелия“, издадена отъ охридския митрополитъ Калиникъ въ 1842 год.

Узунче, Хаджи Шоке, Огненъ Дърваръ, Наумъ Точко, Курляно(в)икъ, Кърстанъ Яно(в)икъ и др. Съставителятъ на поменика, нѣма съмнение, си служель за писане съ гръцкия езикъ,

ἀναστ, τοῦ ἁγίου σπυριδίου, τοῦ νικολάου ρηπάρ, τοῦ γιαντζε, τοῦ πέτρου βόλκα, τοῦ ἰωσήφ μπάλουχ, τοῦ σταύρου τωσρετζѣ.

Нѣкои отъ имената съ съставка оглу сѣ предадени съ гръцко родително окончание ου въ съгласие съ члена τῶν: τῶν πεινέγγλιων, τῶν διμετζέγγλιων; сжшо: τοῦ παπα христѣу мѣѣου, τοῦ βѣроу.

но общувалъ съ народа на родния си говоръ, влиянието на който не могълъ да избѣгне, когато предавалъ на грѣцки имената на охридскитѣ домакинства. Въ сѣщия поименикъ тукъ-тамъ сж добавени имена отъ друга рѣка, вѣроятно пакъ отъ свещеникъ (по-младъ), който билъ по-малко упражненъ въ грѣцкото писмо, но като че проявявалъ по-голѣмъ стремежъ да спази изискванията на грѣцката граматика. При все това и той силно отстѣпвалъ на българския си роденъ говоръ.¹⁾

Още до срѣдата на XIX в. охридски младежи живо се интересували отъ българската книга и се научили да пишатъ на своя роденъ езикъ съ църковнославянско писмо,²⁾ усърденъ разпространителъ на което билъ *Павелъ* отъ с. Галичникъ (после Партений Зографски), ученикъ на Димитъръ Миладиновъ.³⁾ Въ охридскитѣ села църковното славянско писмо било още повече разпространено и грѣцката грамотность едва ли била позната. Въ Охридъ намѣрихъ „сингелия“, издадена на грѣцки езикъ отъ „прѣспанския“ (охридски) митрополитъ *Калиникъ* на 31 августъ 1842 год. за събиране помощи въ Охридската епархия за кичевския манастиръ *Пречиста*.⁴⁾ На

¹⁾ Писалъ: τὰ ὀνόματα τοῦ Ἰωάννου σκοπᾶκι, но и τοῦ γιόρσε σκοпак; τοῦ χατζή κατ'κάρη, τοῦ δημητρίου τάντζου, но на с. стр. τοῦ Νικόλα παητάλ; τοῦ Νασὺμ πσιόνου, τοῦ χατζή στεφάνου, но τοῦ Νικόλα σάλατα, τοῦ Κώτε Ζαράχιντι, τοῦ τραίτζε βέκαλλι, τοῦ Μάννουηλα Κόσιотѣ, τοῦ Γεώργι στρουγάνου, τοῦ πέτρε, βόλѣа. Трета рѣка писала съ хубавъ почеркъ; Νασὺμ τότѣхо.

²⁾ Вж. п. м. ст., Макед. прегледъ, год. IV, I, стр. 33 (Ангеле Групчевъ, Христо Узуновъ, Михаилъ и Стефанъ Кошутови, Василь Кецкаровъ).

³⁾ Срв. с. тамъ.

⁴⁾ Οἱ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐπαρχίᾳ διατελοῦντες εὐλαβίστατοι Ἱερεῖς, τίμιοι πρεσβύτεροι καὶ Γέροντες, καὶ λοιποὶ ἀπαξάπαντες εὐλογημένοι χνοὶ (= христιанοὶ), τέκνα ἐν κυρίῳ ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν ταπεινότητος. χάρις εἰη ὑμῖν, εἰρήνη τε καὶ ἔλεος ἀπὸ Θεοῦ, παρ' ἡμῶν δὲ εὐχῇ, εὐλογία καὶ συγχώρησις. ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον τῆς ἀδείας Γράμμα χάριν ἐλέους καὶ βοηθείας διὰ τὸ κατὰ τὸ κίττορον Ἱερὸν τῆς Κυρίας Θεοτόκου Μοναστήριον, περιέρχεται εἰς τὰ φιλελεήμονα ὑμῶν τῶν πιστῶν σπλάγγνα. τοῦτου χάριν, καὶ διὰ τῆς ἡμετέρας προτροπῆς δεχθεῖται αὐτὸν εὐμενῶς, καὶ ἰλέψῃ τῷ ὅμματι βοηθοῦντες αὐτῷ ἕκαστος καθὰ δυνάμειος καὶ προκρίσειος ἔχει, ἵνα διὰ τῆς ὑμῶν βοηθείας καὶ συνδρομῆς, τὸ μὲν Ἱερὸν τοῦτο Μοναστήριον δουλέῃ ἐξοικονομήσει τὰς ἀνάγκας τοῦ. ὑμεῖς δὲ οἱ Γενναῖως συνδραμόντες διὰ πρεσβείων τῆς κυρίας Θεοτόκου ἐζητῇ ἀντιδραροῦμενον ὑμῖν τὸν Μονογενῆ αὐτῆς υἱὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀπηροπλάστονα τὰ ἀγαθὰ ἐν τε τῇ νῦν ζωῇ, καὶ ἐν τῇ μελλούσῃ. οὗ ἡ χάρις καὶ τὸ ἀπείρον ἔλεος, σὺν τῇ παρ' ἡμῶν εὐχῇ εἰη μετὰ πάντων ὑμῶν.

αὐτοῦ Αὐγουστοῦ λαλῶ

Ὁ ὁ Πρεσβὺν Καλλίνικος ἐν Χρῷ ὑμῶν εὐχέτης

обратната страница е означено на български съ църковно-славянско писмо (смѣсено е съ бързописни букви), какъвъ документъ е тая грамота и кога е получена: *Съ(н)гласиѣ ѿ владиката Хѡрискѣи 1842 годниа мѣсеца септемриѣ. 4: дѣнь.* Тоя надписъ ще да е билъ поставенъ отъ самото лице, което получило препоръчителното писмо на митр. Калиника и може би било свѣтско лице отъ нѣкое село на Дебърца, съседна съ Кичевско и духовно свързана съ кичевския манастиръ „Пречиста“.

За разпространението на българската грамотностъ въ Охридъ и епархията му се грижелъ и ученолюбивиятъ охридчанинъ *Иоанъ Димитриевичъ*, който издавалъ въ Цариградъ книги на „славено-болгарскій“ езикъ, като ги печаталъ въ печатницата на Цариградската патриаршия. Негови книги се употрѣбавали и въ Охридъ. Въ 1844 год. той се срещналъ съ руския ученъ В. Григоровичъ и му се представилъ за *българинъ отъ Охридъ*. (Григоровичъ го нарича „Болгариномъ Іоанномъ Димитровичемъ, родомъ изъ Охриды“).¹⁾ Въ изданията си той се нарича *Иоанъ Димитриевичъ Охридянинъ*²⁾ или *Иоаникий. Охридянинъ*³⁾, *Иоанъ Х. Охридски*⁴⁾. Така се засилилъ интересътъ къмъ българската книга. Кузманъ Шапкаревъ направилъ опитъ да въведе или, както той ни увѣрява, въвелъ да се изучава българскиятъ езикъ въ стружкото училище, гдето билъ учителъ отъ 1856—1859 год. Въ това време въ Охридъ имало вече и енорийски свещеници, които пишели съ българско писмо. Такъвъ билъ младиятъ тогава свещеникъ *Георги Икономовъ*, който знаелъ и гръцки. Той притежавалъ гръцка църковноправна книга *Πύξιδος* (II изд., Атина 1841) и на нея (на втория преденъ празенъ листъ) отбелязалъ на *български* на 25 май 1860 год., че „Ова книшка що се наречатъ по славянски Кромчию надлѣжитъ“ нему.⁵⁾

¹⁾ Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, II изд., стр. 8.

²⁾ Въ книгата „Първоначална наука за должностите на челоѣка“. Преводъ отъ гръцки, Цариградъ 1844; „Служебникъ малій“, Бѣлградъ 1845.

³⁾ Въ „Грамматика за славянскій ѡзыкъ“, Цариградъ 1850.

⁴⁾ Въ „Пасхалиѣ“, Цариградъ 1869. За тия книги срв. Йор. Ивановъ. Български старини изъ Македония, II изд., София 1931, стр. 48—49.

⁵⁾ Книгата се пази въ неговата къща заедно съ други гръцки книги, които принадлежали на баща му икономъ потъ Константинъ. Въ книгата *Διόλογος ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιερείας καὶ κληρικῶν* отъ солунския архиепископъ Симеонъ (Лайпцигъ 1791), на първия листъ следъ заглавния, е записано: *ἐκ τοῦ τοῦ Οἰκονόμου καὶ Κωνσταντίνου καὶ Νηοῦ σκηνοβλάντος ὁ ἀποβάντας αὐτοῦ*

Обаче българската грамотностъ не могла да изтика лесно гръцкото писмо, което много охридски деца и младежи усвоявали чрезъ гръцкитѣ училища въ Охридъ. Започналата църковна борба ги отдалечавала отъ гръцкото влияние. Димитъръ Миладиновъ, като учителъ въ Охридъ, преподавалъ старогръцка литература, като превеждалъ текстоветѣ предъ ученицитѣ си на български езикъ (охридски говоръ). Съ това неговитѣ ученици придобивали навикъ да пишатъ съчинения на *своя бащинъ езикъ съ гръцко писмо*. Когато въ Охридъ се открили български училища (отъ 1859/1860 год.), българската книга станала общодостъпна, но ония ученолюбиви охридчани, които имали „елинско“ образование, вече възрастни и заети съ своитѣ занаяти или търговия, не могли да отдѣлятъ време, за да свикнатъ да пишатъ съ българско писмо и продължавали да си служатъ съ гръцкото писмо, съ което често изразявали и своето народностно (българско) съзнание. *Димитъръ Миладиновъ* събиралъ народни пѣсни и ги записвалъ съ гръцко писмо. Сжщо така правѣлъ отначало и *Кузманъ Шапкаревъ*. Това охридско поколѣние обичало бащиния си езикъ и своя родъ, тжжело за изгубената светиня — Охридската патриаршия и копнѣло да види своя народъ духовно свободенъ. Къмъ това поколѣние принадлежалъ и *Григоръ Пърличевъ*, който, освободенъ отъ елинската омая, трогателно изразилъ общата скръбъ за Охридската патриаршия съ пѣсеньта си „Въ хиляда и седумъ стотинъ, шестдесетъ и второ лѣто“ и далъ силенъ тласкъ на борбата за независима Българска църква не само въ Охридъ, а и въ други съседни български градове. Пламененъ родолюбецъ билъ и единъ другъ охридски елинистъ — *Георги К. Бодлевъ*. По неизвестна още за мене причина, презъ пролѣтътъ на 1863 год. той се намиралъ въ Гърция, но гръцкото общество му било чуждо и се вълнувалъ отъ силно българско чувство. Високъ изразъ на своето българско съзнание той далъ въ своето писмо отъ 13 май 1863 год., отправено отъ гр. *Ламия* до Анастасъ (Тасе) Робевъ (*Ρόβης*) въ Охридъ и жена му Фотина. Писмото сега се пази въ Софийската народна библиотека, на която д-ръ Ангелаки

ἀσχυρότερος. Сжщо и въ ръкописна псалтирия, озаглавена „Ἀρχὴ τῆς ἀκολουθίας τῶν νέων ποιητῶν ἣτις περιέχει μεθόδια καὶ τροαὶ καὶ τερπνά, ἀρχομένη ἐκ τοῦ ἱεραρχοῦ, ὁρθροῦ καὶ λειτουργίας“ : καὶ τότε ἐκ τῶν τοῦ οἰκονόμου πα: Κωνσταντίνου — Μὴ χαρὶ ἔγραψα.

Робевъ отъ Битоля преди нѣколко месеци го подари заедно съ други писма. Георги К. Потлъс (така се наричалъ) написалъ това писмо на охридски говоръ съ гръцка азбука. То се състои отъ два дѣла: единиятъ е съ обръщение до Анастаса Робевъ, другиятъ — до жена му Фотина, братовчедка на Георги Бодлевъ. На първия той пише между друго за охридския митрополитъ *Мелетий*, за вдигането на когото тогава охридчани водѣли голѣма борба. Той разбралъ отъ киръ *Анастасъ Шурбановъ* (Ἀνάστασος Σιδηριανός), че се сторила *σκληρὰ* (σμερόνισα) *βασιάτα* *τακτοῦνα*, ἢ σὸν Ἅγιον πρεσβῶν Κύριον Κύριον Μελέτιον σε μπλαγογλέδατε, ἢ ὅτι σφίτε στάρη ἀντιπάθειαι σε ζακόπαα γλόμποκο μόσνε, η νε καί σε ὀκλόπαат κέσκε!! ἢ ἄκο δά ιε κάμπδλ ἢ νέγόατα μόλιτβα νέκα δόσεγνηт ἢ δό мене γρεσνεγο δόμпорт ρίσιανην ἢ δεσνίσата¹⁾ νέκαиа υπρόστρηт ἢ νέκα νι μπλαόσηт. ἢ ζά στάδοτο δά πέτσαληт како βίστινскои δοτсѣт. Едва ли имало помирение между охридчани и Мелетия, както чулъ Г. Бодлевъ, следъ изгарянето на митрополийската сграда въ Охридъ (бившата патриаршеска палата) въ 1862 год. и следъ мъченишката смъртъ на Димитъръ и Константинъ Миладинови²⁾. Но за насъ е важно неговото съобщение, че отъ чужда земя той живо се интересувалъ отъ църковната борба въ своето отечество и би се радвалъ, ако митрополитъ Мелетий се грижелъ за стадото си като истински пастиръ.

Г. Бодлевъ завършва писмото си съ изразъ на култъ къмъ своето отечество, като нарича българския езикъ *свещенъ*. Κύριε ἀναστάσιε ζά да νε γό ζαμπόраам σφатένιот μπδλχарσκη ιάχηт τί πίσιαм ζά δά μπλαγόдарам βασι δση со мόνте σφέρνη пшма (кирие Анастасие, за да не го забόраамъ светѣниотъ български ѳзикъ ти пшчамъ за да благодарамъ ваши ѳши со мόνтѣ смѣрни писма).

Отъ тоя типъ родолюбци билъ и охридчанинътъ — добъръ елинистъ *Ίω. Σαпуновъ* (Ю. Сапуновъ или *Σαпуνοπούης*³⁾ Сапунджиевъ). Той пребивавалъ въ Атина презъ 1864 год. и оттамъ живо следѣлъ борбата на своя народъ срещу Фенеръ

¹⁾ Погрѣшно вм. *δεσνίσата*.

²⁾ Вж. п. м. ст., Макед. прегледъ, год. IV, кн. 2.

³⁾ Така е нареченъ въ списъка на спомоществувателитѣ за съчинението на М. Димитца *Τὰ περί τῆς αὐτοκαθάρου ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀρχιεὶς καὶ Βουλγαρίης*, Атина 1859.

папа Стефану (попъ Стефаниевъ)¹⁾ въ Γιαγτζή χάνη въ Цариградъ.

Писмото гласи:

Κύριε Νικόλαε!

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17 Μαρτίου 1864.

Χθὲς ἔλαβον τὴν ἐπιστολὴν σου καὶ ἐχάρην διὰ τὸ αἶσιον τῆς υἱείας σου καὶ διὰ τὰ νέα, τὰ ὁποῖα μοῦ μεταδίδεις. Ὅταν ἐπιστρέψῃ ὁ κ. Χρῆστος νὰ μὲ πληροφορήσῃς.

Προχθὲς μὲ τὸ γαλλικὸν σου ἔστειλα πολλὰς ἐφημερίδας καὶ γράμμα μου ἐλπίζω νὰ ἔλαβες ὅλα σῶα. Καὶ σήμερον δὲ χαίρω δυνάμενος νὰ σοῦ στείλω πλεῖστας ὅσας ἐφημερίδας, ἐν αἷς καὶ τινὰς γαλλικάς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν διατριβὴν ἐκ Βιτωλίων διὰ τὰ πράγματα τῆς πατρίδος. Τὰς ἐφημερίας ταύτας θὰ τὰς δώσῃς κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν των, καὶ νὰ μὴ στείλῃς κάμμιναν εἰς Ὀχρίδα, διότι ἐγὼ ἔπεμψα ἐκεῖ. Μοίρασέ τας ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κύρ Μιχάλη, διότι ἔχουν κατὰ Πρεσπῶν. Μάθε ὅμως ὅτι δὲν εἶναι αὐτὰ μόνον ὅπου ἐγράφησαν διὰ τὴν ἐπαρχίαν μας καὶ κατ' Ἀρχιερέων καὶ Πασάδων. Πρὸ τῆς σημερινῆς διατριβῆς προηγουμέναι ἄλλαι 5—6 τὰς ὁποίας θὰ σοῦ στείλω ἀκολούθως, καὶ τὰς ὁποίας εἰς μόνον τὸν κ. Ἐμμανουήλ δύνασαι νὰ δώσῃς, διότι αὐτὸς γυρίζει εἰς τοὺς μεγάλους καὶ τὰς διαδίδει. Εἰς κανένα δὲ μὴ λέγῃς ὅτι ἐγὼ τὰς στέλλω, διότι δὲν συμφέρει.

Ἀσπασόν μοι τὸν δόλιον καὶ ἄπιστον Χατζῆν, ὡς καὶ τὸν κ. Μιχαήλ, Κετζικάρη, Παγωνίδην, Παρμάκην, Νικ. Σιουρμπάνην, Ἀνδρ. Σχοπάκην κλπ.

Μὴ ἔχων ἄλλο τι

μένω ἀσπαζόμενός σε

ὁ ἐξάδελφός σου

Ἰω. Σαπουνᾶς

Преводъ:

Господинъ Николае!

Атина 17 мартъ 1864.

Вчера приехъ писмото ти и се зарадвахъ заради доброто ти здраве и заради новинитъ, които ми предавашъ. Когато ще се върне г. Христо, да ми съобщишъ.

¹⁾ Отъ друго гръцко писмо (търговско), изпратено отъ Ставре Мосώνου отъ Битоля на 2 априлъ 1864 год. до сжия Никола папъ Стефану въ Цариградъ, се вижда, че той се занимавалъ тамъ съ кожухарство. Адресувано е: Πρὸς τὸν κύριον Νικόλαον παππᾶ Στεφάνου

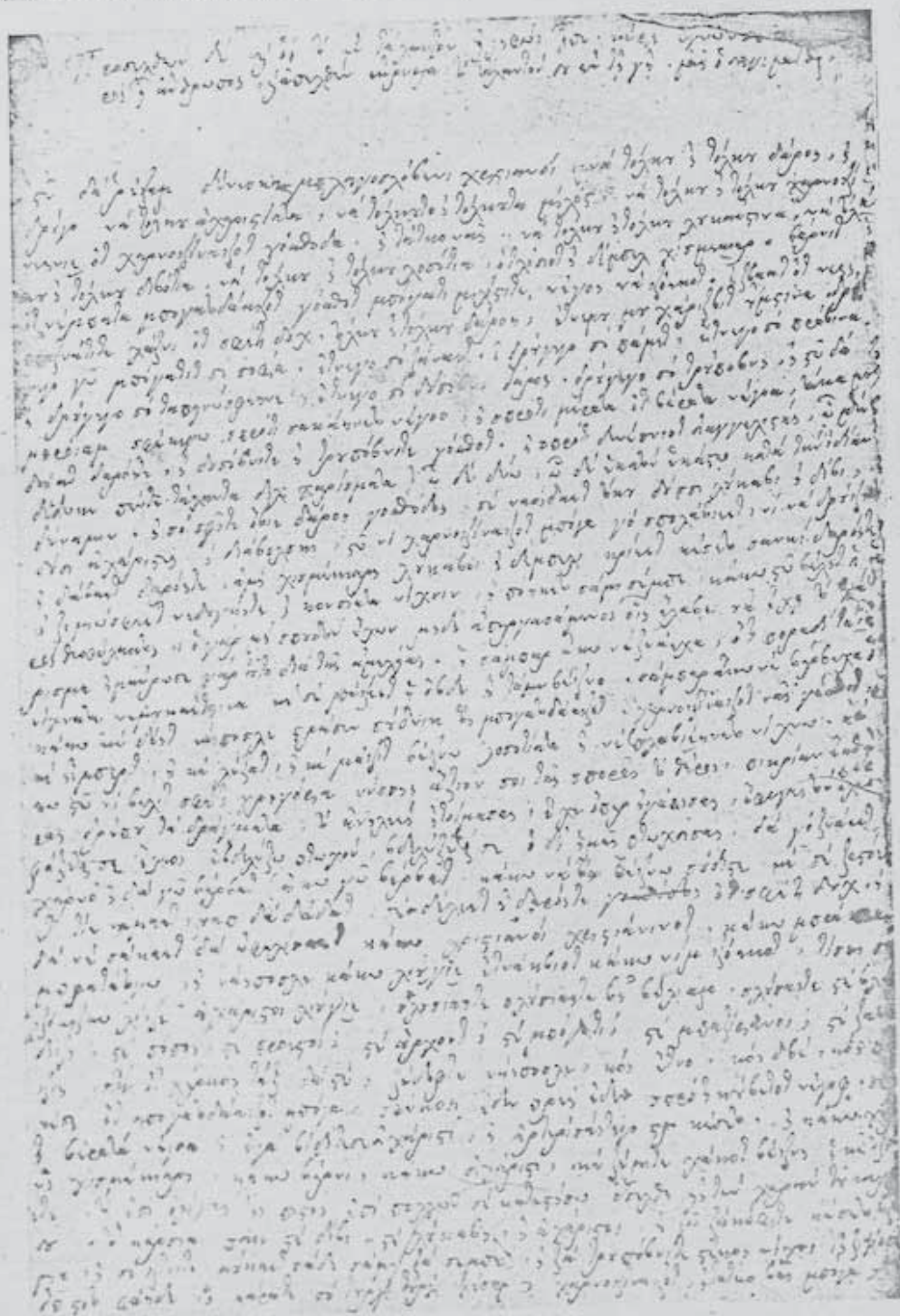
Ὀχριδιανόν γέννητον

εἰς Γιαγτζή χάνη

τῆς Κων/πόλεως.

Дветъ писма намѣрихъ въ Охридъ.

Завчера съ френската поща ти изпратихъ много вестници и мое писмо. Надѣвамъ се да си получилъ всичко непокжтнато. И днесъ се радвамъ, че мога да ти изпратя, кол-

Проповѣдь на охридски говоръ съ гръцко писмо

кото може повече вестници, между тѣхъ и нѣкои френски, въ които има дописка отъ Битоля за работитѣ въ отечест-

вото. Тия вестници ще ги дадешъ споредъ надписа (адреса) имъ и да не пратишъ нито единъ въ Охридъ, защото азъ изпратихъ тамъ. Раздѣли ги, безъ да знае киръ Михалъ, защото въ тѣхъ има противъ прѣспанския (охридския Мелетий). Знай обаче, че не е само това, което се писа за нашата епархия и противъ архиереи и паши. Преди днешната дописка предшествуватъ други 5—6, които ще ти изпратя последователно и които можешъ да дадешъ само на г. Емануилъ, защото той се движи между голѣмитѣ и ги раздава. Не казвай никому, че азъ ги пращамъ, защото не е отъ полза. Цѣлуни ми коварния и невѣренъ Хаджи, както и г. Михайлъ, Кецкара, Пагониди (Паунчевъ), Пармака, Ник. Шурбанъ, Андр. Скопакъ¹⁾ и пр.

Нѣмайки друго нѣщо, оставамъ, като те цѣлувамъ

Братовчедъ ти Ио. Сапунасъ

Най-после откриваме, че и оня неизвестенъ по име *охридски съвещеникъ*, който въ 1839 год. съставилъ разгледания по-горе гръцки поменикъ на своитѣ енориаши, е таилъ въ сърдцето си гореща любовъ къмъ родния си езикъ и почналъ да я открива, когато видѣлъ, че народътъ жадува за разбираема духовна речъ, водимъ отъ думитѣ на апостола Павла: „но въ църква предпочитамъ да кажа петъ думи разбрани, за да поуча и други, отколкото хиляди думи на езикъ непознатъ“ (1 Кор. 14, 19). Запазени сж неговѣ *преводи на български езикъ съ гръцко писмо*. Името му не е означено въ тѣхъ, но по почеркъ тѣзи съчинения и поменикъ отъ 1839 год. сж дѣло на една и сжща ржка. По всѣка вѣроятность, ги написалъ споменатиятъ икономъ попъ *Константинъ попъ Наумовъ*, въ чиято кжша ги намѣрихъ. Твърде пространна е една негова беседа за талантитѣ, по евангелския текстъ: „Пристѣпи и оня, който бѣ взелъ единъ талантъ, и рече: господарю, азъ те знаехъ, че си жестокъ човѣкъ... и скрихъ таланта ти въ земята“ (Мат. 25, 24—25). Това мот е поставено на гръцки езикъ (евангелскиятъ текстъ не е предаденъ изцѣло), но темата е изложена на охридски български говоръ, като цитатитѣ отъ евангелието и гръцки писатели пакъ сж дадени на гръцки. Проповѣдта има осемъ пълни страници съ гжсти редове и

¹⁾ Тѣзи лица сжщо били охридчани и търговци кожухари.

дребно писмо, въ 4 голѣми листа, съшити отъжтре съ ко-
нецъ като отдѣлна кола. Изглежда, че това съчинение не е
завършено или пъкъ се е загубила неговата крайна часть. По
всѣка вѣроятность тя е преводъ отъ грѣцки, а не самостояйна
книжовна работа. Реченитѣ проповѣди иматъ стойность отъ
езиково гледище и може би другъ пжтъ ще се удаде случай
да бждатъ обнародвани. Тукъ ще предамъ сега само часть
отъ 1 стр., колкото да иматъ читателитѣ понятие за тоя
охридски дамаскинъ.

Стѡ δὰ βέτζαμ δένεσκα μπλαγосλόβενι: христιανοί, νὰ τόλκου ἡ
τόλκου δάροη, ἡ δρούγο νὰ τόλκου ἀχαριστίατα, νὰ τόλκουτο ἡ τόλκουто
μήλοστ, νὰ τόλκου, τόλκου χαρνοτζίνεηνις ὅτ χαρνοτζίνατζот γόσποδα, ἡ
τάтко νὰς, νὰ τόλκs ἡ τόλκs лουκαύстина, νὰ τόλκου ἡ τόλκου διβότια,
νὰ τόλκου ἡ τόλκου лосότια, ὅт λόσιοт ἡ дѣмπεл хізмекіар. βάρνιτ' ὅт
νέμπατα μпогаτοδάτζот γόспот μπόгаτι μιλόстиτε νέγοη νὰ тѣдекот.
ἡζβαат ὅт νεηспраζνάтиτε хāзѣνι ὅт σφέти доύх, τόλκου ἡ τόλκου
δάροη, ἔтνεμου μου χάριζѣит оумстина, δρούγγηс γѡ μπόгаτιт so
софіа, ἔтνεγo сo ζāнкет, ἡ δρούγγηс сo пāмет. ἔтνεгo сo прāβина
ἡ δρούγγηс сo таπεινώсфегнe, ἔтνεгo сo доусoбни дāроη, δρούγγηс
сo тpoυπόβнe, ἡ стѡ δὰ μπρόѡам σβέкеγo σпрōти сакāгнeтo нe-
γoo, ἡ σпрōти мēpαтa ὅт βēpαтa нeγoα, тāкa мoυ дāат дaрōгтe, ἡ доу-
сōбнитe ἡ тpoυпōбнитe γōспoт. ἡ σпрōти дeнēснioт eυaγγeλισтἡς, ѱ мēн
дēдокeн пēнтe тāлaнтa дeгλ: хaрīсмaтa, ѱ δē дyѡ, ѱ δē ēкaтoн ēкāстѡ
кaтā тἡν ἰδīaν дyнaμἰн. ἡ сo сфἡгтe ѳвiе дāроη γoспōдоη, сē нaсoдaет
тo(λ)кoυ доύсoи лoυкaβи ἡ дīβи, доύсoи āхāρισтoи¹⁾, ἡ διāбoлcки, стѡ νi
нā хaρнoтζiнaтζот μпōгa γo cпoлāβиeет, νi нā δpoутѣ ἡ дāбaет дaрōгтe,
āмἡ хiзмēкiарη лoυкaβoи ἡ дēмпeли кpиeет кēсeтo сaнкi дaрōгтe ἡ
ζἡμiώсфeет нeдoυгāгтe ἡ кoнcāтa νiчнiн, ἡ пōгкeтo сāмi сēмпe, кāкѡ
стѡ βēлгт ἡ iерōс тeοфyлaктoс (цитиpа нa грѣцки Тeοφилaктoви
дyми). ἡ сāмпap āкѡ нe ζнāeчa, ὅт пoрaдi тāиa νiчнaтa нeмoυкaэт-
стiнa кē сē мāтѣeет ἡ ѳвдe ἡ тāмѡ βēтѣнo.

Щo да рeчaмъ дeнeскa блaгoслōвeни хpиcтiαни, нa тoлку
и тoлку дāрoн, и дpyгo нa тoлку aхaρισтiятa, нa тoлкутo и
тoлкутo мiлoст, нa тoлку, тoлку хaρнoчiнeйнe отъ хaρнo-
чiнaчoт Гōспoдa и тāткo нaшѣ, нa тoлку и тoлку лyкāв-
щиnа, нa тoлку и тoлку дивōтиa, нa тoлку и тoлку лoшōтиa,
отъ лōшиoт и дēмбeлѣ хiзмeкiарѣ. вѣрнитѣ отъ нeбaтa бo-
гaтoдāaчoт Гōспoтѣ бōгaти мiлoститѣ нeгoи нa чōeкoтѣ.

¹⁾ Написано е като ἀχαριστες.

изваатъ отъ неизпразнатитѣ хазни отъ свети Духъ, толку и толку дарои, еднему му харизвитѣ умщина, другиго го бѣгатитѣ со софїа¹⁾, еднего со занааетъ, и другиго со паметь, еднего со правина и другиго со тапинѡсфейне; еднего со дѹшовни дарои, другиго со труповни, и що да брѡямъ свѣкего спрѡти сакайнето негоо, и спрѡти мѣрата отъ вѣрата негоа, така му даатъ дарѡитѣ, и дуцѡвнитѣ и трупѡвнитѣ Гѡспотѣ, и спрѡти денѣшниотъ евангелистисъ (грѣцки текстъ отъ Евангелието, притчата за талантитѣ), и со свѣте ѡвѣе дарои гѡспѡдои, се наѡждаетъ толку дѹши лѹкави и диви, дѹши ахаристи, и дяволски, що ни харночїначотъ Бѡга го сполавїеетъ, ни на дрѹдзи и даваетъ дарѡитѣ, амї хизмѣяри лѹкави и лѣмбели крїеетъ кѣсето санкї дарѡитѣ и зимиѡсфеетъ недугаитѣ и коншїята нїхнинѣ, и пѡйкетѡ сѡми себе, кѡко що вѣлитъ и иерѡсъ Теофїлактосъ. . . и сабаръ ако не знѡеха, оти поради тѡя нїхната немукѡетщина ке се мѡчеетъ и ѡвде и тѡмо вѣчно.

Тѡя дѣлга проповѣдь ще да е била приготвена не, за да се произнесе въ църква, а за домашно четиво на любознателнитѣ охридчани. Съ сжщата цель по-късно (1870 год.) баща ми Йонче П. Снѣгаръ превелъ молитви и Дамаскинови слова „отъ грѣцки на бугарски“, както самъ отбелязалъ въ единъ свой рѣкописъ (вж. за него м. ст. въ Макед. прегледъ, год. I кн., IV, стр. 67).

Отъ 60-тѣ години на XIX вѣкъ българската грамотность вече се засилила и въ Охридъ, та дори въ митрополийската канцелария си служели съ нея при сношения съ селата. Затѡва ясно свидетелствува даденото тукъ факсимиле отъ едно заявление на *Менка Груїѡ Йѡве* отъ село *Лактинїе* отъ 20. II. 1864 год. Заявлението било отправено до митрополита *Мелетїи* и го написалъ въ Охридъ на грѣцки нѣкой мѣстенъ елинистъ²⁾ (учитель, митрополийски чиновникъ или пѣкъ прошенѡписецъ). Просителката Менка съобщава, че преди около петъ години Грозданъ Гуля отъ Лактинїе се сгодилъ за нея и заминалъ въ *Варна*. Тамъ той забравилъ отечеството си и домашнитѣ си. Само отъ време на време изпрацалъ на баща си писма, като съобщавалъ, че годеницата му да не се надѣва за неговото връщане и да си уреди бѣдешето, както

¹⁾ Грѣцка дума — мѣдрость.

²⁾ Прѣзана точно българскитѣ имена.

иска. Поради това Менка молила владиката да ѝ позволи да се сгоди за другъ.

Споредъ приетия редъ, Охридската митрополия първенеъ изпратила молбата до енорийския свещеникъ въ с. Лактинѣе попъ Мате при следния надписъ на *български езикъ* (съ ц. с. б.): † Ефимѣрие в село нас¹⁾ (нашъ) па : Мате, и вѣе Мѣктар и старци Молитвѣими,²⁾ спроти ова знафора сто (=що) дѣла нам ова сто (що) доло се потписа'т, опитвими вам со клѣтва и со афорисмо за да казвити (= кажвити) нам со писмо вам ако је истинно спроти како казвити и није разбраѣстен³⁾ истината и ѿ васъ посли да му даими ѿговор спроти номот, вака да цинити и со молтва наса (= наша).

На 22:феврѣариа 1864 : ѿ Митроѣлиа наса

печатъ съ надписъ:

ΠΡΕΣΠΩΝ † ΜΗΤΡΟ
ΠΟΛΙΤΗΣ 1860

На сѣщото заявление лактинскиятъ свещеникъ Матей написалъ ~~на~~ български следнитѣ сведения:

1864 месеца маиѡсъ 20.

А папа Матеа пѣща при светні старі на митро полиа за ова работа да не речите имаме кабаѣт селото кабаѣтъ и попотъ овѣе парі и сакаѣтъ ви не знаита тамо що праите праите и са караѣтъ гроша 540 сето село лактине мартіри за ова работа.

Следъ това заявлението било изпратено въ Ресенъ на митрополита Мелетий, който сложилъ на него резолюция на гръцки езикъ въ смисълъ: въпрѣки мѣстнитѣ свидетелства, той частно изследвалъ работата и решилъ да разторгне годежа на Менка съ Гроздана Гуля, като тя си задържи даденитѣ ѝ за годежа пари и е свободна да се сгоди за друго лице.

Скѣпейки за своя бащинъ езикъ и жадувайки за родна книжнина, охридчани не забравили, че тѣхната епархия е българска по население. Цариградската патриаршия, стремейки

¹⁾ Въ ркп.: нис, но и въ други думи буквата *и* е написана като *и*.

²⁾ = Молитвуѣме.

³⁾ Разбраѣшен.

катедра на тѣхния градъ стои на по-висока степенъ и не по-доле отъ подчиненитѣ ѿ по-рано епархии (Пелагонийска, Костурска). Това съзнание виждаме изразено въ многолѣтствието за охридския митрополитъ *Дионисий* (1847—1859). То е написано въ богослужебната книга *Ἀκολουθία τῶν ἁγίων πεντεχάδεκα ἱερομάρτύρων* (Последование на 15-тѣ Тивериополски мчченици, II изд., Цариградъ 1830), отъжтре на листа залепенъ на предната корица: „*δηνοῦτοῦ τοῦ παννιερο(τά)του καὶ θεοπροβλήτου μητροπολίτου τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως ὁχρίδων καὶ πρεσβύτου ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης Κάτω μακεδονικῆς βουλγαρίας ἡμῶν τε πατρός καὶ δεσπότου πολλὰ τὰ ἔτη*“¹⁾ (на Дионисия всесвещенейшия и богопроизведения митрополитъ на светейшата Охридска и Прѣспанска митрополия, пречестенъ и екзархъ на всички Долна Македонска България, на нашия отецъ и владика много години). Тукъ лесно може да се съзре убеждението на охридчани, че Охридъ е столица на Долна или Македонска България. Това понятие за Охридска или Вардарска България съществувало и въ срѣднитѣ вѣкове. Българскиятъ царъ *Константинъ Тихъ* нарича Скопската областъ, сир. Македония, Долна земя въ своя хрисовулъ за Виргинския манастиръ (близу до Скопие). Въ ново време то се изразявало съ названието Долна България. Сжщо и *Райко Жинзифовъ* възпѣвалъ Горна и Долна България. Въ Охридъ старитѣ наричаха „горнобугарски“ книжовния български езикъ.

Съ идеята за Охридъ като столица на Долна България била свързана неразривно и идеята за Охридската патриаршия. Нѣмаме достатъчно сведения, какъ народътъ изразявалъ своята скръбъ за нея, но той я помнилъ и знаелъ, где се намирала нейната сграда (до изгарянето ѿ въ 1862 г.). Твърде живи и мили ще да сж били народнитѣ предания за охридскитѣ патриарси, та учениятъ *Маргаритъ Димница*, ако и да билъ служител на гърцизма, въ 1859 год. написалъ на гръцки силна апология²⁾ за Охридската патриаршия, като остро нападалъ цариградския патриархъ Самуилъ, загдето незаконно (*παρανόμως*) я унищожилъ, и доказвалъ, че е необходимо и полезно тя да бжде възстановена. Той посочилъ и начина, по който можела да се възстанови „автокефалната архиеписко-

¹⁾ Запазвамъ правописа. Книгата се пази въ охридската катедра на Св. Климентъ.

²⁾ Заглавието на това съчинение е посочено по-горе, стр. 11, заб. 3.

пия на Първа Юстиниана Охридъ и цѣла България“ (αὐτο-
κέφαλος ἀρχιεπίσκοπὴ τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρίδος καὶ πάσης
Βουλγαρίας). Това трѣбвало да направи Цариградската патри-
аршия „като възлюблена и чедолюбива майка“ и султанътъ
„като баща законолюбивъ, народолюбецъ и особено правдо-
любивъ“. Първото срѣдство било да се върнатъ на „слав-
ния“ охридски престолъ неговитѣ 15 епархии: осемъ митро-
полии (Пелагонийска, Костурска, Корчанска, Воденска, Веле-
градска или Бератска, Сисанийска, Гребенска и Струмишка) и
7 епископии (Дебърска, Мъгленска или Молесковска, Велешка,
Прѣспанска, Авлонска, Кичевска и Горо-Мокренска). Следъ
това „държавниятъ глава, който опредѣля цариградския па-
триархъ, има правото, както правѣли всички вивантийски и
отомански предшественици, да опредѣли за архиепископъ и
на Първа Юстиниана Охридъ¹⁾ мжжъ, който се отличава по
образование и добродетели. Тоя архиепископъ, отивайки
въ своето сѣдалище, непременно да вземе писмени сведения
отъ реченитѣ епархии, дали сж благодарни отъ действа-
щитѣ митрополити и епископи или не и въ първия случай
тѣ да останатъ, а въ втория да бждатъ замѣнени съ други
лица. Следъ като стане това, всички — митрополититѣ и епи-
скопитѣ заедно съ архиепископа — ... сж длъжни ... да съста-
вятъ необходимия за църковното управление на епархиитѣ
уставъ (καὶνομισμὸν), както ставало преди унищожението на пре-
стола и сега още става въ о. Кипъръ ..., като се прекъсне
всѣко парично общение съ цариградския патриархъ и вслед-
ствие на това се прехвърлятъ около три милиона гроша,
които всѣка година се внасятъ съ голѣми насилия само отъ
ония епархии“ (п. съч., стр. 96—97). Авторътъ намиралъ, че
съ унищожението на Охридската архиепископия настаналъ
духовенъ упадъкъ въ нейнитѣ епархии, а съ нейното възста-
новяване въ тѣхъ ще се развие духовната просвѣта. Той искалъ
да увѣри гръцкото общество, че въ Охридския църковенъ дио-
цезъ щѣлъ да се разшири и гърцизмътъ (ἐξάπλωσις τοῦ ἐλληνισμοῦ),
т. е. Охридската архиепископия щѣла да бжде гръцки органъ, но
той се заблуждавалъ и не е могълъ иначе да мисли, щомъ не мо-

¹⁾ Κατὰ ταῦτα δὲ ὁ τοῦ χρόνου ἡγεμὼν ὁ τὸν Κωνσταντινουπόλεως διορίσας
патριάρχην, χαίρει τὸ δικαίωμα, ὅπως καὶ πάντες οἱ προκάτοχοι Βουλγατικοὶ τε καὶ
Ἰθακῆς αὐτοκράτορες ἐπραττον, νῦν διορίσας ἀρχιεπίσκοπον καὶ τῆς Πρώτης Ἰουστι-
νιανῆς Ἀχρίδος... (п. съч., стр. 96).

гѣлъ да се освободи нито отъ своята гореща любовъ къмъ родното си мѣсто, нито отъ своята елиномания, та подобно на Григоръ Пърличевъ да заемѣлъ естествено положение въ народната борба срещу Фенеръ. При все това обнародването на неговата книга усилило свѣтлитѣ спомени на българското население въ Македония за Охридската патриаршия и неговия копнежъ за независима църква. Затова мнозина отъ Охридъ, Битоля и други български градове станали спомоществователи (абонати) за издаването на това съчинение. Нѣкои отъ тѣхъ записали по 5 или 10 екз.¹⁾

Въ сжщата година Охридската епархия безъ страхъ почнала да заявява на патриарха и султана, че е българска. Оттогава тя била една отъ най-силнитѣ български епархии въ борбата на цѣлокупния български народъ за духовна независимостъ. Както е известно, вмѣсто починалия охридски митрополитъ *Иоаникий* (25. XII. 1859) охридчани поискали отъ патриаршията да постави българинъ и то не кой да е, а непременно одного отъ тогавашнитѣ народни водачи — *Ила-*

¹⁾ Въ Атина: охридчанитѣ М. Потлѣс (Бодлевъ), И. Сапунджи, Якимъ К. Сапунджи и Кармишъ — по 5 екз.; Конст. Г. Потлѣс, Анастасий Пихионъ и др. — по 1; сжщо и Конст. Г. Стойковичъ отъ Битоля, Георги Зару отъ Битоля и други, нѣкои отъ които сж наречени общо „македонецъ“ (Μακεδών). Въ Цариградъ: охридчанитѣ Андроникъ И. Скопакъ, братя Д. Манчу (Манчеви) и Никола К. Пагуниди (Паунчеви) — по 10, трима костурчани — по 1. Въ Солунъ: К. Δαρζιλοβιτης (Държиловичъ) — 10, Димитъръ С. Христовичъ отъ Битоля — 4. Въ Битоля: нѣколко духовни лица, отъ които Стефанъ, архидяконъ на пелагонийския митрополитъ — 5, братя Рѣблѣ (Робеви) и синове и Димко А. Раду (Радевъ) — по 10, Конст. Маймука — 5, братя Δ. Κουκάντζεζ (Куканчеви) — 3 и мнозина други, между които госпoжи, моми и ученици (Панайотъ х. Г. Драндаровичъ отъ Велесъ, Саздо Ан. Весовикъ отъ Велесъ). Въ Крушово двама свещеници и др. Въ Скопие: митрополитъ Иоакимъ — 10, неговиятъ секретаръ Серафимъ отъ Охридъ — 4. Въ Охридъ: единъ анонименъ — 10; сжщо Стефанъ Папа, игуменъ на манастира Св. Наумъ — Серафимъ Критянинъ, игуменъ на манастира Калища — архим. Даниилъ и братя Д. Минчеви — по 10; Андроникъ попъ Наумъ (овъ) и Анастасъ Шурбановикъ (Σοφριάνοβιχ) — по 5; свещеницитѣ попъ Апостоль, икономъ попъ Константинъ (срв. тукъ, стр. 15), попъ Теофилъ, попъ Анастасъ духовникъ, попъ Иоанъ отъ Струга, попъ Никола Мпѣлѣ (Μπένλεβ), попъ Ставре, попъ Анастасъ Дону, попъ Димитъръ Петру (Петровъ) и секретаръ на манастира Св. Наумъ — по 1; попъ Василъ — 2, Висарионъ при прѣспанския митрополитъ — 1. Въ Корча: учительтъ по елински езикъ (ἐλληνοβιζαντινός) И. Стрезидисъ (Янаки Стрезовъ) отъ Охридъ и други учители — по 1.

риона Макариополски или Авксентия Велешки¹⁾. Патриаршията дори не отговорила на тѣхната молба и поставила тоя, когото охридчани не искали — великия епископъ Мелетий (1860—1879). Отъ това предизвикателство пламнала люта борба срещу Фенеръ. Вдѣхновителътъ на борбата Димитъръ Миладиновъ падналъ жертва за народа. Замѣстилъ го Григоръ Пърличевъ, който сжщо страдалъ отъ кознитѣ на Мелетия. Отъ м. априлъ 1861 год. охридчани издигнали за лозунгъ възстановяването на Охридската архиепископия, основана ужъ, както се вѣрвало тогава,²⁾ отъ императора Юстиниана. Това искане на Охридската епархия било одобрено и отъ представителитѣ на българския народъ въ Цариградъ. Тѣ намирали въ Охридската патриаршия здрава основа за водене на църковната борба, неопровержимо историко-канонично основание на искането на българския народъ да има независима църква, Главниятъ защитникъ на тази идея билъ юристъ-историкъ Гавриилъ Кръстевичъ. Още въ 1860 год. въ Цариградъ била обнародвана полемична брошура на грѣцки езикъ подъ заглавие „Μετὰφρασις ἐκ τοῦ βουλάχικοῦ. Ἀπάντησις εἰς τὸν λόγον τοῦ χορίου Σ. Καρχαθεοδώρου“ (Преводъ отъ български. Отговоръ на речта на С. Каратеодори).³⁾ Това съчинение се представяло, че ужъ било написано на български отъ търновския представителъ хаджи Николи Д. Минчоолу, но въ действителностъ то било написано направо на грѣцки отъ Гавриила Кръстевичъ. За да докаже, че българитѣ иматъ право за църковна независимостъ, авторътъ привелъ редъ исторически свидетелства за това, че Охридската архиепископия била канонична и нейното унищожение било незаконно. Идеолозитѣ на църковната борба строели своята защита върху следния силогизъмъ:

Преди сто години българитѣ сж имали своя патриаршия въ Охридъ.

Тази патриаршия била унищожена отъ султана Мустафа III по интриги на Цариградската патриаршия.

Това покушение било незаконно дѣло и затова днеш-

¹⁾ Вж. повече п. м. ст., Макед. прегледъ, год. IV, кн. II.

²⁾ Това доказвалъ и Марг. Димитъ въ своята апология за Охридската архиепископия.

³⁾ Той държалъ речъ въ народния съборъ, свиканъ отъ Царигр. патриаршия, противъ исканията, представени отъ българскитѣ представители.

ниятъ султанъ трѣбва да поправи грѣшката на своя предходникъ.

Въ духовно-освободителното движение на Охридъ енергично участвувала и *Струга*. Този китенъ български градецъ, твърде близъкъ за всѣко българско сърдце като родно мѣсто на братя Миладинови, се споменава презъ XVI в. като първо по редъ селище въ България (съобщение на венецианския посланецъ Лоренцо Бернардо, който въ 1591 год. пътувалъ за Цариградъ презъ Македония). Въ сѣщото време Струга привличала и български книжовници. Известенъ е монахъ Викторъ, който въ 1590 г. съ Стругахъ преписалъ старобългарския преводъ на църковноправната книга *Законникъ*¹⁾ въ стружката църква Св. Георги *у ѿзеръ*, вѣроятно по поръчка на настоятелитѣ на тази църква протопопъ киръ *Божидаръ* и неговия братъ. Монахъ Викторъ нарича Охридския престолъ български (въ Охридскомъ прѣстолѣ иже и българскыи наречет се) и изтъква правото „благочинишаго архієпископа прѣкѣе Істинианіе нашего ѿчѣстка имѣти приено подъ секою епископы епархїи“ на Дакия, сир. Унгравахия, Медитерания, сир. унгарската земя, и Дакрония, сир. сръбската земя до Западното море, Рипиния и Превалия, сир. земята отъ Дунава до Солунъ и отъ Охридъ до Авлона и Коринтъ²⁾. Отъ това известие на монаха Виктора се вижда, че църквата Св. Георги въ Струга съществувала още презъ XVI в. Монахъ Викторъ преписалъ Законника за нуждитѣ на тази църква. Въ 1918 год. въ нея видѣхъ икона на св. Теодоръ Стратилатъ и св. Теодоръ Тиронъ отъ 1618 год. съ славянски надписи. Подарили я стружки жители: Цвѣтко и жена му Стана, Трифонъ, Ангеле, Бойко, Дафина, Гюргя. По тѣзи факти би могло да се мисли, че тогава въ църквата се служело на старобългарски и изобщо църковнославянската грамотность господствувала въ Струга.

Следъ унищожението на Охридската патриаршия гръцката грамотность проникнала и въ Струга, но Димитъръ Миладиновъ ще да е прилагалъ и въ стружкото училище своя *методъ* — да се изучаватъ старогръцкитѣ класици чрезъ преводъ на български (ср. тукъ, стр. 10). По неговъ примѣръ К. Шапкаревъ, когато учителствувалъ въ Струга, въвелъ въ

¹⁾ Преведената презъ XIV в. синтагма на Матей Властаръ.

²⁾ Вж. Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, II изд., стр. 52, № 37.

1857 год. — увѣрява ни той — българския езикъ като учебенъ предметъ въ тамошното взаимно училище, като го преподавалъ два пѣти седмично (петѣкъ и сѣбота). Въ 1859 год., когато Димитъръ Миладиновъ се върналъ за учителъ въ главното училище въ Струга, той въвелъ да се изучава българския езикъ и въ това училище. Презъ 1865 год. английскиятъ пѣтешественикъ Henry Franksawe Tozer намѣрилъ въ Струга „голѣмо училище за български деца“. „Видѣхме — пише той — около 200 деца много чисти и спретнати, които седѣха по чиноветѣ си, които много приличатъ на чиноветѣ въ Англия. Учителтъ бѣше българинъ, и децата учеха да четатъ и пишатъ по грѣцки и български. Български се преподаваше два пѣти въ седмицата“.¹⁾ Въ 1868 год. българскиятъ езикъ билъ напълно въведенъ въ училището. Това се вижда отъ писменото задължително, което на 20 мартъ 1868 год. *Д. В. Македонски* далъ на стружани, че отъ 1 априлъ 1868 год. се условилъ за български учителъ въ Струга съ 3000 гр. годишна заплата, които „училищното надзирателство“ обещало да му изплаща редовно на всѣко тримесечие. *Македонски* пѣкъ обещавалъ да изпълнява учителскитѣ длѣжности — да учи и възпитава децата, сѣщо и да даде въ края на годината „испитаніе“.²⁾

Сѣщия напредѣкъ имало учебното дѣло и въ Охридъ, който сѣщо давалъ потикъ за обществени начинания въ Струга. Дадената отъ стружани велика жертва въ лицето на братя Миладинови († 1862) повишило тѣхния народностенъ духъ. И тѣ, както охридчани, искали да се възстанови Охридската патриаршия. Начело на народното движение стоялъ *Георги Ст. Чакарѡвъ*. Неговиятъ баща *Стефанъ* сякашъ ad gloriam nationis издигналъ въ 1861 год. срещу кѣщата на братя Миладинови великолепно двуетажна кѣща, на чиято фасада на видно мѣсто поставилъ съ синя боя *български надписъ*, който презъ августъ 1918 год. още ясно се четѣше.

Кѣща Стефанова Н.: Чакаровъ
15 септеврѣя 1861.

Стефанъ Чакаровъ билъ епитропъ на стружката църква Св. Георги (въ срѣдната часть на храма, подъ женското от-

¹⁾ Йор. Ивановъ, *Българитѣ въ Македония*, София 1917, стр. 310.

²⁾ Въ 1918 год. намѣрихъ това задължително въ дома на Г. Чакарѡвъ въ Струга. Пазѣше го неговиятъ синъ Станиславъ Чакарѡвъ.

дѣление) прочетохъ български надписъ (съ ц. сл. писмо):
 Стево Чакаровъ отъ 15 сечка 1870. Въ неговата кжща
 се пазѣше окръжно послание на българскитѣ архиереи пред-
 ставители отъ Цариградъ отъ ноемврий 1868 г. То ще да е
 било отправено до Георги Чакъровъ за изпълнение. Посла-
 нието било подписано отъ пловдивския митрополитъ Пана-
 ретъ, Илариона Макариополски, Н. Д. Минчооглу, Хр. Тъпчи-
 лещовъ, х. Иванъ х. Пенчовичъ, Г. Чалоглу, Д. Ив. Гешоглу,
 д-ръ Н. Чомаковъ, Захария Струмски. Тѣ поканили българ-
 скитѣ общини да изкажатъ телеграфски благодарността си
 на султана за издаденитѣ два проекта, съ които Високата
 порта разрешила задоволително българския църковенъ въ-
 просъ, а сжщо така и да отслужатъ на Никулденъ молебени
 за напредъка на самостоятелната Българска църква и за дълго-
 лѣтието на султана.

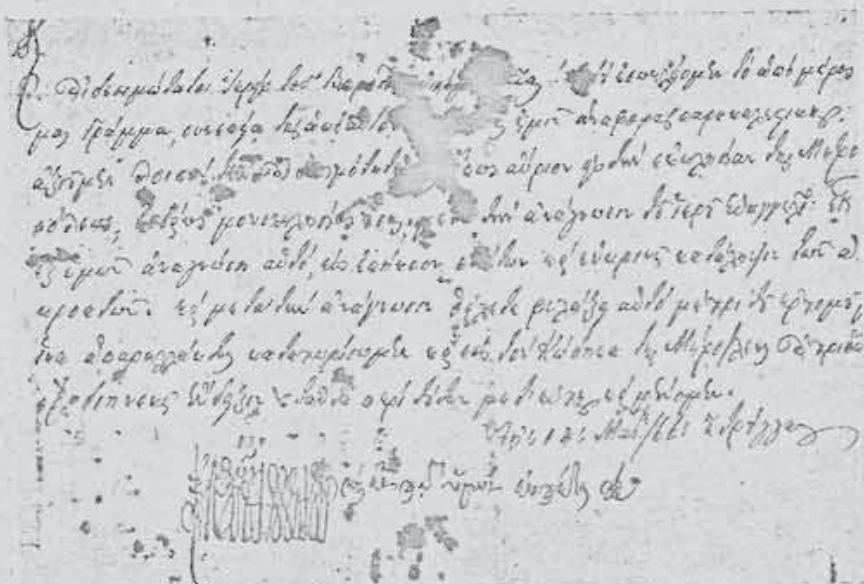
Трѣбва да отбележа, че и малкиятъ градъ *Ресенъ*, гдето
 гонениятъ отъ охридчани митрополитъ Мелетий понѣкога
 търсѣлъ успокоение, сжщо така давалъ своитѣ сили за об-
 щата борба. Нека споменемъ народния деецъ Тасе Търповъ
 Ляпчо, баща на покойния български министъръ-председа-
 телъ Андрей Ляпчевъ. За него въ надгробния му надписъ се
 съобщава, че въ 1868 г. пръвъ въ Битоля заявилъ на гу-
 бернатора (пашата), че той „съ непризнаването на гръцкия
 владика, не признава и гръцкия патриархъ“¹⁾. Високото на-
 родностно съзнание на ресенското българско население било
 ясно изразявано въ неговия култъ къмъ св. Кирила и Ме-
 тодия. Въ ресенската църква Св. Георги има голѣма икона
 на светитѣ солунски братя отъ 1868 год. Въ надписа тѣ
 сж наречени Български просвѣтители къ Прѣславъ IX вѣкъ.
 Живописецътъ ги представилъ и за кръстители на бъл-
 гарския владѣтель Борисъ, както личи и отъ медалион-
 ното изображение на иконата съ надписъ: Кръстникъ царъ
 Бориско²⁾. Сжщо така и въ Ресенъ българитѣ скърбѣли за
 загубената Охридска патриаршия и пазѣли съ любовъ нейни
 паметници. Както е известно, ресенчанинътъ Михаилъ Татар-
 чевъ намѣрилъ въ Слимнишкия манастиръ ржкописенъ сбор-
 никъ съ писма на охридския архиепископъ Матей отъ нача-
 лото на XV в. до цариградския патриархъ и византийския

¹⁾ Вж. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 63, № 17.

²⁾ С. тамъ, стр. 62—63, №№ 16 и 17.

императоръ Мануилъ Комнинъ, също и писма на гребенския епископъ Неофитъ все отъ това време¹⁾. Тѣзи документи хвърлиха свѣтлина върху една важна епоха — началото на турското робство въ Македония.

Съ такъвъ народностенъ духъ Охридската епархия водѣла неотстъпно борба срещу Фенеръ. Митрополитъ Мелетий се опиталъ да раздѣли народа. Той пребивавалъ въ Струга и тамъ му били изпратени просби отъ негови привърженици въ Охридъ. Ужъ въ отговоръ на тия молби, на 14 май 1866 г. той отправилъ послание и задължилъ свещеницитѣ въ квартала Варошъ да го прочетатъ на другия день при едноцърквие въ катедралата предъ всички богомолци и да го запазятъ,

Послание на охридския митрополитъ Мелетий

докато се върне, за да го внесе въ кодекса на Охридската митрополия²⁾. Обаче народното движение не спрѣло. Въ

¹⁾ Издаде ги Г. Баласчевъ въ своето сп. Минало, кн. I и II.

²⁾ Посланието било приключено въ следното негово писмо отъ 14 май 1866 год. до свещеницитѣ въ ка. Варошъ: Ἱ Αἰθασιώταται Ἱερεῖς τοῦ Βαρσοῦ εὐχόμεθα Σας! Ἰδοὺ ἐπικλείομεν τὸ ἀπὸ μέρος μας Γράμμα, συναρτῶν τῆς ἀπὸ αὐτοῦθεν δοθείσης ἡμῖν ἀναφοράς παρακλητικῆς, ἀντιθέμεν λοιπὸν τὴν Αἰθασιότητά σας, ὅπως αὐτοὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μητροπόλεως, βεβαίως μοναχικῆς οὐσῆς, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου εἰς ἐξ ὁρῶν ἀναγνώσῃ αὐτὸ, εἰς ἐπίσκοπον πάντων καὶ εὐκρινῇ καταλήψιν τῶν ἀκροατῶν. καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν θέλατε φυλάξαι αὐτὸ μέχρι τοῦ ἐρχομοῦ μας ἵνα ἀπαρἀλλάκτως καταχωρίσωμεν καὶ εἰς τὴν Κώδικα τῆς Μητροπόλεως Ἀκριβῶς, πρὸς διηνεκὴ ἑνδοξίαν. ταῦτα περὶ τούτων μετ' εὐχῆς καὶ μένομεν.

Τῇ „14“ Μαΐου/66. Στραβόγχα

Ο Ἀκριβὴς Μελέτιος καὶ ἐν Χρῷ ὁρῶν εὐχέτης.

ни позволения за вѣнчаване (вули) и др. документи, каквито ималъ право да издава единъ епархийски архиерей. Това се вижда ясно отъ тукъ издаденото „Позволеніе за вѣнчяваніе“ отъ 3 декемврий 1869 г. № 74 по печатна бланка¹⁾. Подписано е на грѣцки отъ сакелария попъ Василий, който по-рано билъ въ Охридъ намѣстникъ на грѣцкия митрополитъ, а сега действувалъ като председателъ на Охридската българска църковно-училищна община. Подписътъ гласи: „ὁ τῆς Βσλλλῆς κοινῆς Ἱερᾶς ἐκκλ(η)σίᾳς) Σακκελλ(άρ)ιος παπᾶ Βασίλειος (сакелариятъ на общия съветъ на Свещената църква попъ Василий)“. На печата се чете български надписъ: Българска община въ Охридъ 1869; сжщото на турски (безъ дата): *Джемиет болгар Охрид*. Украсителнитѣ изображения сж въ връзка съ идеята за църковния бракъ (два ангела носятъ вѣнецъ за младоженцитѣ, духовно лице извършва вѣнчавката). Текстътъ е написанъ по общъ образецъ на книжовенъ български езикъ: на попъ Георги отъ църквата въ с. Лѣсковецъ (близу до Охридъ) се позволява да вѣнчае „Христета Цвѣтанозъ съ произволно избраниж тж му невѣстж Султанж Иліевж, въ първо вѣнчило“, но следъ като установи, че нѣма прѣчка за тоя бракъ.

Охридската епархия не се споменавала изрично въ фермана на султана Абдулъ Азисъ отъ 28. II. 1870 год., но въпрѣки това тя се радвала, както всички български епархии, смѣтала се за нераздѣлна частъ отъ диоцеза на Българската екзархия и взела участие съ свой представителъ въ първия български църковно-народенъ съборъ, свиканъ въ 1871 год. въ Цариградъ. Екзархъ Антимъ I ржкоположилъ образования архимандритъ Натанаилъ отъ скопското село Кучевица за митрополитъ на Охридско-Прѣспанската епархия, Високата Порта обаче не му издала берать, докато въ 1873 год. не произвела формаленъ *истилямъ* въ Охридско-Прѣспанската епархия и установила, че повече отъ $\frac{2}{3}$ отъ християнското население въ тая епархия признава Българската екзархия²⁾. Отъ 1874 год. митрополитъ Натанаилъ вече действувалъ въ Охридъ. Неговото посрѣщане било сжщинско народно тържество отъ Солунъ до Охридъ и Струга. Българското

¹⁾ Напечатано отъ А. Игнатий К. Цвѣтковъ.

²⁾ Вж. статия на П. Доревъ, Македонски прегледъ, год. X. кн. 3 и 4, стр. 6.

население виждало въ него достоенъ наследникъ на охридскитѣ патриарси. Неговиятъ благъ образъ и насърдителни слова ободрявали българитѣ и въ другитѣ македонски

Позволително за вѣнчаване, издадено въ 1874 год. отъ Охридската митрополия

епархии да се борятъ непрекъснато за родни архиереи. Сега вече действувала Охридска митрополия, подведомствена на Българската екзархия, което се означавало и въ издаванитѣ отъ нея документи, както било въ другитѣ митро-

полии, подчинени на Българската екзархия¹⁾. Следъ като скоро турското правителство върнало на българитѣ охридската катедра, която грѣцкиятъ митрополитъ отнелъ съ турска войска на 22. III. 1874 год., митрополитъ *Натанаилъ* се борилъ да възстанови българската духовна власть върху друга народна светиня — *манастира Св. Наумъ*, предаденъ на Мелетия отъ Андроника Зарчевъ въ 1873 год., а сжщо така да се върне на българитѣ църквата въ Ресенъ. По тоя въпросъ се действувало и въ Цариградъ. Екзархъ Антимъ, по решение на Св. Синодъ, давалъ такрири до Високата Порта, която обаче ги оставяла безъ послѣдствие, за да има семе на раздоръ между еднородци — българи екзархисти и българи патриаршисти (гъркомани). Въ архивния отдѣлъ на Софийската народна библиотека се пази писмо на охридския църковно-общественъ децъ М. Манчевъ отъ 9 юний 1874 год., отъ Битоля до д-ръ Ст. Чомаковъ. Той му писалъ, че „съ предишното си писмо, испроводено чрезъ единъ нашъ съотечественникъ, Шяпкаря“ му спомнилъ „особито за двѣ нѣща забѣлѣжителны, относително до нарѣжданието на“ Охридската епархия. Той му изтъкналъ „какъ щомъ Св. Наумовата обитель и Ресенската църква, на която не само на епархיותѣ ни, нъ и на цѣлѣж околностъ поглѣдитѣ сж втрѣнчени, минѣтъ въ наши рѣцѣ, работата и чястно на Епархиѣжѣ ни и въобще на околнитѣ епархиѣ ще отидѣтъ напредъ. А ако напротивъ още останѣтъ въ Гръцко владычко владѣние, тогата ще ни бѣде испукана... Прибавихъ Ви още въ писмото си какъ, колко за Св. Наумовѣжѣ обитель надѣяме за скоро да ѣж усвоиме, понеже Н. Прѣвѣсх. Бытол. Мутесарифъ бѣше ся обѣщаль Дѣду Охридскому че за скоро врѣме и неж (св. Н. обитель) ще му вручи както Св. Климендовѣжѣ църквѣ“. Обаче сега нашата съобщилъ на охридския митрополитъ, който преди нѣколко дни билъ въ Битоля, една теле-

¹⁾ Вж. тукъ фотографска снимка отъ „Позволеніе за вѣнчяваніе“ отъ юний 1874 год. № 387. То е потвърдено съ печать, на който има надписъ: *Натанаилъ Митрополитъ Охридскій*, и подписъ на български съ грѣцки букви: *отъ свѣтѣлаго Митрополита. Охридскаго прѣсвитѣра, Натанаїла. Епитропа, па Анастаса*. Дава се архиерейско благословение на икономъ Георги, епорийски свещеникъ на Димитри махала (при катедралата Св. Климентъ) да вѣнчае Климента Ј. Симончевъ съ Хрисанта Георгиева.

Образецътъ е напечатанъ сжщо отъ А. Игнатий К. Цвѣтковъ.

графна заповѣдь на В. Порта, българскиятъ митрополитъ и свещеницитѣ му да не отиватъ въ манастира на приближава-лия празникъ (20 юний ст. ст.), за да не се случи нѣ-какво смущение. Между това грѣцкиятъ митрополитъ (Меле-тий) въ сѣщото време отишълъ въ манастира. Охридскиятъ митрополитъ (Натанаилъ) незабавно известилъ Екзархията, която може да поиска чрезъ сѣдъ (граждански) тоя манастиръ.

По-нататѣкъ М. Манчевъ привежда редъ доводи въ за-щита на народното искане:

1) 10—12 души гъркомани нѣматъ право да присвоятъ единъ манастиръ, който принадлежи на цѣла епархия, чието мнозинство е българско. Това призналъ „лани“ и битолскиятъ мютесарифъ Рашидъ паша и съобщилъ на В. Порта.

2) Манастирскиятъ „кодикъ“ (кодексъ, кондика), съ смѣткитѣ на манастира за всѣка година, носи подписи само на охридскитѣ първенци и охридскитѣ митрополити въ него нѣма нито единъ подписъ на друга нѣкоя епархия.

3) Манастирскитѣ недвижими имоти сѣ писани на името на манастирскитѣ настоятели „всѣкога Охридяны“.

4) За манастирскитѣ дългове всѣкога сѣ били задъл-жини настоятелитѣ охридяни, както и до сега.

5) Освенъ охридяни, никой отъ друга епархия не е на-стоятельствувалъ.

6) „И сегашнѣйтъ издайникъ на монастыръ-тъ г. Андро-никъ Заровъ“, билъ поставенъ съ опредѣлена заплата „за настойникъ“ на манастира отъ настоятелитѣ охридяни и кон-трактътъ му е „въ наши рѣще“. После той предаде мана-стира на грѣцкия владика Мелетий.

7) Дветѣ села Любанища и Търпейца, които се черкуватъ въ манастира Св. Наумъ като въ своя енорийска църква, сѣ отъ Охридската епархия и принадлежатъ на Екзархията.

Следъ това М. Манчевъ съобщава, че корчанци много пжти действували да направятъ манастира Св. Наумъ ставро-пигиаленъ, и преди нѣколко години искали да го присвоятъ подъ тоя предлогъ, обаче този манастиръ — разсждава Манчевъ — не може да бѣде ставропигиаленъ, защото: 1) трѣбва да е обиталище на калугерско общество, а въ него нѣма нито единъ монахъ, освенъ игумена; 2) не трѣбва

да влизатъ жени въ манастира, а въ него влизатъ не само жени и деца, но и цѣли фамилии, особено на храмовия му празникъ; 3) не трѣбва да се кръщаватъ деца, нито да се вѣнчаватъ, а въ манастира се кръщаватъ и вѣнчаватъ люде отъ двѣтъ споменати села; 4) за ставропигия трѣбва царски „сингилионъ“ (грамота), но за манастира Св. Наумъ нѣма такъвъ документъ.

Накрай Манчевъ съобщава, че манастирскитѣ тапии и „кодикъ“ се намирали въ рѣцетѣ на нѣколцина гъркомани, но охридчани ще се трудятъ да отнематъ поне „кодика“. Народътъ въ Ресенъ е „крайно раздразненъ“, загдето църквата му се намира въ гъркомански рѣце и е опасно да не се случи нѣкое безпокойствие. Манчевъ моли екзарха, Св. съборъ (Св. синодъ) за когото приключилъ и отдѣлно писмо, и Смѣсенія народенъ съветъ, както и самия д-ръ Чомаковъ да се потрудятъ, въпросътъ за манастира Св. Наумъ по-скоро да се реши благоприятно за българитѣ. Това ще повлияе на околнитѣ смѣсени епархии при произвеждане на истиляма.

Въпрѣки всички усилия, и манастирътъ Св. Наумъ, и ресенската църква останаха въ гъркомански рѣце до Балканската война, когато паднаха въ сръбски рѣце. При все това въ турско време Охридско-Прѣспанската епархия представляше цѣлостна българска областъ и бѣ една отъ главнитѣ опори на Българската екзархия. Поради това ѝ значение, следъ Берлинския конгресъ екзархъ *Иосифъ* се борѣше да издействува султански берати най-напредъ за митрополити на Охридско-Прѣспанската и Скопската епархия. Утвърдена на тѣзи две яки крепости, Българската екзархия постепенно разшири своето ведомство въ Македония, гдето отъ 1890—1897 год. придоби още петъ епархии (Неврокопска, Велешка, Струмишка, Битолска и Дебърска).

Закрита отъ сърбитѣ въ 1913 год. съ изгонването на охридския митрополитъ Борисъ, Охридската митрополия бѣ възстановена въ 1915 год. следъ освобождението на Охридъ. При второто сръбско робство Охридската митрополия продължи своето съществувание, но после, навѣрно за да подбиятъ църковното значение на светия български градъ, сърбитѣ съединиха Охридската епархия съ Битолската и премѣстиха седалището на кириарха-епископъ въ *Битоля*.

Непонятно е, защо Св. Синодъ на Българската църква не възстанови многозаслужилата на народъ и църква Охридско-Прѣспанска митрополия — славната катедра на патриарси и митрополити-борци като Натанаила, а запази сръбското съчетание (Охридско-Битолска епархия съ седалище Битоля), което унижава св. Климентовия градъ, да не кажа, и смуцава духа на Св. Климента... Презъ декемврий 1942 год. до Св. Синодъ бѣ подадена обща молба на много жители отъ Охридъ и селата да бжде възстановена Охридско-Прѣспанската епархия и да сжествува отдѣлно отъ Битолската, съ седалище на митрополита въ Охридъ. Обаче и досега не е даденъ отзвукъ на това народно желание. Възражава се, че Охридско-Прѣспанската епархия е малка. Това е вѣрно засега (временно), но духовното благо, което тя пази отъ вѣкове, е голѣмо, неопенимо. Св. Климентовиятъ престолъ сияе все така възродително, както преди. Не се ли прави грѣшка, че не се цени достатъчно тая всенародна светиня?

ВОДЕНСКИЯТЪ ГОВОРЪ*)

Отъ В. Думевъ

Съгласни звукове

Зѣне. Подобно на староб. езикъ, воденскиятъ говоръ въ нѣкои случаи избѣгва, въ други търпи зѣнето както въ началото на думитѣ, така и въ срѣдата: іагне, іѣгнішчѣ, но ѣгнѣцѣ, ѣбѣлкѣ, ѣбѣлчинѣ; іаѣце іаѣк, іаѣре, іѣришчѣ, іаѣс, но: аѣгнѣцѣ, аѣку, аѣрну, ѣмѣ, аѣде, оѣку, оѣчи, оѣру (хоро), оѣде, оѣфци, оѣвни, оѣгин, оѣдин, он. Само въ пѣснитѣ о, а, у се йотуватъ: „нѣ чѣждѣ кѣікіѣ ки іодиш, чѣжди іочи ки стрѣтиш“; „мѣри мѣме, бѣлу мѣме, бѣлу и іубаву!“ Въ срѣдата на думитѣ: цѣриуокѣ, слѣбуѣмнѣ, бигѣѣ, тѣрчѣѣ, нусѣѣ, бѣлиѣт и бѣліѣт, жѣлтиѣт и жѣлтіѣт.

Въ примѣритѣ дадени отъ Мирчевъ (452) за воденския говоръ думата *іаку*, а не *іако* не се изговаря *ѣко*, и въ с. *Тѣйуу*, *Тѣйу* и *Теўу* този изговоръ не е познатъ. Покрай *изіик* за *езикъ* въ нашия говоръ се чува и *ізикъ*; сжщо: *итѣрвъ* и *ізѣрвъ*. Въ сложнитѣ думи зѣненето се търпи: *слѣдку*, *усть*, *мѣлуумнѣ*, *шируокѣ*; въ глаголнитѣ форми ту се избѣгва, ту се търпи: *мѣѣмъ*, *сѣѣмъ*, *вѣѣмъ*, *пѣѣмъ*, *видѣѣ*, *нусѣѣ*, *мѣлиѣ*, *нѣсиѣ*. Въ мѣстоимената: *мѣѣѣ*, *твоѣѣ*, *своѣѣ*, *сѣкуѣѣ*, *нѣкуѣѣ*, но *нѣѣ*, *вѣѣ*. Сжщо и въ *лѣѣту*, *млѣѣту*, *гудѣѣту*, *дѣѣту*, *снаѣ* (снаха), *грѣѣтъ* (гредата); въ тия думи зѣненето е ново.

Зѣенето се избѣгва и съ *в* и *н*: вѣглин, вѣтук, нѣтре, нѣгу, нѣъ, них, нѣни, виѣнаѣ (яхнаха) имаме и *в* и *і*: в-і-ѣнаѣ (отъ х). Въ думитѣ брѣткіѣ (брата), свѣткіѣ (свѣта), *к* се развило отъ *л*, което обаче пакъ се запазило, докато въ другитѣ македонски говори останало само *к*: бракіа, свакіа.

Въ нашия говоръ *i* се е развила и отъ скжсено *и* и отъ съкратено *e*, *ia*: мо́ите отъ мо́ите; мо́итъ отъ мо́иѣтъ; мо́иу отъ мо́ету — мо́иу — мо́иу. Йота се е развила и чрезъ премѣтане въ всички отглаголни имена на *нѣ*: учѣ́ине, сидѣ́ине

²⁹⁾ Вж. Македонски прегледъ, год. ХІІ, кн. 3.

нусеіне, спаіне, мужаіне, а по аналогия и при предполагаемъ суфиксъ *тъе*: жинѣите (жѣнене), стѣпнаіте (стѣпване), върнаіте (върщане), пипнаіте (пипане).

Въ коін, кѹікіѣ, ноік', сїін, друик' (отъ другъ) *i* е претметната, както отбелязахъ вече; сжщо въ оігин (огнь).

Воденскиятъ говоръ не е запазилъ думи съ лабиално *л*: зѣміѣ, лѡвѣм, кѡпѣм, рѣбѣмѣ. Покрай зѣміѣ имаме и зѣмніѣ съ *н* вм. *л*; затова мисля, че въ формата зѣмніѣ се крие обяснението на формитѣ нѣ_зѣмин, нѣ_зѣміѣн, нѣ_зѣминтъ, нѣ_зѣміѣтъ. Ако може да се предположи падежната форма отъ зѣміѣ за мѣс. п. нѣ_зѣмни вм. нѣ_земли, тогава формата нѣ_земин може да се обясни и чрезъ премѣтане.

Поради премѣтане на *i*, съгласнитѣ *н*, *л*, *р* сж станали твърди: порѣм (порѣж), гѡрѣм (горѣж), мѣнѣм (мѣнѣж), бѹрѣ (бѹрѣж), милостинѣ (милостинѣж), учѣтъл (учѣтитѣлѣ), градинар, рубинѣ, гѣркинѣ, туркинѣ и пр. Но въ пустїинѣ *i* е претметната отъ крайното *н*, както това е станало въ коін, сїін. Йота е запазена и въ следнитѣ думи: кѣдѣліѣ, нидѣліѣ, снувал'кѣ, кѣрчол' (кѣрчолѣ), сол', мѣрсол', врѣжал'кѣ, кушѹліѣ, кѡліѣм, мѣліѣм, пѹліѣм, велѣм (всички глаголи отъ IV — сега II гр. на *л*); още въ имена: пустѣлѣ, сѡбіѣ, зѣміѣ, змїѣ; но: тиінѡ отъ техна (тинѡ). Отъ тия примѣри се вижда, че *р* и *н* сж загубили мекостѣта, а *л* я е запазилъ въ доста случаи.

Замѣната на *i* съ *г* въ кукуш. говоръ (М. 453) — гѣ_видѣ вм., іѣ_видѣ —, не е позната въ воденския: ѣ_видѣ. Въ думата змѣх звукъ *х* е отъ *i*, а вмѣсто смѣхъ имаме смїіѡчкѣ отъ смѣхачка съ *i* вм. *х*.

Интересенъ е предлогътъ крѣзъ, тѣй често употрѣбяванъ отъ П. Славейковъ: въ воден. говоръ тоя предлогъ гласи крѣіз: ки_ти_ги_извадѣм крѣіз_нѡс (въ значение изъ); *i* въ случая вѣроятно е дошла отъ край.

Вмѣсто общобългарското начално *чр*, вод. говоръ редовно има *цр*: цѣрну, цѣрвѣн, цѣрпѣм (черпя), цѣрниѣцѣ, цѣрквѣ, црѣвѣ и пр.; само въ думата Чѡрнуву (село въ Вод. околия) звукъ *ч* е запазенъ и звукъ *о* за *е* — единственъ случай отъ промѣна на *е* въ *о*. Възможно е това име да е дошло отъвнѣ.

Сравнени кук. и гевг. говори съ воденския по йотацията, указва се, че почти напълно се покриватъ — и по из-

бѣгването, и по търпенето на зѣнето, и по изчезване на лабиалното *л*, и по втвърдяването на съгласнитѣ *н*, *р* и доста запазения мекъ изговоръ на *л*.

Промѣнитѣ съ *tj*, *stj*, *skj*, *kt*, *gt*, *xt*; *dj*, *sdj* и *sgj*. Докато групитѣ *tj*, *kt*, *gt*, *stj*, *skj* въ кукушкия говоръ сж запазили общобългарското шт въ повечето случаи — кѣшта, свѣшта — и по-рѣдко минали въ *к'* — врѣкіа, плѣік'и —, а *dj*, *zdj* и *zgj* — жд — вѣжди, грѣжданин, по-рѣдко *г'* — мѣг'а г'авка (М. 453). въ воденския и въ гевгел. говори се наблюдаватъ повече случаи отъ *к'* и *г'* за *tj*, *kt*, *gt*, *xt* и *dj*. Споредъ Ивановъ (76) тия *к'* и *г'* сж дошли отъ севернитѣ говори: нок', к'ерка, свѣк'а, врѣк'а, стрѣк'а, кук'а, к'е, вурк'ина (горещина), сик'авум (сѣщамъ), вѣг'а, мѣгіа, нѣоіг'ум, има и произлѣзли, споредъ него, и на мѣстна почва: свѣк'а, цвѣк'е, коск'и, л'уг'е, прѣг'и, зѣог'е; но не липсватъ и думи съ шт и жд: бѣшта, кѣшта, сношти, гѣшти, прѣшта, лѣшта, кражба, чѣжди, рѣжг'ум, вѣжк'ум, зѣожг'е, нѣожг'ум, гашк'и и дори гак'и. Срещу изброенитѣ дотукъ примѣри отъ кукушкия и гевгел. говори, имаме следнитѣ въ воденския: кѣік'и, свѣік'и, врѣік'и, плѣіки, но и свѣшник, плѣшки (плѣшките мѣ болѣтъ); вѣіги, но вижѣаркѣ (прѣчица за писане вѣжди), нѣік', но сношчи, нѣшну време, нѣшчиѣ отъ нѣщевъ; кѣркѣ, ки отъ ке (ще), гуришѣинѣ, мигіу отъ мегіу, мѣіг'и, нѣоіг'и, гѣіки, но гѣшник, лѣік'и, кражбѣ, чѣжцу, чѣжбинѣ, фѣік'и.

Групитѣ *stj*, *skj*, *sdj* и *sgj* и въ третѣ говори иматъ замѣстници *шт* и *жд-жц* (ждж): тѣшчѣ (тъша), пишчѣл (пистѣлъ), прѣшѣілу (прѣстилу, престилка), пѣшчѣм, прѣшчѣвѣіне, прѣшчѣвѣі, крѣшчѣвѣіне и крѣстеіне (различни форми), шѣукна (шукна), шѣукѣ (шука), пушчѣукѣм (посѣукѣм), шѣицѣ (отъ дѣ-скица), нѣпушчѣвѣм, чѣжлѣ (чѣздѣ), чѣжбинѣ; лѣушчѣм (лющѣ), лѣушѣак (обѣленѣ орѣхѣ, още нѣскоостриганѣ чѣвѣкѣ), улѣушчѣвѣм, шѣернѣ, шѣир (шѣирѣ), шѣірѣ (ялова-шѣира), шѣѣрбу, нѣшчѣрбенѣ кѣнатѣ, пушчѣурѣл, шѣур, зѣшчѣукѣм (потѣвамѣ въ калѣ, още вѣкарвамѣ вѣтре), шѣавѣм (шѣавѣ), шѣіинѣм (шѣипна), шѣавѣл' (шѣавѣл'), шѣрѣкне (бѣдне), мѣшѣтрапѣ (маѣтрапа). Още: мѣшчѣѣ (мѣщѣха), Вѣшѣицѣ (сѣло), вишѣицѣ (вѣщица), нишчѣлѣки (нишѣелѣки), ѣшѣе, нишѣерѣ (нѣщѣера), Прибѣдишѣ (сѣло), клѣшчи (клѣш), мѣшѣне (дѣста, мѣно), гѣшѣир (гѣшѣерѣ), кѣшѣувѣицѣ, пѣмук' и пѣмуік', пѣмушѣицѣ; дѣеприѣстѣята — вѣдѣшѣимицѣ, улѣшѣимицѣ, нѣдѣшѣимицѣ и пр.; Вушѣарѣни (сѣло), дѣш

(дъждъ), дожце (вали) и върне (пакъ въ значение на вали дъждъ, а за снѣгъ — снѣже), дъжциливу, нѣдижцѣн (и въ значение на разсърденъ), нѣдѣжцъ, нѣприжливо (напредливо), прѣжцъ, ѣднѣш(жд), дваш, триш, удѣднѣш (от ѣднѣш).

Звукосъединението *шч* замѣства и *чт*: зъшчѣ, шчѣ и шѣ, утшѣ и утшчѣ, нѣ_шѣ и нѣ_шчѣ, нашчу, нишчу (чѣто).

По-старитѣ форми съ *шт* и *жд* отъ *tj* и *dj* — пѣшчѣркъ, мѣшчѣъ, вѣш (вѣщъ), Вѣшчицъ и вишчѣицъ, нишчѣлки (нитъ); вижцѣркъ, нѣдижцѣн, дъжциливу, дѣжце, дѣш, нѣприжлиф —, показватъ, че формитѣ съ *к'* и *г'* — свѣикѣъ, мѣигѣъ и пр. — сж нови и дошли отвънъ. Тия стари форми съ *шт-шч* и *жд, жц, ж* се срѣщатъ не само въ долновардарскитѣ говори, а и въ срѣдновардарскитѣ и горновардарскитѣ, изъ цѣла Македония, и тоя фактъ е по-убедителенъ отъ всички извѣртвания и умувания на срѣбскитѣ езиковеди да установяватъ по-голѣма близость на македонскитѣ говори до срѣбския езикъ. Старината на *шт* и *жд* предъ *к'* и *г'* се вижда и отъ названия на много селища, рѣки, планини и лица съ *шт* и *жд*; ето и нѣкои: Кѣмштица, голѣмъ и мал. Нишѣл (Нищелъ), Бѣщани (бостѣани). Вѣщица, Минѣщицъ (Берска околия); Фѣшчѣни, Прибѣдѣшчъ (Воленска), Трѣцѣн отъ Арѣиан (Гевгелийска), Кѣшани отъ Кошани, Пѣрждево, Копришница, Вѣшие отъ Вѣщие, Корѣшта, Корѣшница, Пещѣрница, Рѣжден, Драгожен отъ Драгожден (Тиквешко); Бѣлещѣвица, Кѣтищѣно, Рѣщани отъ Рѣтиѣни (Велешка); Шѣка (Струмишка), Фрашнали отъ Фрашнали (Дойранска), г. и д. Фрашан, Брождани (селяни отъ Броди), (Сѣрска околия); Ошѣва отъ Хошѣва, Бождово отъ Бѣдиово, Рѣженъ (Мелнишка); Кѣрджево, Мѣщенѣъ (Г. Джумайска); Гушѣрѣкъ, Рѣкишѣнъ отъ Рѣкитѣнъ, Лѣшѣнъ отъ Лѣтиѣн, Слѣшен, Гражден, Вѣршен, Бѣршен отъ Братѣн, Вѣщица (Неврокопска); Лѣшѣно, Кѣнишан (Драмска), Мѣщиѣан, Мишѣна (Правишка); Рѣшан, Нѣкишѣани (Скопска); Нѣпрѣшѣно (Тетовска), Кѣшани отъ Кѣшани, Вишѣица, Нѣкошѣан (Кумановска); Бушѣрѣш отъ Бутѣрѣш, Кушѣица отъ Кѣшѣица съ *у* за *ж* но съ *ш* за *тj* (Прѣшовска); Стѣрмош (Кратѣвска); Ошѣщица, Бѣшево, Мождивѣкъ (Паланѣчка); Драгобѣрашѣ, Лѣшки (Кочанска); Мѣшница (Пѣхѣвска); Пѣишѣица отъ Пишѣица, пишѣица, Пѣишѣице отъ Пѣшѣице (Шипско), Д. и Г. Вѣрашѣица (Рѣдовѣшко); Ношѣпал отъ Ношѣпал, Обѣршѣани отъ Обѣршѣани, Вошѣица отъ Овошѣица, Рѣшѣани, Граждѣице (Битолска); Криво-

гащани, Пещалево, Ща̀вица, Са̀ждово, Пещерица, Пещани (Прилепска); Вошарени, Г. и Д. Клещино, Крепещино (Леринско); Пещани, Вѣлгощи отъ вел-гости, Климѣщани, Корѣшица, Делѣгожда отъ дѣло-годѣа, Мисльдежда, Збѣждѣа, Бѣждово, Издѣглавиѣ, Рѣдожда, Вѣлѣща отъ прич. вѣлѣщ (Охридска); Ращани, Лахчани отъ Лактіани, Бѣрщани, Вранѣщица (Кичевска); Ращани, Граждлане, Брѣщани отъ брест —, Брѣщица; пакъ отъ кор. брест, Пискупщина, Щѣрово (Рѣканско); Ошчѣма, Капещица, Орешчѣни, Мислегѣжа отъ Мисле-годѣе (Костурска); Мислегѣши (Анасеничко); Триѣвѣщ, Вреѣщино¹⁾ отъ Врѣщино (Гребенска); Огражден (Тиквешка); Междурѣк (Кукушка), Гвоздово (Лягадинско); Дѣброше, Нѣраше (Тетовска).

Срещу тия многобройни думи съ *щ* и *жд* за *tj dj*, взети отъ книгата на покойния В. Кънчовъ „Македония — етнография и статистика“ стр. 140—281, въ сжщата статистика намираме само следнитѣ названия съ *к'* и *г'*: Злокукіани — Битолско, Скопско и Кумановско — 3 села); Бракіани (Кичевско); Вѣгіани отъ Водѣни (Битолско) и Вѣгини и Вѣгѣни отъ Вѣдѣни (Воденско).

Въ думата *кѣски* *к* е отъ *т* (кости). Сжщо въ *ке-ки* (отъ *хощѣ* по *хощѣтъ*) *к* е отъ *тѣ*. По тоя случай искамъ да подчертая, че това *к* въ *кѣски*, *ке ки*, не е *к'*, т. е. *кѣск'и*, *к'е*, *к'и*, поне въ тия долновардарски говори, за които имаме повече данни и освѣтление; и въ *н'ѣк'*, *нѣк'тъ*, *к'ѣк'ѣтъ*, както и въ всѣко смекчено *к'* не чувамъ това *к'*, което се приближава и дори повече клони къмъ *ч* като сръбското *ћ*. Сжщо трѣбва да кажа и за звука *г'* отъ *дј*: *вѣгѣи*, а не *вѣг'и*; както въ *ѣгѣинѣ*: и това *г* е смекчено, а не приближено до *ц*, както е сръбското *ђ*; *Гѣвгели*, а не, както сръбитѣ изговарятъ *ђѣвђели* — *цѣвцели*.

Въ гевгелийския говоръ имаме и следнитѣ думи съ *к* и *г* отъ *tj dj*, дори и отъ *т* и *д* предъ мека гласна; *цѣкѣ*, *пѣк'е*, *рѣспѣк'е*, *л'ѣг'е*, *прѣгѣ*; срещу *тѣхъ* въ Воден. говоръ имаме: *цѣте*, *пѣтъ*, *рѣскрѣсницѣ* за *рѣспѣк'е*, *л'ѣде* и *пѣрану* за *прѣг'е*; но казваме: *прѣднийтъ дѣн*. Покрай *братѣи* имаме и *браткѣи*, сжщо *свѣткѣи*.

За *к'* и *г'* въ гевг. говоръ, както бележи Ивановъ, въ тия звукове, азъ се усъмнихъ, и затова въ Гевгели можахъ да

¹⁾ Въ тая дума *ea* е отъ *тѣ*, а това селище е въ Гърция.

(мухалъ), стрѣъ (стреха), бѹъм (бухамъ); въ дѹіъм, дѹіалу *i* е вмѣсто *x*. Звукъ *x* отпада и предъ съгласенъ звукъ — въ глаголнитѣ форми за м. св. време, 1, 2 и 3 л. мн. число: учіме, учіте, учіъ (учихме, учихте, учиха); ураме, ура́те, ура́ъ; фтъса́ме, фтъса́те, фтъса́ъ.

Звукъ *x* е запазенъ въ края на думитѣ; дори въ думата змѣх е отъ *i*: смѣх, влѣх, стра́х, сиромѣх, уди́х, но́сих, кусі́х, но дойде ли въ срѣдата — отпада: влѣ́ът (влахѣтъ), влѣ́инкъ (влахинка), урѣх, но урѣ́и (орѣ́хи), смѣх, но смі́и́а́къ съ *i* за *x*; зѣ́одник (заходникъ).

Въ думата мустаки *k* е вмѣсто *ц*, а въ кужу́и отъ кожухи вм. кожуси. Звукосъединението *xv* се чува като *ф*: фа́икіъм (хват.), фа́ліъм (хваля), фѣ́рче (хвѣрчи). Въ фу́ркъ *ф* е вмѣсто *x*.

Вмѣтатъ се *д* и *т* между *с* и *р*, *з* и *р* и *ж* и *р*: ждрѣ́бе, здра́к, съ_здрѣ́чї, здрѣ́лу, издригна́, стрѣ́дъ, стра́м, стрѣ́миж-ли́ф, стра́л.

Звукъ *в* се измѣства отъ *м*: грѣ́мнъ, ра́мнъ, угла́мних, пла́мнъ, усѣ́мнѣ.

Приключвайки прегледа на съгласнитѣ звукове въ воденския говоръ, трѣбва да отбележа, че и по тѣхъ тритѣ долновардарски говори се сходятъ: само въ кукушкия говоръ *шт* и *жд* се чуватъ въ повече думи, отколкото въ гевгелийския и воденския (М. 453—454). Полезно е, много полезно е, да се събератъ всички думи съ *шт* и *жд* въ тия говори, за да се тегли решително заключение, както по съотношението имъ, така и за старината на еднитѣ и другитѣ; отъ това заключение ще се насочи и обяснението за произхода на *к'* и *г'*. Защото, както се изказахъ по-горе, стариннитѣ форми виж-ца́ркъ, къшчувни́цъ, свѣ́шник, нѣ́дижѣ́ен, до́ш, до́жѣ, сно́шни, мѣ́шчѣ́ъ, пѣ́шчѣ́ркъ, покрай ве́и́ги, ку́ікі́ъ, свѣ́і́ки, ме́і́гі́ъ, но́і́к', ке́ркъ налагатъ предположението, че старинни сж *шт*, *ш* и *жд*, *жц*, а не *к'* и *г'*, т. е., че *к'* и *г'* сж по-късно явление, обяснението на което трѣбва да се подири както въ външно влияние, така и въ домашна причина; не бива да се изпуска извидъ, че *к'* и *г'* сж се развили и въ нѣкои източни говори отъ *т* и *д* предъ меки гласни звукове. Отъ значение по въпроса сж и думитѣ съ *шц*, *жц* и *шк* покрай *шт*, *жд*, *к'* *г'*.

Отъ сравнителния прегледъ на звуковетѣ въ тритѣ долно-

вардарски говори поличава по-голямата близостъ на гевгелийския говоръ къмъ кукушкия: р. Вардаръ не е отдѣлила Гевгели отъ Кукушъ, и сношенията между Гевгели, Дойранъ и Кукушъ не сж били възпирани отъ разстоянията и други не-преодолими прѣчки; обратно, сношенията между Гевгели и Воденъ, раздѣлени отъ почти непристъпния Кожухъ-планина, сж били рѣдки, а зиме — абсолютно невъзможни; но затова пъкъ селата отъ Гевгелийска околия по тая планина — Конско, Хума (власи, които говорятъ българската речъ като родна), и Серменикъ сж по-близки до говора на воденскитѣ села отъ македонския участъкъ.

Форми. Имена. Членътъ въ воденския говоръ.

Членътъ за имената (сжществителни прилагателни и числителни), мѣстоимената и причастията въ воденския говоръ е общобългарския членъ:

1. За м. р. ед. ч. *ут*, *іут* отъ *ѣт*, *іѣт* прѣко *от*, *іот*: *столут*, *краліут*, *краіут*; *бѣлиут* и съкратено *бѣліут*, *сиінут* *вм.* *сиінут*, понеже *і* се е премѣналь, и съгласниятъ *н* останаль твърдъ; *ѣдініут*, и съкратено *ѣдініут*, *прѣвниут* — *прѣвниут*; *моіут*, *твоіут*, *неініут* и *неініут*, още и *неінут* като *сиінут*; *нашіут* отъ *нашіут*; *рѣтѣніут* и *рѣтѣніут*, *свършеніут* и *свършеніут*; *дошлиут* и *дошлиут*.

2. За ж. р. ед. ч.: *та* отъ *та*: *жен'тъ*, *риб'тъ*, *старус'тъ*, *милустъ*; *бѣл'тъ*, *сиін'тъ*; *ѣдн'тъ*, *прѣвн'тъ*; *моіте*, *твоіте*, *неіне*, *рѣтен'тъ*, *свършен'тъ*, *дошл'тъ*; *нашче* отъ *нашата* *наш'тъ-наш'тъ-нашче*

3. За ср. р. ед. ч. *ту*, отъ *то*: *сел'ту*, *чеуту* отъ *чедото* *чедуту-чеуту-чеуту*; *чууту* отъ *чудото* *чудуту-чууту-чууту*; *бѣл'ту* *сиін'ту*, *ѣдноту*, *прѣвнуту*; *моіту*, *твоіту*, *неіне* *ту*, *нашчу* отъ *нашето* *нашиту-нашту-нашчу*; *рѣтен'ту*, *свършен'ту*, *дошлуту*.

4. За м. р. мн. ч. *те*, *та* и *ту* (за нѣкои едносрични): *стѹловитѣ*, *крѣліовите*, *крѣйшчѣтъ* и *крѣйшчѣтъ* по *краище-а* (ср. р.); *коіне* отъ *коіне-коіне* + *тъ* (ж. р.) поради окончанieto *ѣ* въ *коіне* (*а*): *коіна-коіната-коіне* и съкратено *коіне*; *прѣстити*, *гостити*, *глистити* отъ *гостето*, *прѣстето*, *глистето*; *бѣл'те*, *сиін'те* (*л'*, *н'*), *ѣдните*, *прѣвните*; *моіте*, *твоіте*, *нашче* отъ *нашите-наште-нашче*; *рѣтен'те*, *свършен'те*, *дошлите*.

5. За ж. р. мн. л. *те*: *жен'те*, *риб'те*, *старуст'те*, *бѣл'те*, *сиін'те*, *ѣдните*, *прѣвните*, *моіте*, *твоіте*, *нашче*; *рѣтен'те*, *свършен'те*, *дошлите*.

6. За ср. р. мн. ч. *та* отъ *та*: сел'иѣтъ и селѣтъ, чѣдѣтъ и чѣѣтъ, листѣтъ по листо-а; чѣл'тъ отъ чѣлата, вримѣн'тъ, имѣн'тъ и иминиѣшчѣтъ; бѣл'те, сиѣн'те, син'те, моѣте, твоѣте, нашче, ѣднѣте, прѣвнѣте, рѣтѣн'те, свѣршѣн'те, дошлите.

Трѣбва да отбележа че *н'* отъ *ни* се изговаря и твърдо по аналогия на *н* отъ *на*: страната-стран'тъ, страните-стран'те, но сиѣн'те; обратно *л'* отъ *ли* се държи здраво: бѣлата-белѣтъ-бѣл'тъ; но бѣлите-бѣл'те.

Форми като *лиѣту* (лиѣдето), *зѣб'ту* вм. *зѣбите*, *гоститу*, *снопиту*, *листиту* отъ *листето*, *ноѣз'ту*, *рѣц'ту*, *рѣбиту* се срѣщатъ и въ гевгел. говоръ и по-многобройни (Ив. 80): покрай *л'уг'ето* и *дворѣвето*, *свѣкур'то*, *алтѣн'то* и пр. А покрай члена *ут* и *о* по влияние отъ сев. западнитѣ говори: пуд явуро сарайо (Ив. 82).

Форми за родъ. Въ воденския говоръ се наблюдава едно колкото любопитно, толкова и нерадостно явление, което се дължи на гръцко и турско влияние; то се наблюдава главно въ града и въ близкитѣ му села: ѣдѣн, което редовно се чува по селата, въ града е измѣстено отъ формата му за ср.: ѣдно уфчѣр и т. н. т. После, дателната форма отъ третоличното мѣстоиме за м. р. ед. ч. е измѣстило сжщата форма за ж. р.: вм. *и*-му: *му* ричѣл нѣ жен'тъ; коѣ кѣжѣ нѣ жен'тъ? *иѣс му* кѣжѣх. Сжщата форма *му* служи и вм. тая за мн. ч. при тритѣ рода: *му* вм. *им*: дѣдѣте нѣ дѣц'тъ шикирчѣнѣ? — *Му* дадѣме, *му* дадѣме; *му* кѣжѣте нѣ мѣж'ту? — *Му* кѣжѣ Рѣсту; даѣте *му* и нѣ жен'те *ут* ширбѣтут? — *Ки му* даѣме. Дори форми отъ прилагателно за ср. р. сж измѣстили формитѣ за м. р. ед. ч.: *ѣрну* човѣк бил то бѣгут; *лошу* инсѣн, *лошу* сѣ чинѣ инсѣнут; *угуѣну* дубѣтук и т. н. т. Това явление свидетелствува, какъ може подъ силно чуждо влияние да се изроди езикътъ, да изгуби усета си за формитѣ, както е случаятъ сѣ рода на числителното ѣдѣн, мѣстоименната форма *и* за дат. п. ж. р. ед. ч., мѣстоименната форма за мн. ч. дат. п. за тритѣ рода *имѣ* и замѣстването и на дветѣ форми сѣ формата *му* — дат. п. ед. ч. м. р.; после и неправилната употрѣба на форми отъ с. р. прилагателни вм. м. р.: *ниску* тѣвѣн, *кѣсу* човѣк, *дибѣлу* увѣн и пр. И тѣй въ града се чува: *нашчу* учѣтѣл *е* нѣгу *ѣмин*; *ѣдну ѣмину* човѣк нѣ прѣве лошу; *врѣдну* човѣк бѣше то Трѣпче гувидѣрчито; *изкупѣну* трѣп; *крѣден'ту* шѣѣ (м. р.)

не́ е ъ́рлиѣ (хаирлия). Но редомъ съ тия неправи́лни форми и въ града ще чу́ете: нѣ_крѣ́вѣ_ут мост но́гу ли́уде съ_и́мѣ_т утипа́ну; ло́шѣ_ут чуве́к и ут Бо́гъ не съ_бѣе; мо́ѣ_ут сѣ_н съ_уче нѣ_Солун; нѣ_сирома́ѣ_ут чуве́к се́ му е́ крѣ́ву; си_ра́к бѣше зѣтут, ѣмѣ_рѣ́бутлиѣ бѣше; съ_нѣ_китѣ_л су зи_лѣ_н здра́виц; Итѣ_р Петѣ_ръ и зме́ѣ_ут съ_чини́ли пубрати́ми. Още примѣри пакъ за неправи́лни форми: на́шчу чуве́к гу ни́ма дѣ_си до́ѣде; а́ѣде, му ве́лиѣм, ти до́бру ура́ч; зѣ_стѣ_нѣ_вѣ_т, пули́ѣт и шо́ дѣ_ви́дѣ_т: ѣдну ѣ_типа́ну мѣ_ш нѣ_зе́мин_та ле́же, е́ту гу по́ нѣ_стра́нѣ_ и ѣдну умре́ну ко́ѣн_ка пѣ_д_на́л, не́ стѣ_на́л.

Мирчевъ дава следнитѣ примѣри отъ неправи́лна форма за родъ (м. 457) за кукушкѣя говоръ: „нѣ мо́_а_та гѣрба, нѣ мо́_а_та жи́вотъ“. Въ тоя говоръ се наблюдава и друга неправи́лность: формата за в. п. ед. и м. ч. се предава съ предлога *на*: гѣ_ви́де_на Ицо; ѣх, лу́ду ѣди дѣ гѣ дунесишѣ нѣ_ма́ѣ_ка (М. 452); ги ѣмиш ми́ѣну нѣ но́ѣз_ту; гѣ_ви́кна нѣ дец_та. Това гѣ отъ *га* замѣства *го* и *ѣа*: гѣ_ви́де нѣ тѣтко? гѣ_ви́кна нѣ_ма́ѣ_кѣ. Тия яления се сподѣлятъ и отъ гевгел. говоръ; тамъ редѣ имена отъ м. р. се схващатъ като форми отъ ж. р.: пѣ_сук — пѣсукта, сѣ_та ро́да, тѣ_а ден; имена пѣ_кѣ отъ м. р. се схващатъ като имена отъ ср. р.: еднѣ де́до. И въ Воденъ имаме: пѣсукѣ_т покрай пѣс_кут; ва́ѣн отъ ваа_ден; ѣдну_де́ду.

Форми за мн. ч. у съществителнитѣ имена.

1. Едносрични, м. р. а) *о*-основи: формитѣ за мн. ч. се образуватъ съ окончанія *овѣ*, *ѣ*, *е*, *ѣшѣ*, *ѣ*: стуло́ѣ, пупо́ѣ, грубо́ѣ, крѣсто́ѣ, двуро́ѣ, клѣсо́ѣ (отъ класѣ), врѣго́ѣ и врасѣ, дѣро́ѣ, срѣмо́ѣ, ду́ѣѣ (отъ дух—духове); зѣбе, и зѣбѣ, ро́бе, мѣже; краци, раци; крѣѣшѣ, пѣти́шѣ, но и пѣтѣ, дру_ми́шѣ, но и друмо́ѣ, купѣшѣ, руѣшѣ, (отъ роѣ). Формитѣ на *ѣшѣ* сѣ образувани по аналогия на тия отъ ср. р. ед. ч. на *ѣще*: бунѣшѣ_ѣ и по тая форма двуро́шѣ_ѣ, пле_ти́шѣ_ѣ и пр.

б) *ѣ* (*ѣ*)-основи образуватъ формитѣ си за мн. ч. съ окончанія *е*, *ѣ*, *ѣ*, *овѣ*, *ѣшѣ*: го́сте, ми́ше, прѣсте и прѣстѣ, глѣстѣ, ли́стѣ; зѣто́ѣ, пѣти, но и пѣтѣ, грѣсте и грѣстѣ; отъ пѣти и пѣти́шѣ, пакъ по аналогия на бунѣшѣ_ѣ.

в) *ѣ*-основи — съ окончаніе *овѣ*: сино́ѣ, вуло́ѣ, ми-

дѡви (отъ медъ), сѣдѡви, дулѡви, думѡви; отъ *мир'* нѣма форма за мн. ч. По формитѣ на у-основи сж се повлѣкли повечето о-осн. (т. а).

г) н-основи съ ъ отъ е, а: кѣмѣинъ отъ каменѣе — кѣмеине — кѣмеинъ; римѣинъ отъ ремѣнѣе; отъ плáмин нѣма форма за мн. ч. Отъ дѣн — динѡви и дѣнъ (отъ а).

Нѣкои отъ у и н-основи иматъ и форма на ъ (отъ а), кога сж употребени съ числително име или мѣстоиме (числително); три дѣнъ нѣ е íал, ни спáл; нѣкулку дѣнъ пу свáтбътъ мѡмчиту умрѣл (мѡмчиту въ значение на младоженецътъ); нѣкулку пътъ му съ мулѣх, нѣ мѣ послушá; им'ше два синъ и двѣ кѣрки; им'ше шѣс прѣстъ, зѣтѡ гу вѣкѣтъ ѣлтипѣрмак; кѣ ѣтѣшѣл нѣ нѣв'тъ, шѡ дѣ вѣде: жѣн'тъ му испрѣшáлъ сѣдъ шѣс редъ чиничкѣ (царевѣца); мáикъ му (вм. ѣ) му (пакъ вм. ѣ) дѣдѣ килѣм су пѣт листъ; им'ме вудинѣцъ су три кѣмѣинъ; гу зѣ ѣдрѣл су нѣкулку кѣмѣинъ и гу ѣдрѣл пу глав'тъ.

2. Многосричитѣ имена отъ м. р. о и и-основи образуватъ мн. ч. съ окончания и, рѣдко е (ѣ) и а, ѣ: сирумáси, полузи (отъ полог), гѣлѣби, гѣрклѣани, но: лáкте и лактѣ: плáтну му утѣклъ за кушул'к'тъ нѣ дѣйт'ту; нѡкте и нѡктѣ, а не нѡхте и лáхте, както ги е далъ Мирчевъ; íунци, свѣтци, мъртѡфци отъ мъртѡвци (вм. мъртвецъ); кѣмѣинъ, римѣинъ, но и кѣминѣшчъ, плѣминѣшчъ по плѣминѣшче и пр.

Отъ брáт мн. ч. е брáтѣ и брáткѣ (к' отъ тѣ); ичмѣн (отъ ечмѣн), ичмѣни.

Имената отъ м. р. на ин образуватъ мн. ч. на и безъ ин; ѣрнѣутин — ѣрнѣути; силѣанин — силѣани; ристѣнин (христѣнинъ) — ристѣни и пр. Това оконч. и се е наложило на всички имена съ суф. ове.

Имената отъ ж. р. образуватъ формитѣ за мн. ч. съ и, предъ което г, к, х, не се промѣнятъ: мотики, вириги, снаи, снаги, пируниги отъ перунига (цвѣте). Като снаí е и дрѣи отъ дрѣъ, сна́ъ. Въ всички думи х между две гласни отпада; сжщо леъ-í отъ леха.

Имената отъ ср. р. образуватъ форми за мн. ч. така: о и е-основи — съ окончания ѣ, íъ, íна: сѣлъ и сѣл'ѣ, дѣрвѣ, рáлъ, мáслъ, рѣбръ, чѣдъ, гѣмнъ; пулѣинъ отъ пѡле прѣку пулѣинъ съ премѣтане на í; мури́нъ вм. морета; вѣжѣинъ; н-основи — на íнъ: симѣинъ отъ семе, вримѣинъ, имѣинъ и ими-

съ изсянение на *ъ* въ *о*, което се е редуцирало въ *у*), дѣвит и дѣвѣтъ, дѣсит и дѣсѣтъ, идинаісѣтъ, двѣнаісѣтъ, тринаісѣтъ, читърнаісѣтъ, питнаісѣтъ и пѣтнаісѣтъ, шѣснаісѣтъ, сидумнаісѣтъ, усумнаісѣтъ, дивитнаісѣтъ и дѣвѣтнаісѣтъ, дваісѣтъ, дваісѣтъ и ѣдін, идін, ѣднѣ, иднѣ, ѣдно, идно, дваісѣтъ и двѣ, двѣ, три и пр., триісѣтъ, читърдѣсѣтъ, пѣісѣтъ, шѣісѣтъ, сидумдѣсѣтъ, усумдѣсѣтъ, дивидѣсѣтъ и сидумдѣсит, усумдѣсит, дивѣдесит, сто, двѣстѣ, тристѣ, четиристутіни, петстутіни, шѣстутіни, сѣдумстутіни, осумстутіни, дѣвитстутіни, иліадѣ, две иліади, сто иліади, двѣстѣ иліади, милион-и.

Прилагателни имена. Формитѣ имѣ за мн. ч. за третѣ рода окончаватъ на *и*, а тия за ж. и ср. р. ед. ч., на *ъ*, *у*: белъ-у—бѣли: зилѣнъ-у-и; жѣлтъ-у-и; сѣінъ-у-и; цѣрвѣнъ-у-и; мѡръф-мѡръвъ и мѡръвъ, мѡръву и мѡръву, мѡръви и мѡръви; жилѣзин-жилѣзнъ-жилѣзну-жилѣзни; сѣлин-сѣлнъ (*и* отпада), сѣлну, сѣлни; глух-глуъ (*х* отпада)-глуу-глуі (*у* става кжсо, и-сжщо); ѣтър-ѣтръ (*ъ* отпада), ѣтру-ѣтри; друік' отъ други-другі-друіг'-друік-другъ-другу-друси.

Пълна форма иматъ нѣкои прилагателни като опредѣленія на съществителни имена: свити Пѣтъръ (свети), Бѡжи чувѣк, Бѡжіѣ рѣбѡтъ, Бѡжіу іме: лѣсни Пѣтку, лѣди Іувѣн, чѣсти пундѣлник, Вилики петук; тѣ се и членуватъ: чистіутѣ, Бѡжіут, лѣдіут и пр.

Кога прилагателното отъ м. р. се членува, членътъ се прибавя къмъ една основа на *и*, което съ члена *ут* може да се скжси: бели + ут = бел'ут, старіут, но сѣінут (съ отпаданало *и-і*); белъ + тѣ = бел'тѣ (*ъ* отпада), белу + ту = бел'ту (*у* отпада), бѣли + те = бел'те (*и* отпада, като оставя слѣда върху съгласния предъ себе); сѣін'тѣ, сѣін'ту, сѣін'те; суііут отъ сухи + ут = сѣііут: нѣ сѣііут мѡс ногу инсѣн съ імѣ изгинѣту; сѣутѣ-суѣту-сѣите отъ сухата, сухото, сухите (съ отпадане на *х* и появата на *і* на мѣстото му, съ редукция на *а* и *о* въ *ъ* и *у* и скжсяването на *у* въ *ѣ*, както и на *и* въ *і*).

Падежни форми. Отъ седемтѣ староб. форми за падежи, вод. говоръ е запазилъ пълно само именителната, която служи и за винителна, и звателната за ед. ч., а за мн. ч. — само именителната въ служба и на винителна и звателна; родительната, творителната и мѣстната се предаватъ съ общата — именителната — съ предлози: чувѣк, нѣ чувѣк, ут чувѣк, су

чувѣк, ду чувѣк; чувѣци, нѣ чувѣци, ут чувѣци, су чувѣци, при чувѣци; чувѣче и чувѣку; сѣне и сѣну, жѣну (отъ жено), мѣме и мѣму. Имената отъ ср. р. нѣматъ и форма за зв. п., а я изказватъ съ именителница: пиле, ѳи пиле шѣрену; ѳи сѣлу (отъ о) гулѣму и пр. Ето звателната пад. форма на нѣкои сжш. имена: вѣак(г)-вѣаце(вм. ж); блѣк(г)-блѣже; Бугдѣне, коѳну, сѣстру (о), бѣату и бѣате, бѣтку, тѣте (за татко), и тѣтку, жену, змѣѳу, нѣву, мѣчку, вѣлку, лисѣцу, систѣѳце и систѣѳцу (отъ сестрица).

Прилагателнитѣ иматъ само една обща падежна форма — именителната, която служи за в. и звателната, а съ предлогъ — за останалитѣ падежи.

Остатѣци отъ стари падежни форми: два стрѣкъ (вм. а). три пѣтѣ, шес рѣдѣ, три грошѣ, читѣри грѣстъ — ѣднѣ ѳкъ; гѳре, дѳлу, снѳшчи и снѳшни, нѣкни (преди два деня, оня день), може би отъ некои + дни; лѣни, (мин. година), улумнѣни отъ оном + лани (по-миналата година), пѳлѣни отъ пѳ-лани; мѣлце, тѳлце, колце (тонинко), кѳлкучку, крѳце (кротко), блѣзѣ, нѣчкум (съ главата опрѣнѣ на земята), дѣнѣ отъ дѣнѣ, нѳкѣѣ, нѣгде (к), нѣгде и нѣкъде, нѣкъде, ѳѣве, нѣ ѳѣве, скрѣшум (тайно: съ + криш), ѳтре, но вѣдин, ѳндин (днесѣ, следѣ единѣ день), идѣѳи (едѣ), нѣпкум (н), ѳчи, уши, клѣшчи, гѣѳки, рѣце, нѳзе, зѣ бѳгѣ-зѣ дѳшѣ (заклинания), Бѳгме отъ бѳгами; ут Бѳгѣ дѣ нѣѳдиш; су сѣнѣ ду ѣмѣнѣ, трѳшкъ (малко), трѳнкѣ (сжщо), трѳнце (сжщо), бѣргу: пу гѣзѣѣ (поговорка — следѣ дѣждѣ качулка, кога нѣщо се предприеме безѣ време и безѣ полза).

Частичната пѳ за сравнителна степенѣ, винаги е подѣ ударение и по това се различава отъ предлога по: пѳ-ѳмин бил вудин'чѣрут; пѳ-бѣли платнѣ нѣмѣ у дѣѳѣз'те сѣл'ѣ; но: пу нѣкуѣ дѣн (само съ ударение на дѣн, за това сж редуцирани о въ по, и и о въ некои) лисѣѣтѣ пѣ пукѣнѣлѣ вѣлкут нѣ лѳѣ; нѣвѣст'тѣ зѣѳѣлѣ пу ѣднѣ, пу две мѣслѣнѣки нѣднѣш: „Приз дѣве, нѣвѣсту“, му (ѳ) рѣче свѣкурут; ѣ ѳнѣ гу ѳзпулѣи и кѣжѣ: „И пу дѣве, рѣче, тѣтку, съ слатки.

Отъ прегледа на формитѣ при имената може да се установи следното:

1. Едносричнитѣ имена м. р. о — основи при формитѣ си за мн. ч. сж се повели по имената отъ у — основи; по тая основа сж се повели и имената отъ н и и — основа: вѣгѳѳи

отъ вѣракъ (г) вѣм. вѣрази, както се чува по нѣкои села: вѣрази, зитѣви, динѣви: но и зѣбе вѣм. зѣби, снѣпе покрай снѣповѣи, раѣи покрай рѣковѣи (Острово), краѣи, коѣнѣ, трѣповѣи и трѣпишѣ покрай трапе, трапѣту и трапѣту; мѣше и мишѣ, прѣсте и прѣстѣ; грѣсте и грѣстѣ, пѣте и пѣтѣ и пр.

2. Членѣтъ не влияе на ударението, т. е. не става причина за премѣти на ударението: двурѣви-двурѣвитѣ; сирак-сиракут; грѣп-грѣбут, рѣп-рѣпѣтъ и рѣпѣтъ, но не за да запази условието за ударението въ тази дума, а поради кжсия изговоръ на редуцираното *a*, което се наблюдава като общо явление и съ *ŷ* и *i* отъ *o* и *e*-и: сѣлѣту вѣм. селуту, жѣнѣте вѣм. жѣните, пѣше вѣм. пѣше отъ пѣше; учеѣне-учеѣнѣту отъ учеѣнето-учеѣнѣту. Но това ударение се отмѣта на следната сричка, кога формата за мн. ч. получава две срички: зѣт, но зитѣви; зѣтут, но зитѣвите; все пакъ и въ този случай ударението, което носи формата за мн. ч., не се промѣня отъ члена. Други примѣри за отмѣтнато ударение, предизвикано отъ промѣната на формата по число, (при увеличение сричкитѣ на думата съ две): вѣракъ-вѣрговѣи, вѣрговѣите; стѣл-стѣловѣи-стѣловѣите, пѣт-пѣтишѣ-пѣтишѣтъ и пѣтишѣтъ; кѣмин-кѣмѣнѣ-кѣмѣнѣтъ и кѣмѣнѣтъ; полѣ-пулѣнѣ-пулѣнѣтъ-пулѣнѣтъ; ѡструф, устрѣви, учѣтъл-учѣтели, раѣзбуѣ-рѣзбѣи, вѣтър-вѣтрѣви-вѣтрѣвите, учѣтели, устрѣвите, рѣзбѣите. Това показва, че ударението се отмѣта една сричка напредъ и при многоср. думи съ ударение не на последната сричка; затова отъ чувѣк мн. ч. е чувѣци, увѣар-увѣари, понеже ударението въ тия думи е на последната сричка. Обаче има изключения отъ премѣтането на ударението и въ многоср. думи съ ударение не на крайната сричка: ѡнгѣл-ѡнгѣли-ѡнгѣлите и ѡнгѣлѣте; мѣлос-мѣлустѣи, ѡмник-ѡмници; рѣбник-рѣбници, пѣсър-пѣсѣри, рѣдник-рѣдници, вѣрсник-вѣрсници и вѣрсници, зѣлник-зѣлници, зѣмник-зѣмници; прѣзник-прѣзници и прѣзници, но винаги пу прѣзниците. Поради това формитѣ съ премѣтнато ударение въ многоср. думи съ ударение на предпоследната сричка — ѡструф-устрѣви, учѣтъл-учѣтели, раѣзбуѣ-рѣзбѣи сѣж по влияние на западнитѣ говори — Лерински, Кайлярски.

3. Едносричнитѣ имена ѡтъ ж. р. сѣж изтѣрпѣли повече промѣни: старобѣлгарската дума пѣдѣ минала кѣмъ *a* основа и дала пѣдѣ: старобѣлгарската дума чѣстѣ — чѣст = чѣс минала кѣмъ имената ѡтъ м. р.: чѣстут и безъ форма за мн. ч.;

отъ *пѣдѣ* мн. ч. правилно е *пѣди*; членувана *пѣтъ* отъ *пѣдѣтъ*, *пѣдите*; отъ *нощѣ* имаме *ноік'*, *ноіки*, *ноік'тъ*, *ноік'те*; отъ тая дума имаме и формата *ноікіѣ* (тв. п. *нощымъ*), *пѣкъ* и отъ *дѣн* — *дѣінъ* вм. *деніѣ* (*дѣнымъ*) вм. *дѣнымъ* въ значение на време: *дѣінъ-ноікъ* *плѣкъ*, не *зѣспѣвъ*; членувана тая дума гласи: *дѣн'тъ* като *ноік'тъ*; значи, повлѣкла се е по последната и дала форма за ж. р. вм. за м.: *дѣнут*, която сжщо сжществува: *дѣнутъ* съ *пузнѣвъ* уд *сѣстрѣтъ*.

4. Многосричните имена отъ м. р. запазватъ ударението си и въ членуванитѣ си форми: *сирумѣсите* отъ *сирумѣхъ* — *сирумѣси*; *сирѣкъ* — *сирѣци* — *сирѣците*; *полукъ* — *полузи* — *полузите*; *силіѣнинъ* — *силіѣни* — *силіѣните*; но и при тия форми окончанието и отъ мн. ч. обикновено отпада, та горнитѣ форми гласятъ: *сирумѣс'те*, *сирѣц'те*, *силіѣн'те*. И въ случая мисля, че нѣмаме премѣстване на ударението, а съкращаване на сричка. Въ *Госпутъ* — *господуфци* ударението е праметнато, защото формата за мн. ч. получава две срички: въ членнитѣ форми то обаче не отива по-напредъ: *господуфците*; но въ *дѣду* — *дѣдуфци* и *дѣдуфците* ударението не се мѣсти. След имаме условие за измѣстване на ударението, само когато формата за мн. ч. се увеличава съ две срички и то, несъмнено по влияние на югозападнитѣ говори — *кайлярския* и *леринския*; защото *пѣкъ* въ *полскитѣ* и *мегленскитѣ* села на Вод околия се чуватъ и форми съ неподвижно ударение за тия случаи: не само *дѣдовците*, но и *зѣдувите*. *Госпудуфците*, *оструф*, *оструви*, *острувите*, *учѣтъл* — *учѣтели* — *учѣтелите*. И това е въ сжщностъ истинското ударение въ тия случаи, а не праметнатото, което трѣбва да се счита като изключение и външно влияние.

5. Имената отъ ж. р. сжщо не мѣстятъ ударението си при промѣна на формитѣ си по ч. и родъ, или като се членуватъ, но и тукъ съкращения на гласни и поради тѣхъ на срички е редовно явление: *рѣбѣ* — *рѣбѣтъ* и *рѣб'тъ*; *рѣби* — *рѣбите* и *рѣб'те*; *чѣшѣ* — *чѣш'тъ*; *чѣши* — *чѣш'те*; *ливѣдѣ* — *ливѣдѣтъ* — *ливѣд'тъ* и *ливѣѣтъ*; *цѣрицѣ* — *цѣриц'тъ*, *цѣрици* — *цѣриц'те*; *мутѣкъ* — *мутѣк'тъ*; *мутѣки* — *мутѣк'те*; *моітъ* — *моіте*, *своітъ*, — *своіте*, *нѣін'тъ* — *нѣін'те*; *брѣдѣ* — *брѣди*: *брѣѣтъ*, *брѣите* и *брѣд'те*: *кѣскѣ* — *кѣски*; *кѣск'те*; *свѣікіѣ* и *свѣік'тъ* — *свѣік'те*; *ноік'* — *ноіки*: *ноік'тъ* — *ноік'те*.

6. Имената отъ ср. р. съ форми за мн. ч. на $a = \bar{a}$ запазватъ ударението си и при членнитѣ си форми: $ра́лу$ — $ралъ$; $рал'ту$ — $рал'тъ$; $чѣлу$ — $чѣлъ$; $чѣл'ту$ — $чѣл'тъ$; $сѣлу$ — $сел'тъ$ (зм. ъ); $сѣл'ту$ — $сѣл'тъ$; $чѣду$ — $чѣдъ$; $чеўту$ и $чѣд'ту$ — $чѣтъ$ и $чѣд'тъ$. Но: време — $вримѣнъ$; $врѣм'ту$ — $вримѣн'тъ$; $пóле$ — $пулѣнъ$; $пол'ту$ — $пулѣн'тъ$; въ тия случаи имаме премѣстено ударение върху предпоследната сричка, безъ съмнение обусловено отъ стремежа на езика да запази ударението на предпоследната сричка, както е въ формитѣ за ед. ч.: време — $вримѣнъ$; сърце — $сърциѣнъ$; теле — $тилиѣнъ$ и пр. Но при членната форма това ударение не се движи, не се придвижва, защото изобщо не измѣства ударението; това се подпомага и отъ съкратенитѣ срички: $ѣме$ — $имѣнъ$; $ѣм'ту$ (пакъ 2 срички); $имѣнъ$ — $имѣн'та$ (пакъ на предпоследната сричка). Но въ формитѣ на $имѣн'тъ$, $симѣн'тъ$ ясно се чувствува формата на думата за мн. ч.

Отглаголнитѣ имена нѣматъ форми за мн. ч.: членътъ и у тѣхъ не докосва ударението: $учѣне$ — $учѣн'ту$; $пѣднаѣте$ — $пѣднаѣт'ту$ (падането).

7. Прилагателнитѣ сжщо не промѣнятъ мѣстото на ударението при промѣна на формитѣ си: $бѣл$ — $бѣлъ$ — $бѣлу$ — $бѣли$; $бѣл'тъ$, $бѣл'ту$, $бѣлѣт$, $бѣл'те$; $сиѣн$ — $сиѣнъ$ — $сиѣну$ — $сиѣни$; $сиѣнут$, $сиѣн'тъ$, $сиѣн'ту$, $сиѣн'те$. Но при образуване на сжщ. имена отъ прилагателни ударението се мѣсти: $жѣлт$ — $жѣлтѣк$; $бѣл$ — $бѣлтѣк$, $ѣсин$ — $ѣснѣк$; $лѣш$ — $лѣшѣтъ$; $мѣчин$ — $мѣчнѣтъ$.

8. Числителното $ѣдѣн$ — $идѣн$ има форми за родъ и число: $ѣдѣнѣ$, $идѣнѣ$; $ѣдѣнѣ$ — $идѣнѣ$; $ѣдѣнѣ$ — $идѣнѣ$; два за м. р., две за ж. и ср. р. Останалитѣ нѣматъ форми за р. и число: $пѣт$, $дѣсѣт$ и при формата $ѣдѣнѣ$ (ср. р. ед. ч.) въ града замѣства $ѣдѣнѣ$. Формитѣ $сѣдум$, $ѣсум$, сж, както обяснихъ, отъ $сѣдма$, $ѣсма$ съ замѣна на $ѣ$ съ $ѣ$, изясненъ въ $ѣ$, а то редуцирано въ $ѣ$. Звукъ $ѣ$ отпада въ числителни отъ десѣтъ на горе: $идѣнаѣсѣтъ$, $пѣтнаѣсѣтъ$ и пр. При членуването и числителнитѣ запазватъ ударението: $ѣдѣнѣту$, $ѣдѣнѣтъ$, $ѣдѣнѣте$; $дѣнѣтъ$, $дѣнѣте$; $сѣнѣте$, $трѣсѣтъ$ и $трѣсѣтъ$; $ѣсумѣнѣте$; $идѣнѣтъ$, $идѣнѣте$.

9. Както споменахъ по-горе, малко сж остатѣцитѣ отъ старитѣ падежни форми въ ограниченъ брой думи: въ два $кѣнѣ$ $ѣ$ е отъ редуцирано $ѣ$ (кѣнѣ); сжщо въ два $стрѣкъ$,

пѣт грѣшъ; въ три прѣстъ, шѣс пѣтъ имаме пакъ
ѡ отъ редуцирано е (пакъѣ) или отъ а по аналогия на тия
форми по коинъ, стрѣкъ, грѣшъ. По ѡндин имаме сѣг-
дин, нѣгдин (всѣкжде, нѣкжде); отъ нѣик' и дѣн имаме
дѣинъ-нѣикѣ (дене-нощя). Въ напкѣ (после) имаме на-по-
кон. Въ прѣстѣ (право): зѣстѣна прѣстѣ сѣщѣ имаме стара
твор. пад. форма; сѣщѣ въ нѣчкѣ. Интересна форма е и
дѣцкѣн: аї дѣ_си_ѣме, дѣцкѣн е вѣке (късно, много късно);
тази форма е, може би, получена чрезъ премѣтане отъ:
до-късно.

10. При форми за мн. ч. се наблюдава и членъ *ту* (отъ
то) за ср. р.: гѣститѣ, лѣститѣ, снѣпитѣ, нѣиз'тѣ, рѣц'тѣ и пр.
Членътъ за м. р. при прилагателнитѣ се поставя при основа
и: бѣлитѣ, съкратена форма бѣлитѣ, сѣлнитѣ—сѣл-
нитѣ и пр.

11. Ударението запазва мѣстото си, кога формата за мн.
ч. увеличава сричкитѣ си съ една: уфчѣр—уфчѣри; ѡпѣк—
ѡпѣки; сѣин—сѣини; лѣитѣ—лѣити; ѹлѣф—ѹлѣви; то обаче се
премѣта, кога формата за мн. ч. увеличава сричкитѣ си съ
повече срички: стѣл—стѣловѣ; дрѣп—дрѣбовѣ; ѣме—ѣмѣинъ.
Въ пѣтишчѣ отъ пѣт имаме привидно придвижване на
ударението, защото не отъ пѣт е тая форма пѣтишчѣ, а
по аналогия отъ имена като бѣнище — отъ предполагаема
форма пѣтишче, която не съществува, но за която има други
живи форми, които сѣ повлияли на формата пѣт да обра-
зува неправилно формата си за мн. ч. ишчѣ: женѣшче, ба-
бѣшче, детѣшче, мѣжѣшче, мечѣшче и др. Ударението се мѣ-
сти и когато отъ дадена дума се образува друга съ повече
срички: Вѣдин—вѣдѣниц, вѣдѣнци; пѣчип—пѣчѣпѣц, пѣчѣпѣци;
лѣри и безъ увеличение на сричкитѣ. Влѣдувѣ—влѣдѣвиц;
О'стровѣ—ѹстрѣвиц; Лѣкувиц—лѣкѣвиц, лѣкѣвѣци, влѣдѣвѣци,
ѹстрѣвѣци. Ударението се мѣни и кога отъ глагола се обра-
зува отглаголно име: ѹчѣм—ѹчѣѣне; пѣдѣм—пѣдѣѣте (падане).

12. Членътъ обикновено не влияе на ударението: пѣ-
сѣк—пѣсѣкутѣ; грѣдѣнъ—грѣдѣнѣтъ; ѹгледѣлѣ—ѹгледѣлѣтѣ;
пѣсѣците, грѣдѣнитѣ, ѹгледѣлѣтъ; обаче въ тия случаи се на-
блюдава друго явление: отпадатъ гласни звукове било отъ
суфикситѣ, било отъ окончаніята за мн. ч. и думитѣ получа-
ватъ една сричка по-малко: пѣс'кутѣ, пѣс'ците; грѣдѣн'тъ, грѣ-
дин'те; ѹгледѣл'тѣ, ѹгледѣл'тъ.

По формитѣ си за мн. ч. гевгелийскиятъ говоръ се отличава отъ воденския: срещу оконч. *и* въ вод. говоръ, гевгелийскиятъ има *е* при многосричнитѣ имена: чурáпе, ора́че, овча́ре (Иван. 79). Думитѣ, които свършватъ на гърленитѣ съгласни, обаче и въ тоя говоръ иматъ окончание *и*: вѣлци, дуби́ци, по́лузи, сирума́си. Въ кукушкия говоръ по-рѣдко срѣщаме окончание *е* за мн. ч.: уфча́ре, сил'áне. Въ останалитѣ случаи формитѣ и на третѣ говора за мн. ч. сж еднакви — съ окончание *и* (М. 458—459). Въ воденския говоръ не се казва нѹци както казва М., а внѹк — внуци, и нѣма изразъ „плѣка́л у гласи“ (М. 463), а плѣка́л су́з_глас. При звателнитѣ форми имаме и дветѣ окончания за м. и ж. р. ед. ч.: си́не и си́ну, бра́те и бра́ту, же́ну, ду́шу, зми́ю, сва́те и сва́ту, Стуи́не, Іува́не, Бо́же, ра́че и ра́чу, ке́рку, сна́у (снаха), ру́дѣну, Мъке́ду.

Мѣстоимена. Лични.

1 л. ед. ч.	2 л.	3 л.
им. п. іас, іаскъ, іазикъ; ти;		он, онъ, то
в. п. мене, меникъ, мен, мъ; тебе, те́п, те́бикъ, ть;		не́гу, гу, не́ъ, ъ не́гу, гу
д. п. ми, нѣ мене, нѣ мен; ти, нѣ тебе, нѣ те́п;		му, нѣ не́гу, нѣ не́ъ, нѣ не́гу, му

1 л. мн. ч.	2 л.	3 л.
им. п. нѣъ;	ви́ъ;	они.
в. п. нас, нѣ;	вас, вѣ;	них, и, і (отъ хи).
д. п. ни, нѣ насъ;	ви, нѣ васъ;	му, нѣ нихъ.

Споменахъ, че М. (460—461) бележи: не́ъ, нѣъ, ви́ъ — доказателство, че и крайнитѣ гласни звукове се редуциратъ и въ тоя говоръ, и въ гевгелинския, само не редовно, а като наченки.

Примѣри за употрѣбата на личнитѣ мѣстоимения въ Вод. говоръ: ъ_онъ пусистрѣм'тъ му съ_истигнува́лъ пуд_никуъ_сѣнкъ. Мѣжут му ъ_пита́л. И ег'ти_і_пак баб'тъ и деу́ту. Ко́и са́къ дѣ_мъ сфале? Пукры́и нѣх зѣмина́л никуи́_поп (М. сб. VIII, 160—163, коригирани отъ мене). И і_пушчил нѣ_бѣира дѣ_о́дѣт (Ив. 165). Нѣъ вѣл'ме, ъ_Го́спут пу_вѣліѣ. Ви́ъ не́ зна́йте, риче́, пѣтут, дѣ_и съ зѣгуб'те. іас Го_спуди, не́ікіѣм но́гу, ѣмъ_да́и ми ма́лце. Къ_ѣ видѣл тѣкѣа

убъвъ, уфчарут му (вм. ѱ) ричёл: „Мори мому, ут дѣк'си ти?“ „А дъ видѣм сѣгъ, му (вм. имъ) вѣле тó дѣуту: „Кóи мѣ милувъ, ки ўстане при мѣне, ки ми рѣботе. Пумислиле дърварите, помислиле — нъ них во дѣуту му (имъ) съ видѣл блáк чувѣк — и зътó му рѣкле: „Ки ўстан'ме дѣду сътъ ниъ дъ ти служ'ме: ти ки ни пувеліъш, шó дъ рѣбот'ме“.

Възвратното мѣстоиме е се, сѣбе, си: ѣдну дѣн съ чѹде тѣ су трѣте к'ѣрки (Иван. 165). Къ пѣл-пѣл, дури сѣбиту си гу зѣбравѣл. Къ ѣстризнѣл, си кѣжъл: „Нѣкуѣ нѣ мѣже да нѣправѣ нѣ чувѣкут тѣлку гулѣму злѣ, кѣлку ѣн сѣм нѣ себе мѣже дѣ си нѣправѣ.

Показни: во (този), ва, то, та; виѣ, тиѣ отъ виѣ, тиѣ; мѣстоимето во е отъ ов. Мѣстоимето он—онѣ замѣства той—тя, а за ср. р. е запазено мѣстоимето то. Мѣстоимената во, ва, виѣ означаватъ близки предмети, а то, та, тиѣ — далечни. Въ гевг. говоръ: воѣ, виѣ, воо и воѣ, виѣ; тоѣ, таѣ, тиѣ. Ивановъ счита формата вадин правилна (Ив. 84) защото думата ден била отъ ж. р.; но тая дума е неправилна, а съ нея и вадин, защото дѣнтѣ е неправилна форма по родъ вм. дѣнтѣ. Въ вод. говоръ вадин е въ значеніе на наречіе — днесъ. И у насъ се казва: дѣнтѣ нѣкъ, ѣ прѣве (за мързеливия), но казва се и: нѣвъ дѣн — новѣ нафѣка. Тази дума се срѣща съ мѣстоимето во, ва и то: во дѣн — гулѣм дѣн; во дѣн слѣнце грѣе; то дѣн беше пѣтук.

За неправилната употреба на му, ѝ и им говорихме по-горе.

Притежатели: моі, твоі, нѣн (нѣгов не е запазен)
 моіѣ, твоіѣ, нѣнѣ
 моіу, твоіу, нѣну
 моі, твоі, нѣни
 нѣш, вѣш, (тѣхенѣ не е запазенѣ)
 нѣшѣ, вѣшѣ, —
 нѣшу, вѣшу, —
 нѣши, вѣши
 своі, - своіѣ, своіу, своі

Формата нѣин, нѣиъ-нѣину замѣства нѣгѹфъ-у, сжщо и тѣхен-а-о-и: Он бѣше нѹгу бугат чувѣк, змъ нѣініут син (вм. неговиятъ) из'дѣ сѣ. Мъж'ту и утдилиъ н'ъдна стрѣнь; нѣіните жѣни-нъ другъ (вм. тѣхнитѣ). Чурбѣцїѣтъ нимал

дѣцъ: неіните руднини му да́ле п_ѣдну дѣте — му съ_чина́ле пет дѣцъ. Татку му нѣ_тиѣ дѣцъ, му вили́ал: дѣцъ, бидѣ́ите пуслу́шни и рѣбутли́ви, зѣ_дѣ_съ_чин'те зингѣни. Има́лу ѣдну_дѣду и ѣднѣ_ба́бъ: дѣц'тъ му (вм. имъ) би́ле но́гу у́мни. Рудни́н'те нѣ баб'тъ би́ле буга́ти: неіните ло́зиѣ, ба́шчи, грѣ_ли́ви, нѣви, дуікі́ани, вудини́ци нима́ле кра́и (вм. тѣхнитѣ).

Мѣстоимената се членуватъ: мо́іут-мо́йтъ-мо́іту-мо́ите; на́шіут-на́шчъ-на́шчу-на́шче; *иш* е отъ *шт*: на́шето-на́шиту-на́шиту-на́шчу,

Въпросителни: ко́и-ко́иѣ-ко́е-ко́и (вм. *и*): чи́и-чи́иѣ-чи́е-чи́іу-чи́и; ка́къф-къ́квѣ-къ́квѣ-къ́квѣ. Отъ ко́и падежни форми: ко́гу, ко́му, по-често нѣ_ко́гу; шо́ и шчо отъ чѣто; падежни форми: чѣм и чуму: чѣм (защо) ти съ па́ри биз ра́дус у ку́йк'тъ; чуму ти е́ те́бе бре мо́іту бе́лу ли́це де́? Относителни мѣстоимена не се образуватъ съ частицата *то*, а самитѣ въпросителни мѣстоимена служатъ и за относителни: ко́и ду́иде — до́бре ду́иде; чи́и о́фци съ_зѣгу́бѣтъ, то уфча́р ки пла́къ; къ́квѣ бра́дъ — тѣквѣ брич; го́спуд_дѣ_ти да́де, шо (щото) ти ду́ша са́къ; ка́ (вм. както) са́къш — тѣка́ пра́ви! Слу́шѣи, шо ти ве́ле бе́гут!

Опредѣлителни и неопредѣлителни: се́куи-се́куиѣ-се́куе-се́куи (вм. *и*); не́куи, ни́куи, тѣкъ́ф-тѣквѣ-тѣквѣ-тѣквѣ и тѣк_ви́иѣ, инѣ́куф, ин'куф, никѣ́куф и ник'куф, не́къкуф и не́к'куф; сът-ѣ-у-ѣ-е, сѣте мо́ми съ субра́ле, сѣде_нашъ Пе́нѣ не_изле́зѣ.

Обяснението на сѣно́к' въ гевгел. говоръ (Ив. 86) и на са́а но́шт въ кукушкия (М. 440) трѣ́бва да се разграничи: въ са́а но́шт (тази но́щъ), както бележи и Ив., не може да се извежда са́а отъ къ́ш, а отъ са́а в.м. си и е въ връзка съ формата си́нок' (нощесъ) въ останалитѣ западни говори: са́а може да се извежда отъ са + іа както ва́а — отъ ва + іа; затова са́а е показано мѣстоиме; формата пѣ́къ, си́нок' е отъ си + но́к', въ воденския говоръ съно́ик' — е отъ са + но́ик; съ редукция на *а*. И дветѣ форми са́а но́шт и сѣно́к' съно́ик' иматъ значение не на тая но́щъ, а на цѣ́ла но́щъ. Формата са́а но́к' не съществува въ воденския говоръ; а съно́ик', както казахъ, и ние не казваме но́к'а, а но́икѣ и но́ик'тъ.

У насъ още и тѣзи мѣстоимена: са́м-ѣ-у-и; ца́л-ѣ-у-и (цѣ́лъ). Мѣстоимето сѣт-ѣ-у-е(ѣ) е отъ къ́ш + тѣ-къ́шѣ-сътѣ-сът.

У Мирчевъ дателната падежна форма отъ себе за воденския говоръ е показана подъ двойната форма нъ себи ту; въ сжщностъ тя е членна: нъ себиту отъ на себето вм. на себе си! формата себиту е интересна като членувано, възвратно мѣстоиме, въ значение вече на сжщ. име: наі-мілу нѣшчу нъ секуи чувѣк е себ'ту му.

Сравнени мѣстоименнитѣ форми въ тритѣ долновардарски говори, съ малки изключения, повече въ кукушкия говоръ, показватъ голѣмо сходство.

Глаголи. Редукцията на гласнитѣ звукове се е наложила и на глаголитѣ форми и заедно съ аналогията е изравнена много отъ тѣхъ:

1. За 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч., сегашно време, изяв. начинъ всички глаголи отъ I—IV група по сегашната имъ основа се повели по формитѣ на глаголитѣ отъ V група: пѣчѣм отъ пѣчам вм. пека (пѣж) и пѣчѣт отъ пѣчат вм. пекат (пѣжтѣ); сжщо рѣчѣм (рѣж) и рѣчѣт (рѣжтѣ); тѣчѣм, клѣчѣм, мѣжѣм, мѣжѣм, лѣжѣм, рѣжѣм, вѣршѣм, кѣршѣм, пѣднѣм-пѣднѣт (пѣдѣж, пѣдѣжтѣ, II гр.); знѣѣм покрай знѣм и знѣѣт (знѣж, знѣжтѣ); кѣлѣм-кѣлѣт (кѣлѣж-кѣлѣжтѣ, III гр.); нѣсѣм-нѣсѣт (нѣсѣж-нѣсѣтѣ, IV гр.); сжщо вѣдѣм-вѣдѣт (кѣждѣж-кѣждѣтѣ, IV гр.); — всички по формата имамъ за 1 л. ед. ч. и имѣтѣ за 3 л. мн. ч. Интересенъ фактъ: само при отзивѣ извиканиятъ отговаря: чѣѣм отъ чѣѣа безъ м; но при повикване, се отговаря: „кѣѣ си мори мому? — Ет'мъ де, идѣм!“ Формата чѣѣм стои като изолиранъ случай, обяснението на който може да се търси въ старата форма чѣѣж, която следъ отпадане на носния елементъ и изяснението на ж съ м — дала формата чѣѣа-чѣѣм, преди да се изравни съ формитѣ на ѣм-ѣм; защото обикновено тази форма гласи чѣѣм.

2. За 2 л. ед. ч. и 1 и 2 л. мн. ч. сегашно време глаголитѣ отъ I, II и III група — сега I, се изравнили по форма съ тия отъ IV група, сега II, поради редукцията на е въ и, което следъ гласна се съкращава въ і: пѣчиш, рѣчиш, пѣдниш, знѣиш, кѣлиш; пѣч'ме, рѣч'ме, пѣднѣме, кѣл'ме; пѣч'те, рѣч'те, пѣдните, кѣл'те, знѣѣме.

3. Обратно: въ 3 л. ед. ч. глаголитѣ отъ IV група, сега II, окончаватъ на е, т. е. сж се изравнили по форма съ формата на глаголитѣ отъ I, II и III група: нѣсе, вѣде, стѣе, рѣде.

4. Всички глаголи отъ I, II, III и IV гр. — сега I и II за мин. несв. вр. I л. ед. ч. окончаватъ на *их* отъ редуцирано *е*; за 2 и 3 л. ед. ч. *ише, іше*; за 1 л. мн. ч. — *ихме, іхме*, за 2 л. мн. ч. *ихте* и за 3 л. мн. ч. *иъ* (отъ *иха*), *іъ*; и въ всички тия форми е отъ редуцирано *е*, благодарение на което се изравнили формитъ на всички тия глаголи: *пѣчих, стоіх* (отъ *ех-их-іх*), *пѣдних*; *пѣч'ше, пѣчихме, пѣчихте, пѣчиъ*; *стоіше, стоіхме, стоіхте, стоіъ*; *пѣднише, пѣднихме, пѣднихте, пѣдниъ*. Глаголитъ отъ V гр., сега III и повелитъ се по V гр. иматъ окончания *ѣх, ѣше, ѣхме, ѣхте, ѣъ*: *імъх, імъше* и *им'ше, імъхме, імъхте, імъъ*; по тия форми и: *оръх, оръше* и *ор'ше, оръхме, оръхте, оръъ*; *копъх, коп'ше, копъхме, копъхте, копъъ*.

5. Всички глаголни форми за м. св. време съ аористно окончание *ох* се изравнили съ глаголнитъ форми отъ IV гр., сега II, на *ех*: *ричѣх, пичѣх, вличѣх, іѣдѣх, нѣидѣх, дѣдѣх, митѣх, плитѣх, зѣнцѣх* (отъ *занесех — зѣнисех-зѣнсех-зѣнцѣх*).

6. Нѣкои глаголи отъ I, III и IV гр. минали къмъ V въ всички форми: *орѣм-ораш-орѣ*: *орѣме* и *ор'ме*; *орѣте* и *ор'те, орѣт*; *копѣм, дѣлѣм, жѣліѣм-жѣліѣш-жѣліѣ*; *жѣліѣме* и *жѣл'ме, жѣліѣте* и *жѣл'те, жѣліѣт*; *ігрѣм, мотѣм* и др.

Ето и нѣкои глаголи, които не се срѣщатъ въ книжовния ни езикъ: *пѣлѣм* (търся, по III гр. сега), *ѣлѣм* (III, пипамъ), *уліудѣвѣм* и *уліудѣм* (III и II, върша нѣщо нѣредно, сврѣшвамъ нѣщо неприлично, но и въ значение нареждамъ; още насилвамъ); *путѣѣтѣвѣм* (III) и *путѣѣтѣм* (II) (закачамъ нечестно); съ *блѣзнѣм* (II самоизлѣгвамъ се), *пѣлтѣм* (II), *упѣлтѣм* (II), *упѣлтѣвѣм* (III) — (душа, удушвамъ); *уміѣасѣм* (приличамъ), *нѣдижѣѣвѣм* (III обнадежвамъ), *тѣпѣм* (III бия), *утѣпѣм, утипѣвѣм* (III бия, убивамъ), *бѣлдѣм* (II бѣлнувамъ), *блѣндѣм* (II) (пакъ бѣлнувамъ), но *блѣнди* (име, лоши пѣпки по тѣлото, нечисти); *тѣѣм* (I) (тѣча); *рѣпѣм* (III), *рѣпнѣм* и *рипнѣвѣм* (III удрямъ), съ *пѣрѣм* (II перча се), но: *козѣ* съ *пѣрѣ* (коза, завожда се); съ *мѣркѣ* (III за овенъ, завожда се), *мѣркѣм* (III преде, котката мѣрка); *гѣбнѣм* (II закачамъ, пипвамъ), *фрѣскам* (II удрямъ съ прѣчка, камшикъ) и *фрѣснѣм* (III пакъ удрямъ, шиbamъ); *мѣрсѣм* (II блажа), *бріѣшѣм* (II бѣрша), *блѣѣвѣм* (III бѣлвамъ), *плѣѣвѣм* (II плувамъ), *тѣрѣм* (III тичамъ, бѣрзамъ: *тѣр'чѣ, тѣрчѣ!*), *нѣрѣм*: *рѣб'те* съ *нѣрѣт* (III завождатъ се), *клѣѣм* (III ритамъ), *клѣѣ* (ритникъ); *вѣѣнѣм* (II яхна); само въ 3 л.: *збѣѣ*: „нѣ стѣмнѣтъ дѣ съ збѣѣ“

казватъ, кога се счуи стомна (I, злото да падне върху . . .); ти кѣжѹм отъ ти кѣжѹвѹм — кѣжѹм — кѣжѹм; но и: ти кѣжѹвам, нѣ тебе кѣжѹвѹм. Такива форми има почти отъ всички глаголи съ суф. увѹм: зѣнцѹвѹм — зѣнцѹм! вѣинѹвѹм — вѣинѹм; трѣгнѹвѹм — трѣгнѹм; вѣрсѹвѹм — вѣрсѹм и пр. Тия форми обясняватъ изравненитѣ форми на ум въ кукушкия и гевгел. говори: сѣкум, вѣкум, дѣкум и пр. Кѣлкѹм (III пѣхам, вкарвамъ); клѣцѹм (склещвамъ), съ бѣрліавѹм (III обѣрквамъ се, зашеметявамъ се), бѣрліф (полупобѣрканъ); тѹркѹм (блѣскамъ, бутамъ), цѹркѹм, цѹрнѹм (III, II изливамъ), пурѣвѹм (III съ пурѣвѹм — накланямъ се ту на една ту на друга страна, казва се за пиянъ човѣкъ); милѹвѹм (III милвамъ, още любя), милуснѣк, милуснѣцъ (любовникъ-ца); шѹркѹм, шѹрнѹм (III, I) (пикая); пѣкѹм, пѣкнѹм, пѣкнѹвѹм (III, II-III: пѣхамъ, блѣскамъ се): нѹркѹм, нѹркѹм, нѹрнѹм (I, III: влизамъ подъ водата, плувамъ подъ водата); нѹркѣ (черна водна птичка — гмурецъ); цѣтнѹм, цѣткѹм, цѣтнѹвѹм (I, III, III: захвърлямъ камѣкъ съ ржка, съ прашка); зѣбрущѹвѹм, зѣбрущѹм (III, II) (зачервявамъ се отъ жегѣ); кѣркѹм (III крѣкамъ: кукѣшкѣтъ кѣркѣ, ки снѣсе); още: кѣркѹм = ямъ: съ нѣкѣркѣме су млѣку; брѣчѹм (II брѣсна); плѣснѹм (плѣсна, II); трѣснѹм (II, удрямъ); дрѣснѹм, дрѣснѹм отъ дрѣснѹвѹм (II, III паля кибритъ); удѣирѹм, нѣдѣирѹм (III, оглеждамъ, попоглеждамъ); глѣтѹм (II, дразня, но само за 3 л. ед. ч.: мѣ глѣте ѡк'ту); ѡпрѹм (II, опра, допра), дѡпрѹм (сжщо), пѡтпрѹм (II, подпрѣ), вѣртибѹх (бой); пѡтприк отъ пѡдприг (коланъ за конь); тѹрѹм, рѣстѹрѹм (II, III развалямъ); вѣрне (само за 3 л. ед. ч. — вали дѣждѣ), снѣже (вали снѣгъ); жирѣвѹм (II, движи се, пѣлзи: мѣ жирѣве нѣкуиѣ бѣлѣ); цѣвѣкѹм (III, дѣвча) отъ жѣв-а-кам; трѣчѹм (II, мисля); съ ѹмѹм (II) (мисля си); ми съ сѣмне (чини ми се отъ сѣмнѣти).

Прегледъ на глаголитѣ форми въ тритѣ долновардарски говори

Понеже глагольтъ въ българския езикъ е развилъ най-пълно форми за видъ, начинъ, залогъ и време, ще дамъ прегледно картината имъ въ тритѣ говори: воденския, гевгелския и кукушкия.

Изявителенъ начинъ. Сегашно време

Ед. ч. 1 л.	Вод.	плѣтъм, знаѣтъм, знам, ви́кнѣм, нѣсѣм, купѣвѣм, купѣм, сакѣм;			
	Гевг.	плѣтум, знаам, знам, ви́кнум, нѣсум, купѣвум, купѣм, сакум;			
	Кук.	плѣтум, знаум, — — сакѣм	—	"	"
2 л.	Вод.	плѣтиш, знаѣш, — — сакѣш	—	ви́книш, нѣсиш, купѣвѣш,	
	Гевг.	плѣтиш, знаѣш, — — сакѣш	—	"	" купѣвиш
	Кук.	плѣтиш, знаѣш, — — сакѣш	—	"	"
3 л.	Вод.	плете, знае — — сакѣ	—	ви́кне, нѣсе	купѣвѣ
	Гевг.	плете, знае — — сакѣ	—	"	" купѣве
	Кук.	плете, знае — — сакѣ	—	"	"
Мн. ч. 1 л.	Вод.	плѣт'ме, знаѣме — — сак'ме	—	ви́кнѣме, нѣс'ме, купѣв'ме	
	Гевг.	плѣт'ме, знаѣме — — сак'ме	—	"	нѣс'ме, купѣв'ме
	Кук.	плѣтѣме, знаѣме — — сакѣме	—	ви́кнѣме, нѣсѣме, купѣвѣме	
2 л.	Вод.	плѣт'те, знаѣте — — сак'те	—	ви́кните, нѣс'те, купѣв'те	
	Гевг.	плѣт'те, знаѣте — — сак'те	—	"	нѣс'те, "
	Кук.	плѣтѣте, знаѣте — — сакѣте	—	"	нѣсѣте, купѣвѣте
3 л.	Вод.	плѣтът, знаѣтът — — сакѣтът	—	ви́кнѣтъ, нѣсѣтъ, купѣвѣтъ	
	Гевг.	плѣтът, знаѣтът — — сакѣтът	—	"	нѣсѣтъ, купѣвѣтъ
	Кук.	плѣтът, знаѣтът — — сакѣтът	—	"	нѣсѣтъ, купѣвѣтъ

Отъ тая картина се види това, което обединява и това, що разединява тритѣ говора: това, което ги обединява е

твърде много, особено за гевг. и кук. говори. Трѣбва да отбележа, че Ив. не е означилъ въ всички случаи тъмно *a*, както той нарича редуцирано, или по-право неударено *a*; за това формата знаам (1 л. ед. ч.) ще да е знаам; сжщо знаат (3 л. мн. ч.) ще да е знаат; че това *a* въ гевг. говоръ е сжщия звукъ, който азъ и Мирчевъ бележимъ съ *ъ*, защото това редуцирано *a* е много по-близу до *ъ* отколкото до едно отслабено *a*. После: у насъ и въ кук. говоръ изпуснатото *и* се чувствува: плѣт'ме (вод.), плетіме (кук.), та и въ гевг. говоръ ще да е плѣт'ме, а не плет'ме. Така приликата между тритѣ говора става още по-голѣма.

Прави впечатление формата знаум въ кук. говоръ: съмнение изказа и Ив. за това *у* въ тая форма; провѣрихъ я въ речта на бѣжанци кукушани и чухъ знам и знаім; сжщо сѣіѣм, а не сѣум; траіѣм, а не траум.

Формитѣ на *ум* за 1 л. ед. ч. за всички останали глаголи въ кук. и гевг. говори Мирчевъ обяснява съ промѣна на *ъ* въ *у* (М. 464), както бѣ обяснено отъ Др. Облакъ (М. сб. XI, 566). Тия форми се срѣщатъ и въ вод. говоръ, само при глаголи съ суф. *увѣм* и то само за 1 л. ед. ч. сег. време, както отбелязахъ и на друго мѣсто: не купѣм тъквѣ стокъ; купѣм е отъ купѣвѣм — купѣм — купѣм, т. е. съ отпадане на *ъ*, а после на *ъ*; това се наблюдава и въ форми като зѣм отъ зѣвѣм следъ отпадане на *въ*, настѣпило, навѣрно по аналогия на дѣм (дамъ): ки зѣм, ки дѣм — моіѣ работъ; сжщо: ки клѣм пѣидъ нѣ лоіз'ту и ки тѣ фѣтѣм лисіц'тѣ: клѣм отъ клѣвѣм (поставямъ); сжщо: нѣ прѣм иишчу лошу; прѣм отъ правѣм и т. н. Искамъ да мисля, че тия разяснения по-сигурно обясняватъ формитѣ на *ум* въ кук. и гевг. говори. Въ тия говори това окончание се е наложило почти на всички глаголи. Формитѣ на *ум* въ вод. говоръ иматъ условно значение: вирѣм, тѣку видѣм (вѣрвамъ, ще повѣрвамъ, ако видя): гу ѣтипѣм, тѣку гу фѣтѣм; вѣрѣм снѣп'ту, тѣку дѣнциш (донесешъ) рѣж'ницѣ. И ударението, както у насъ, така и въ кук. и гевг. говори надъ *у* въ форма на *ум* показва, че въ тоя случай *у* е отъ *увѣм*.

Различието между вод. говоръ отъ една страна и кук. и гевгелийския отъ друга иде до пълното уравниение въ тия говори на глаголнитѣ основи на *a* съ тия на *и* за 2 л. ед. ч. и на *e* за 3 л. ед. ч. Купѣвиш, сѣкиш *вм.* купѣвиш, сѣкиш и

купѹве, сѹке вѹ. купѹвѹ, сѹкѹ. Това и въ кук. и гевг. говори се съкратява въ *i* и дори отпада: купувѹме (М) — купѹв'ме (Ив.); сѹкѹте, купувѹте (М.) — сѹк'ме, купув'ме (Ив.).

Минало несвършено време.

Ед. ч. 1 л. Вод. плѣтих, мѹих, вѹкних, купѹвѹх, глѣдѹх.

Гевг. плѣтѹх, мѹѹх, вѹкнѹх, „ „

Кук. „ „ „ „ „

2 и 3. л. Вод. плѣт'ше, мѹише, вѹкнише, купѹв'ше, глѣд'ше.

Гевг. „ „ „ купув'ше, глѣдѹше,
глѣише.

Кук. плѣтише, „ „ купѹвише, глѣдише.

Мн. ч. 1 л. Вод. плѣтихѹме, знаѹхѹме, вѹкнихѹме, купѹвѹхѹме, глѣдѹхѹме.

Гевг. плѣтѹхѹме, знаѹхѹме, вѹкнѹхѹме, „ „

Кук. „ знаѹхѹме, „ „ „

Мн. ч. 2 л. Вод. плѣтихѹте, знаѹхѹте, вѹкнихѹте, купѹвѹхѹте, глѣдѹхѹте

Гевг. плѣтѹхѹте, „ вѹкнѹхѹте, „ „

Кук. „ „ „ „ „

3. л. Вод. плѣтиѹ, знаѹиѹ, вѹкниѹ, купѹвѹѹ, глѣдѹѹ.

Гевг. плѣтаѹ, знаѹѹ, вѹкнаѹ, купѹваѹ, глѣдаѹ.

Кук. плѣтѹѹ, знаѹѹ, вѹкнѹѹ, купѹвѹѹ, глѣдѹѹ.

И при тия форми *a* бележи ѹ, както се вижда отъ кук. говоръ, най-близъкъ до гевгелийския: плѣтаѹ (гевг.) — плѣтѹѹ (кук.). После *a* въ гевг. говоръ въ срѣдата безъ ударение е ѹ: не плѣтаѹ, а плѣтѹѹ. Звукъ *u* въ тия форми на вод. говоръ е отъ редуцирано *e*, а ѹ — отъ *a*; плѣтѹх — плѣтих; купѹвах — купѹвѹх. Формата плѣт'ше е отъ плѣтеше — плѣтише — плѣт'ше (чува се плѣтче). Кукушкитѹ форми плѣтише, глѣдише ще сѹ плѣтѹше, глѣдѹше т. е. като воденскитѹ плѣт'ше, глѣд'ше: въ това се увѣрихъ отъ говора на бѣжанци кукушани въ София. Крайното *a* въ гевг. говоръ — плѣтаѹ, вѹкнаѹ, купѹваѹ, глѣдаѹ, казахъ вече, не може да е ясно *a*, а ѹ отъ редуцирано *a* въ срѣдисловието.

Отъ прегледа на формитѹ за м. несв. вр. се вижда сѹщо така голѣмата близость между кук. и гевг. говори. Главното различие между тия говори и воденския е замѣната на *e* (и) съ ѹ по аналогия на ѹ въ глаголитѹ отъ III гр.: по купѹвѹх и плѣтѹх, знаѹх, вѹкнѹх; по купувѹхѹме и плѣтѹхѹме, знаѹхѹме, вѹкнѹхѹме и пр.

Сравнявайки формитѣ за м. несв. вр. на вод. говоръ съ тия на кукушкия и гевгелийския, намираме тия на воденския говоръ *по-последователни* и *по-логични*: формитѣ на кук. и гевг. говори за 1 л. ед. ч. иматъ окончание *ѣхъ* отъ редуц. *е*, а за 2 и 3 л. и, *і* пакъ за редуц. *е*, а за мн. ч. и въ третѣ лица се запазва този *ѣ* отъ *е*: плѣтѣх, но плѣтише (кук.) — плет'ше (гевг.), миѣх, но миѣше; купѣвише (кук.), купѣвише (гевг.), глѣдѣх, но глѣдише (кук.) — гледѣше (гевг.); за мн. ч. обаче — само *ѣ*: плѣтѣхме, знаѣхме, (кук.) — знаахме (гевг. съ *а* вм. *ѣ*), виѣхъме, виѣхъте, виѣхъа (кук.) — виѣаа (гевг. съ *аа* вм. *ѣ*) и пр. Това оконч. *ѣхъ*, *ѣхте*, *ѣхме*, *ѣа* е по аналогия на глаголитѣ отъ III гр. съ *а* редуц. въ *ѣ*.

Минало свършено време.

Ед. ч. 1 л.	Вод. плѣтѣх,	сиіах,	викнах,	купувах,	глидах.
	Гевг. "	"	"	"	"
	Кук. "	сиах,	"	"	"
2 и 3 л.	Вод. плѣте,	сиа,	викна,	купува,	глида.
	Гевг. "	"	"	"	"
	Кук. "	сиа	"	"	"
Мн. ч. 1 л.	Вод. плѣтеме,	сиіае,	викнае,	купувае,	глидае.
	Гевг. "	"	"	"	"
	Кук. плѣтѣхме,	сиахъме,	викнахъме,	купувахъме,	глидахъме.
2 л.	Вод. плѣтеѣте,	сиіаѣте,	викнаѣте,	купуваѣте,	глидаѣте.
	Гевг. "	"	"	"	"
	Кук. плѣтѣхте,	сиахъте,	викнахъте,	купувахъте,	глидахъте.
3 л.	Вод. плѣтеѣъ,	сиіаѣъ,	викнаѣъ,	купуваѣъ,	глидаѣъ.
	Гевг. плѣтеа,	сиіаа,	викнаа	купуваа,	глидаа.
	Кук. "	сиаа,	"	"	"

Повелителенъ начинъ. Сегашно време.

Ед. ч. 2 л.	Вод. плѣти,	знаі,	сеі,	виѣни,	купуви,	гледѣи
	Гевг. "	"	"	"	"	"
	Кук. "	"	"	"	купуви	гледѣи.
Мн. ч. 2 л.	Вод. плѣтеіте,	знаіте,	сеіте,	виѣнеіте,	купуваіте,	глидаіте.
	Гевг. плѣтеіте,	знаіте,	сеіте,	виѣнеіте,	купуваіте,	глидаіте.
	Кук. плѣтеіте,	знаіте,	сеіте,	виѣнеіте,	купуваіте,	глидаіте.

Само кук. говоръ показва едно отклонение отъ III гр. за 2 л. ед. ч. на *и* вм. на *ѣ*. Въ останалото трите говори се покриватъ.

Остатъци отъ неопредѣлительно наклонение вод. говоръ почти не е запазилъ; формитѣ — ним *оди*, ним *сѣди*, но и ним *игръ* (форма за пов. начинъ), сжщо: ним *вѣкъ*, ним *сакъ* сж все въ значение на пов. нач., не ходи, не седи, не игръ и пр.

Деепричастия. Вод. говоръ си служи съ тѣкова причастие на *ѣки*, *ниѣ*, *иничким* и *шчимицъ*, *шчим*: *бидѣки*, *вървѣки*, *знѣѣки*, *въртѣки*, *гидѣки*; *търчѣник* ут *Владу* ду *Водинъ* *стигнахъ*, *оди*, *ѣмъ* *бигѣникъ*; *бигѣничким* (съ *и* вм. *о* — твор. падежъ): *бигѣничким* съ *ѣткинахъ* (съ *бѣгане* се *спасихъ*); *бигѣшчимицъ*, *въртѣшчимицъ* *удѣшчимицъ*; *вѣкашчим*, *бигѣшчим*, *въртѣшчим*: *въртѣшчимицъ*, *вудиничниут* *каминъ* съ *слѣзнал*, и *каминут* гу *пулунилъ* (като *въртѣлъ* ...) Въ формитѣ *въртѣшчимицъ*, *въртѣшчим* навѣрно имаме промѣни съ формитѣ за причастие отъ сег. вр. ж. р. на *ѣши*, *ѣши* доведени въ падежна форма, въ случая творителна: *люкаши* — *любешчи* + *ѣмъ* = *любешчим*, а после и удължени съ суф. *ицъ*: *любешчимицъ*.

Причастия. Воденскиятъ говоръ е запазилъ причастни форми за м. несв. и мин. свършено, действ. залогъ, и мин. свър. страдателенъ: *носилъ*, *нущилъ*, *ѣчилъ*, *училъ*. Въ *носилъ*, *ѣчилъ* и е отъ редуцирано *ѣ*; *нущѣн*, *учѣн*; *дигнатъ*, *стѣнатъ*, *нѣстѣнатъ*; *въртѣн*, *видѣн*, *гидѣн*; *дошѣлъ*, *нашѣлъ*, *зашѣлъ*, *зѣдѣлъ* (*залѣзѣлъ*), *бѣлъ*, *пѣлъ*, *сѣкълъ*, но *секулъ* (трат, прахъ); *жѣнътъ* му *мѣсилъ* *лѣпъ*, *ѣ* *мѣжутъ* *кѣпълъ* *нѣ* *нѣвтъ*: *дѣитъ* ту му *плѣкалу*, *плѣкалу* и *умрѣлу*.

Глаголитѣ, чийто аористъ окончава на *ох* въ източнитѣ говори, въ воденския говоръ иматъ винаги окончание *ѣх*: *пѣѣхъ*, *тѣѣхъ*, *митѣхъ*; тѣ иматъ двойни причастни форми: *пѣѣлъ* и *пѣкълъ-пѣкълъ-у-и*; *риѣлъ*, *рѣкълъ*; *дѣдѣлъ*, *дѣлъ*; *ѣдѣлъ*, *ѣлъ*; покрай правилнитѣ причастни форми — *видѣлъ-ѣ-у-и*, има и неправилни: *вѣшѣлъ-вѣшѣлъ-у-и*: *нѣдѣлъ-зѣдѣлъ* — *нашѣлъ-зашѣлъ* (отъ *на* + *шѣлъ*, за + *шѣлъ*) въ значение на *намѣрилъ* — *прекалилъ*.

Спомагателни глаголи.

Сегашно време

съмъ,	бѣдѣмъ,	бидѣвѣмъ,	бидѣмъ,	бѣвѣмъ
си,	бидѣшъ,	бидѣвѣшъ,		бѣвѣшъ

е,	би́де,	биду́въ,	бивъ,	ки (отъ ке — ще)
сме,	би́д'ме,	биду́в'ме,	бив'ме	
сте,	би́йте,	биду́в'те,	бив'те	
съ,	би́дът и би́йт,	биду́вътъ,	бивът.	

Минало несвършено

бѣх,	би́дих,	биду́въх,	бивъх
бѣше,	би́дише,	бидув'ше,	бив'ше
бѣше,	бид'ше,	"	"
бѣхме,	би́дихме,	биду́вахме,	бивъхме
бѣхте,	би́дихте,	биду́въхте,	бивъхте
бѣъ,	би́диъ,	биду́въъ,	бивъъ.

Минало свършено

бѣх, бѣх и бѣх,	бидѣх,	бидува́х,	бива́х
бѣше, бише, би,	бидѣ,	бидува́,	бива́
" " "	"	"	"
бѣме, би́ме,	бидѣме,	бидува́ме,	бива́ме
бѣте, би́те,	бидѣте,	бидува́те,	бива́те
бѣъ, би́ъ,	бидѣъ,	бидува́ъ,	бива́ъ.

Формитѣ бѣх, бѣх, би, бише сж въ Мегленско.

Причастия: би́л, бидѣл, биду́въл, бидува́л, бивъ́л, бива́л;
бидѣн, бидува́н, бива́н: бидѣн'ту не съ върну́въ.

Спомагателниятъ глаголъ *ща* е запазенъ въ 3 л. ед. ч. сег. време *ки* *вм.* *ке*: редукцията е била толко силна, че формата *ке* не е вече въ езиковото съзнание на тоя говоръ; въ другитѣ лица се срѣща въ отрицателната форма: не́киѣм (не *ща*) отъ не́киам (по глаголитѣ отъ III гр. на ам, iam) — не́киам съ *i* следъ *e*: не́киѣм, не́киш, не́ке; не́к'ме, не́к'те, не́киѣт; за м. несв. вр.: не́ких, не́к'ше, не́кихме, не́кихте, не́киъ; м. св. вр.: ни́киах, ни́киа: ни́киа́ме, ни́киа́те, ни́киа́ъ. Деепричастие: ни́киа́шчим, ни́киа́шчимъ (безъ да искамъ, искашъ, иска, искаме и пр.); причастия: не́киѣл, ни́киа́л, ни́киа́н: су ни́киа́ну нъ мо́же, ъ су съка́но. И отглаголно име: ни́киа́не, ни́киа́н'ту: нъ мо́же, брѣ чѣду се́ су ни́киа́не (съ нешене).

Сложни глаголни форми.

Съм фърліъл, фърліал, фърліл, фърліан-ен; бѣх фърліал, фърліл, фърлѣн-іан; съм били бил съм фърліъл, фърліал, фърліл, фърліан; ки фърліъм; ки съм фърліал, фърліл или ки бидъм фърліъл, фърліл, фърліан, фърлѣн. За бж-деще неопредѣлено воденския говоръ нѣма форми, както нѣма и прости глаголни форми за условенъ начинъ. Сложни форми за условенъ начинъ, обаче, има: бих фърліал, фърліл; бих бил фърлѣн; ки падних, ки фърліѣх (вм. щѣхъ да падна); ки бидих фърлѣн (щѣхъ да бжда хвърленъ), ки съм нусіл, ки съм бил нусѣн. Съ отрицателното не: не ки падних, не ки бидих фърлѣн; не ки съм бил фърлѣн. Още; не билу дъ биде (не трѣбвало да стане).

Съ глагола імъм и страд. причастие отъ другъ глаголъ винаги въ форма за ср. родъ се е образувала особна форма: імъм видѣну, учѣну, пиіану, удѣну, пиѣну, върсану, удѣну; імъм видѣну, імъ видѣну; ім'ме видѣну, ім'те видѣну, імът видѣну (за сегашно време); імъх видѣну (за мин. несв.): Пуп Туши им'ше нѣгу пѣтѣну (Попъ Туши бѣше много патилъ); и іас імъм пѣтѣну ут Миглѣнцкитѣ турци (и азъ съмъ патилъ отъ Мегленскитѣ турци).

Спомагателниятъ глаголъ съм въ 3 л. ед. и 3 л. мн. ч. се изпуска при сложнитѣ форми: видѣл, ѳти пѣтут бил дѣлѣк и съ_върнал; чѣле кумшіите шѣм'татъ и рѣкле да видѣтъ, щѳ съ чѣне у та кѣікіѣ,

Вмѣсто и за формитѣ отъ мн. ч. причастията (действ. залогъ) иматъ окончание е: рѣкле, видѣле, купіле, викале и пр.

Формата бѣх (вм. бех) може би отъ бѣх въ Гевг. говоръ и въ сходни на Гевгелийско-мегленски села: Тѣшим, Лѣснуву, Фѣщѣни, Ошли, Бурислѣф, Лѣгунци, Тудѳрци; тамъ пѣятъ: „Ни купѣвиш, ни прудѣвиш? Спрути моіта тѣшка кѣк'а? (Лѣснуву)“. Пѣдна лѣду у грѣдіна, нѣдѣ мома дѣка спіе. Съѣ (вм. съл, т. е. о, редуц. у за л въ края на думата) съ_чѣде лѣду млѣду“ (Тѣшим); „Как съм тѳнка и висѳка, ѣще дъ_съм цѣрнуѳка, би гу зеѣ (вм. л) съм цѣривут син“ (Тѣшим) (Мегленъ, 24, 25, 26). Дъ бѣх дѳшѣл, бѣх ѣ нѣшѣл.

Нѣкои особени глаголни форми: к'идъм (ще ида), ки_ѳм (ще ходя, ще отида) к'_дѳм (ще дойда) отъ ки_ѳдъм, ки дойдъм.

ки до́идѣм; к'і́ам, к'і́аиш, к'і́аде, к'і́аіме, к'і́аіте, к'і́аѣт (ще ямъ и пр.) отъ ки і́адѣм, ки і́адиш, ки і́аде, ки і́адиме, ки і́адите, ки і́адѣт. При спокоенъ говоръ, а Вод. говоръ е обикновено буенъ и бързъ, обаче се чуватъ и всички тия пълни форми: сжщо: і́ам, і́аиш, і́аде; і́аіме, і́аіте, і́аѣт; о́м, о́иш, о́де, о́іме; о́ите, о́ѣт: нѣѣ о́іме, ки до́ите виѣ? Къде о́иш? — О́м, декъ сáкъмъ, Сжщо: дáм, дáиш, и дáе покрай дáде; дáіме, дáіте, дáѣт покрай дáдѣт: вѣрсѣм (вѣрѣвамъ) отъ вѣрсѣмъ; но: вѣрсѣмъш, вѣрсѣмъ и пр. Кѣлкѣм (въ значение на пѣхамъ, вкарвамъ) отъ кѣлк-; клѣцѣм (заклецвамъ) отъ клец-; тѣлчѣм (чукамъ, още бия); бѣрцѣм (бода) отъ бѣрк и бѣркѣм (муша, още претѣрсвамъ) и брѣцѣм (мѣмря) отъ брец; цѣркѣм (случая отъ цѣрк-, но цѣркѣм (пищя, викамъ силно); цѣрцѣре (изтича капка по капка, или тънка като конецъ струйка); чѣпкѣм и чѣпна (пипамъ, пипна, още: чепкамъ вълна); вѣрснѣм, вѣрскѣм (плача, за дете); рѣчѣм, рѣчук (обѣдвамъ, обѣдъ); пѣчѣмъ се (навеждѣмъ се); бáкнѣм, бѣкнѣвам (цѣлуемъ).

Видъ на глагола. Вод. говоръ има глаголни форми за траенъ и свършенъ видъ, за еднократенъ и повторителенъ: сѣдѣм, сѣднѣм, сиднѣмъ, пусиднѣмъ и сиднѣм; лѣжѣм, лѣгнѣм, лигнѣмъ, лигнѣм; грáбѣм, грáбнѣм, грѣбнѣмъ, грѣбнѣм; мѣлчѣм, мѣлкнѣм, мѣлкнѣвам, мѣлкнѣм и пр.

Гърленитѣ г, к предъ небни гласни се измѣнятъ въ ж, ч: рѣчѣм отъ *рѣкіам, пѣчѣм, тѣчѣм, влѣчѣм; мѣжѣм, съ стрѣжѣм (срамя се) отъ стрѣгіѣм. Въ прѣзнѣм (погледна) имаме н вм. р: прѣзѣм (прѣзѣ-ати, прѣзѣм).

Наречия. Тукъ спадатъ много и отъ старитѣ падежни форми: усдѣлу, усдѣре и уддѣлу, уддѣре; нѣдѣлу, нѣдѣре; нѣчѣм (по очи), сáстрѣ (заранъ рано), утпрѣт, удсáт, напѣм, сѣтне, нѣгѣсти, зѣпѣсти, утѣде, удвѣде и удвѣдѣн; още: утѣдин, удвѣдин, тѣкъ, тáму и тáм; вáкъ-нáкъ (тукъ-тамъ), нѣнáкъ нѣвáкъ (насамъ-натамъ); бѣргу, мѣшне, мѣндру, дрѣбну (ситно), нѣгде, нѣгде, кѣде, дѣка, мáлце, тѣлце, кѣлце, (колко), трѣшкъ, трѣнкъ, вáдин, ондин, нѣгдин, сѣгдин и нѣкъде, сѣкъде; вѣздѣн и визидѣн, кѣтъ, нѣкугъ, нѣкугъ, тѣгы, пустрѣдин (въ срѣдата), нѣкъкъ, нѣкъкъ, сѣкъкъ: „пѣли вáкъ“ (гледай тука) отъ пѣліѣм (гледамъ); затова воденци и ениджевардарци иматъ прѣкора: пули-вáкуфци; блѣсѣ; скрѣшѣм, нѣтѣна (отъ тихина); пугѣзѣи (късно, напраздно,

безъ смисълъ постѣпка следъ нѣкоя вредна случка); прѣстум (правостоящъ), нѣкулку, нѣкулку; дѣинъ, нѣикѣ, ѣднѣж, дваш, трѣш, удѣднѣж (изведнѣжъ).

Предлози. Споменахъ за предлога крѣиз само въ единъ изразъ: ки му извѣде тѣтъ пари крѣизнос! Предлогътъ *въ* е замѣстенъ отъ *у*: *у* торбѣтъ (вм. *въ* торбата); вм. *съ* — *су*, *сус*, *суз*: *су* тебе ки ѡм; *суз* арну; *суз* лошу, *сус* тебикъ съмъ! Въ гевг. и кукушкия говоръ: *ус*: *ус* тебе, *ус* нѣш гу ѣдрил (съ ножъ го ударилъ). Всички други общобългарски предлози сж запазени: *ут*, *не*, *при*, *пред*, *нат*, *пот*, *зъ*, *ду*, *зѣт* и *пр*; липсатъ само следъ, чрезъ, изъ; а изъ и *про* се срѣщатъ като представки: *пругуворѣл*, *пругорѣк*, *исфѣрѣл*, *исфѣрѣлѣ*, *извѣдѣл*. Приз ѣглини уши куршум прикрѣва (презъ); прику прѣк сукнѣ (преко прагъ).

Съюзи. Воденскиятъ говоръ има почти всички общобългарски съюзи: *и*, *тъ*, *пѣ*, *или*, *ѣлъ*, *ѣмѣ*, *дѣ* (отъ та) *какъ*, *ка*, (вж. *както*), *шо* (вж. *што*), *зѣто* (за това), *зѣшо*, *ѡти* (защото). *кѡлку* (колкото). Съюзитѣ *че*, *но*, *след*, *понеже* вод. говоръ не е запазилъ; примѣри: *ка* пѣлиш, ки *тъ* пѣлѣтъ; нѣ *ка* знаѣш, а *ка* нѣш; *какъ* мѣлиш, *тъка* дѣ стѣгниш; нѣ *къжа*, ѡти съ *исплѣши*; нѣ *дѣдѣ* пари *зѣ* дѣитѣ, *зѣшо* бѣше нѣгу *скрѣжѣф*; *здѣф*, *жѣф*, *дѣ* бѣрдлѣф (*та*, *че*) и *пр*.

Синтактични особености. Строежътъ на воденската речъ е най-близка до речта на източнитѣ говори. Липсва у насъ въпросителната частица *ли*: ки *дѡиш* вм. ки *дѡиш ли*? На лице е думата *дѣл'ми* и *дѣл'ми* отъ дали ми въ значение на нали, и *дѣли* отъ дали: *дѣли* сакаш дѣ *дѡиш* *суз* нас? *Дил'ми* ти *къжахъ*? (нали). Тая дума се употрѣбѣва и въ значение на щомъ. *Дил'ми* е *тъка*, ѡстѣни си *дѡмъ*! (щомъ е така...). *Дѣли* си *видѣлъ*, *дѣли* си *стрѣтелъ* ѣднѣ *гѣупкъ-вритѣнаркъ*? *Кѡлку* *сѣтъ* ѣмъ *ду* *Пѡчип*, *бре* *гѣѣрину*? *Іас* *пѣ* си *мѣслѣмъ* — *дѣли* *дѣ* му *кажѣмъ*, или *дѣ* гу *излѣжѣмъ*: *тѣрчин* ѣ, нѣкъ съ *бѣѣ* (*буха*, *бѣска*) *низ* *урмѣнут*.

Срѣщатъ се словореди за означение на едно понятие: *уд* *дѣн* — нѣ *дѣн* сѣ *по-лѡшу*; *уд* *лѡшу* *по-лѡшу*; *уд* *арну* *по-арну*; *от* *сѣт* — нѣ *сѣт* съ *гѣбе*.

Частичитѣ *по* и *нѣи* при прилагателни и наречия винаги носятъ ударение и по това се отличаватъ отъ предлога *по* и отъ народния предлогъ *нѣи*: *пѡ-цѣри* *уд* *ѣрѣп*; *нѣи-мѣл* *чу-вѣк*; *пѡ-горе*, *пѡ-долу*; *но*: *ѣ* *пу* *нѣгу* *вѣрвише* *вудѣнцинут*

пипира́рут; пу_не́кое вре́ме вѣлку́т па́ дошѣ́л дѣ_уби́де о́фци-те. Обикновенъ клетвенъ изразъ у насъ е: жи́ми Бо́га, жи́ми те́бе, Бо́гме, не́ знѣм. Тая дума Богме се употрѣбява и въ значение на увѣряване: ва́ рѣбо́тъ, сва́ту, ъ свѣршѣ́вѣм, Бо́гме, ъ свѣршѣ́м! Интересенъ е изразътъ: зи́мъ ми е (студено ми е); сжѣ́то като мѣ́къ ми е.

За ударението въ воденския говоръ

Ударението въ думитѣ на българския езикъ въ многобройнитѣ му говори заема различно положение дори и въ думи отъ една и сжѣта граматическа категория, и въ твърде много думи то се мѣсти напредъ-назадъ; поради това и въ книжовната б. речъ се наложи това *неопредѣлено* и *подвижно* ударение. Тия характерни черти на българското ударение го правятъ мжчно за усвояване, дори и отъ българи, които спадатъ къмъ говори съ *опредѣлено* и *постоянно* ударение — *второсричното* въ Костурско и *третосричното* въ Прилепско —, па дори и отъ говори съ разносрично и подвижно ударение, но различно въ нѣкои случаи отъ ударението на книжовния бѣлг. езикъ. Ето защо всѣки приносъ къмъ изучаванията на ударението въ различнитѣ говори на б-та речъ ще даде възможность да се установи оная закономерность, която го обуславя. Досегашнитѣ изучавания въ това отношение, като се почне отъ ценнитѣ изследвания на покойния проф. Б. Цоневъ, обаче не откриха тая закономерность дори и за ударението въ книжовната ни речъ, поради което и изучаването му въ училище се постига съ *навикъ*, а не по правила.

Ударението въ вод. говоръ, а таково е то почти и въ кукушкия и гевгелийския говоръ, споретъ проф. Б. Цоневъ (М. сб. XIX 25) е полуопредѣлено двосрично и неподвижно. Като споменава белешкитѣ отъ Мирчевъ Д. (М. сб. XVIII, 426—470) върху кукушководенския говоръ, проф. Ц. съжбялява, че М. е далъ твърде малко за ударението въ тоя говоръ и отбива твърдението му, че даденитѣ изключения били много повече отъ тия, които проф. Ц. далъ въ М. сб. VI, 25: тѣзи изключения проф. Цоневъ обясни съ отпадане на срѣдната сричка въ нагледъ, споредъ него, дактилни думи (проф. Ц. М. сб. XIX, 26): плѣ́тиме съ изговоръ плѣ́т'ме, плетите — плѣ́т'те, както е отбѣлязалъ и покойниятъ проф.

Д. Матовъ (М. сб. III, 222). дѣтъту, вѣатъта, чѣнъте, градѣнъте; сжшо: плѣт'ше, плѣтіа. Но все пакъ и проф. Ц. приема като изключения формитѣ за 1 и 2 ц. мн. ч. imperf.: плѣтихме, плѣтихте —, както и деепричастията — бидѣшчимица, одѣшчимица —, въ които обаче крайнитѣ срички — мица счита по-късна прибавка къмъ проститѣ причастия — бидѣшчи, одѣшчи.

За мене, пъкъ и за всѣки, който е проучвалъ материялитѣ отъ Кукушъ и Воденъ, е ясно, че тѣ не сж нито достатъчни по езиковъ материалъ, защото не изчерпватъ богатия имъ словарь, нито сж съ достатъчна точностъ отбелязано ударение, а това е сжщественно условие за изследване на ударението въ тия говори: тия недостатъци на материалитѣ сж попрѣчили и на покойния проф. Цоневъ да открие много дактилни, пъкъ и на четвъртата сричка отъ края на думата ударения въ тия говори, които щѣха да му наложатъ и едно по-точно, по-вѣрно опредѣление на ударението въ тия говори. Д. Ивановъ (Гевг. говоръ, 106) подържа третосрично ударение въ думитѣ сѣнъве, сѣнъв'то и пише: „отъ примѣритѣ, които приведохъ, е ясно, че въ гевг. говоръ противъ досегашнитѣ опредѣления (Цоневъ, Мирчевъ), наредъ съ второсричното ударение се шири и третосричното. При това и едното и другото не сж „полуопредѣлени“, а почти твърде опредѣлени, като не броимъ изключенията, каквито винаги ще има, докато има съседни говори“ (Ив. 106). Мирчевъ не е изложилъ подробно и системно ударението въ кук.-воденския говоръ, но и той е отбелязалъ изключения отъ двусричното ударение — повече отъ ония, които проф. Цоневъ ималъ предвидъ въ студията си (М. сб. VI, 25—27); въпрѣки това М. приема опредѣлението на проф. Ц., като добавя, че „съ изключение на членуванитѣ — вичир'та, рѣдус'та, старус'та, или съединения отъ думи съ кжси лични мѣстоимена — брѣт_мѣ, мѣикъ_мѣ — въ никой другъ случай ударението не се мѣни мѣстото така щото право нарича г. Б. Ц. ударението постоянно и второсрично“ (М. сб. XVIII, 470).

Отъ приведенитѣ изключения отъ Д. Ив. и Д. М. по ударението въ кукушкия, гевг. и вод. говоръ поличава разногласието имъ: за проф. Ц. и М. ударението въ кук. воденския говор е второсрично т. е. двосрично и постоянно т. е. полуопредѣлено, а за Д. Ив. покрай това ударение се шири и третосрично. Ще се спра първо на М. и проф. Цоневъ; както казахъ, М.

и то споредъ проф. Цоневъ не е далъ подробно ударението въ кук. воденския говоръ и затова заключението му не е обосновано, но съмнението му, че въ тия говори или думи съ третосрично ударение, е на лице. Това съмнение у Д. Ивановъ се оформява въ твърдение, че наредъ съ второсричното ударение въ тия говори се шири и третосричното. Но и единиятъ, и другиятъ знаятъ, че и въ Кукушъ, и въ Гевгели и въ Воденъ има маса думи съ ударение на последната сричка и — първосрично: чувѣк, уфчър, зилѣн, видѣх и т. н. т., както има думи и въ тритъ говора съ четвъртосрично ударение: Ъдѣмувицъ, Ычувицъ, Зънѣшувицъ, кѹкушкѹту, вудѣнцкѹту, гевгилійскуту: след. ударението въ кукушкия, гевг. и воденския говори е разносрично, т. е. неопределено, като книжовното; то наистина, въ голѣма частъ думи е двусрично, както проф. Ц. го опредѣли, но въ не по-малко случаи е трисрично, четирисрично, та че и петсрично, т. е. че ударението въ тия говори може да е на крайната сричка, на първата сричка отъ края, на втората, на третата, та че и на четвъртата: питѹк (петѹкъ), вѹсук, Влѹдуву, Рѹстувицъ.

Що се отнася до неподвижността на ударението въ сжщитѣ говори пакъ трѣбва да отбележа, че това опредѣление не е точно и вѣрно, защото, докато въ едни случаи то никакъ не се мѣсти, въ други се движи напредъ назадъ: Вѹдинъ, но вудѣницъ; Лѹкувицъ, но лукѹвци; гѣрне, но гѣрнѹшчъ; длрвѹче, но длрвичѹинъ; мѹмче, но мумчѹинъ; Петку, но Питкѹвдин; лѹдну (х) — лѹдувѹинъ; сѣдѹм — сидѣх; кѹжи — кѹжѣите — рѹскѹжи; минѹи, ѹдминѣите; вѣрти — вѣртѣите — зѹвѣрти — завѣртнѹик; ѹтфурѹи — утфурѣите — утфѹрѹм и т. н. т.

Ще се спра малко и върху студията на проф. Ц. (М. сб. XIX, 25—29):

1. Не всички дактилни ударения въ Вод. говоръ сж хорейни, а само въ думи съ съкратени редуцирани гласни: нѹшчъ отъ нѹштъ, лѹѹту отъ лѹдѹту, лѹѹту отъ лѹѹдѹту. плѣт'ме отъ плѣтиме, плѣт'те отъ плетите, плѣтѹи; плет'че вѹм; плѣтише. И не само формитѣ за 1 и 2 л. мн. ч. м. несв. време — плѣтихѹме, плѣтихѹте — и деепричастията — бидѣшчимѹицъ, утѣшчимѹицъ —, а редъ други думи иматъ третосрично ударение: ѹструву, Гѹгуву, мѹичѹину, мѹминъ, зѣтувъ и пр.

2. Нѣколко отъ приведенитѣ отъ проф. Цоневъ примѣри

за потвърждение на двосрчищото ударение въ вод. говоръ носятъ погрѣшно ударение и други не сж отъ речника на тоя говоръ: тѣпѣн, а не тѣпѣн, както е дадена тая дума: сжщо: ёлин, а не илѣн; корѣп, а не курап; вѣмпир, а не въмпир; вичѣръ, а не ви́чера; лѣшник, а не лешнѣк; Стѣм-бул, а не Стамбѣул; мѣсиц, а не месѣц; вѣчѣръ, а не ви-чѣръ; пудвичѣри (мѣст. п.), а не пудвичѣръ; ѣзвур, а не извѣръ; ѣбѣф, а не убѣф! Гѣспут, а не Госпу; бѣаницѣ, а не бани́ца; зѣичку, а не заѣчко; ѣбѣлку, ѣбѣлкѣ, а не ѣабѣлка; дѣспутѣ, а не деспѣтъ; ма́ичинѣ, а не маичѣна; дивѣѣкини, а не дивоѣични; Димитривѣ, а не Димитрѣва; Илѣнчице, а не Еленчи́це; гуспудѣнѣувѣ, а не господи-нѣва; сѣраѣфкѣ, а не сараѣфка; Ёдрине, а не Едрѣне; кѣчишку, а не кучѣшко; двѣѣсѣтъ, а не двадѣсе; три-сѣтъ- а не тридѣсе; пѣѣсѣтъ, а пидѣсе; дивидѣсѣтъ, а не дивидѣсе.

И редуциранитѣ гласни звукове въ горнитѣ и други думи не сж означени; пѣун, а не паун; изѣик и ѣзѣик, а не езѣик; бѣан'цѣ, а не бѣанѣца; миур, а не мехур; думата шигѣрт не е отъ речника на Вод. говорѣ, а измикиар; пѣашкѣ, а не опѣашка, врѣжѣл'кѣ, а не вражѣрка; цѣрницѣ, а чѣрницѣ¹⁾; угѣѣки, а не увѣѣки (угѣѣки е виеще се тѣнко като лозата растение и сѣ листа широки: на Гѣургѣѣвдин момитѣ и момчетата се опасватѣ сѣ тѣя вѣрви, за да се огоятѣ); ѣунѣштву, а не ѣунѣство; фѣустѣнче, а не вѣустѣнче; пригѣч, а не пригѣче; лѣкти, а не лахти; нѣкиѣт и нѣк'т; пѣси-нѣк', а не нѣкѣт; стрѣбрѣн, а не сребрѣн; мѣткѣ (царица на пчелитѣ), а не мѣтица; фѣутрина — тази дума сжщо е вѣнѣ отъ речника на Вод. говорѣ, а сѣстрѣ, рѣну; бѣрдѣвицѣ, а не брадавицѣ; сѣлиѣни, а не сѣлиѣни; пиѣѣне, а не пѣѣане; думата димѣѣви не е въ нашия речникѣ, а кѣдиш — кѣдѣжи; погрѣшнитѣ означения на гласни звукове въ неударени срички въ т. 1 се виждатѣ отъ коригиранитѣ имѣ отъ мене замѣстници въ сжщата точка:

3. Ударението въ думитѣ на вод. говоръ не е само дво-
срично: то е такова само въ двосричните думи и въ съеди-
нения отъ две едносрични думи въ една цѣлость: вѣсукъ, уф-

¹⁾ Казахъ, че вод. говоръ е замѣстилъ въ всички случаи ч съ ц (начално).

чър; нѣ_теп, нѣ_знѣм. Интересни сж думи съ двойно ударение, за да се отбележи и различното имъ значение: Сѣмъ_р е село, а сѣмѣ_р — седло на магаре и конь; Пѣзъ_р е градъ (Ениджевардаръ) а пѣзѣ_р — тържище. Въ думитѣ съ три, четири и повече срички ударението обаче е разносрично: Вѣртикѣ_о_п, Пужѣр_ску, Влѣду_ву: крѣстѣ_вичѣ_р, кукувѣ_цѣ, Гурнѣ_чиву, Пѣти_чину Други примѣри: Кулудѣ_и, Мисимѣ_р, тѣрчѣ_нѣ_к, бигѣ_нѣ_к, типѣ_лѣ_к (отъ тепелѣ_кѣ) сребрена или позлатена корона, която се носи върху феса на женската носия), ѣрмѣ_снѣ_к (годеникѣ), кѣтрѣ_нѣ_к, Тѣрстинѣ_к, Бурислѣ_в, кѣчѣ_мѣ_к, вудинѣ_чѣ_р, ѣрнѣ_ут; Вудѣ_ни_ц, Устрѣ_ви_ц, Тудѣ_ор_кѣ, влѣдѣ_кѣ, вѣртѣ_ш_кѣ, тимнѣ_и_цѣ, мѣртѣ_ви_ц, лисѣ_и_цѣ, сидѣ_лу (гнѣ_здо), вритѣ_ну, кѣлчѣ_и_ш_чѣ, миглѣ_ни_ц, Лукѣ_ви_ц, цѣрнѣ_и_цѣ; ѣстру_ву, Гѣгу_ву, Влѣду_ву, Кѣндриву, ѣдих_ме, вѣк_ме, зѣкѣ_чи_ѣт_кѣ_чи; тиквѣ_и_чѣ_р, нѣ_би_ѣ_ни, Ури_зѣ_ри Привѣ_ртѣ_ни_ц, ли_уби_ни_цѣ, уми_рѣ_ч_кѣ_ут_ки_нѣ_ч_кѣ; зѣт_вурѣ_ну: Кужѣ_ш_ѣ_ни, Иѣнѣ_ки_ву, Русѣ_и_лу_ву, Иуѣ_ану_ву, кѣ_р_пѣ_ни_ч_ку фѣ_устан_че по_ѣ_рин кѣ_смѣ_т нѣ_се; Ту_ши_ви_цѣ, Мѣ_гли_ни_цѣ, Пѣт_ку_ви_цѣ, ѣ_алу_ви_цѣ; Сѣ_рѣ_ки_ну_ву, Кустѣ_у_ри_ни; Кѣ_рдѣ_алу_ви_цѣ. Тия примѣри не оставѣтъ съмнение, че ударението въ вод. говоръ е разносрично, дори и въ думи отъ една и съща граматическа категория.

4. Но ударението на думитѣ въ вод. говоръ не е и *неподвижно*, т. е. *постоянно*: докато въ едни думи то не се мѣсти, въ други е подвижно: сѣлу—сѣлѣ_и_ѣ; чувѣ_к—чувѣ_ци; рѣбѣ_—рѣби; зилѣ_н—зилѣ_нѣ—зилѣ_ну—зилѣ_ни; но вѣ_л, —вѣ_лѣ_ви; ѣме—ѣмѣ_и_нѣ; нѣрѣ_дѣ_м—нѣ_ри_ди; пу_кѣ_жѣ_м—по_кѣ_жи; дѣ_р_ви_че—дѣ_р_ви_чи_и_нѣ. Ударението се мѣсти особено при образуване нови думи, т. е. при думи, различни по значение, но сродни по произходъ: сѣлу, но силѣ_ани, ѣс_сели се; чувѣ_кѣ, но чувѣ_и_ш_чи_и_нѣ; гувѣ_ду—гувѣ_дуту, гувѣ_ди_ни; стѣ_л—стѣ_лѣ_р; рѣбѣ_—рѣ_бѣ_р; зѣ_ле—зилѣ_н—зи_ли_нѣ_кѣ_в; мѣ_сѣ_м—ми_сѣ_и_х—зѣ_ми_си; вѣ_дѣ_—вѣ_ди_и_ци—Вѣ_ди_и_ци (Кръщение Господне); тѣ_р_пѣ_м—тѣ_р_и_ѣ_х—тѣ_р_пи_ли_в—по_тѣ_р_пи—тѣ_р_пѣ_н и пр. Ето защо мисълта на проф. Ц., че „както да се мѣнява думата по форма, ударението ѣ не отива по-назадъ отъ предпоследната сричка“, не е права; мѣ_рѣ_—ми_рѣ_и_х—ми_рѣ_н—уд_мѣ_рѣ_м—ѣ_д_ми_ри; вѣ_ртѣ_м—вѣ_ртѣ_х—вѣ_рти_х_ме; зѣ_купѣ_вѣ_м—за_купѣ_м—зѣ_купѣ_ва_х—зѣ_купѣ_ва_и. Отъ повелителната форма на горнитѣ примѣри се вижда, че ударението въ тѣхъ пада не на крайната сричка, както казва проф. Ц., а на

представката: зъвѣртѣм—завѣрти; а въ мн. ч. същото ударение прескача тъкмо коренната сричка; зъвѣртѣте.

Вѣрно е, че имената (сжщ., прилаг.), които въ мн. ч. запазватъ броя на сричките си, иматъ *постоянно* ударение: ѣтръ, ѣтръ—ѣтру—ѣтри; стрѣнъ—стрѣни; чувѣк—чувѣци, уфчѣр—уфчѣри; но тѣ не сж неограниченъ брой думи, и вънъ отъ това има много и твърде много думи, ударението на които, както казахъ, е подвижно не само, когато сж различни части на речта, но и сходни по произходъ, а дори и при промѣна на формитѣ имъ: зѣт—зѣтѣ; ѣме—ѣмѣ; кѣминъ—кѣмѣ; пунѣсъм—пунѣси; „Дѣти і пунѣсъм стѣмните, дѣти і утѣмѣм рѣцѣту“ (рѣцѣту по пѣснитѣ, а не рѣцѣту): пунѣси, дѣнеси, ѣдмини, ѣдмини, но пунѣсѣте, утѣмѣте.

Казахъ вече, че членътъ не влияе на ударението: ѣтриут, ѣтрѣтъ, ѣтруту, ѣтрите; чувѣкут, чувѣците, но и чувѣцѣте; сѣлѣту, сѣлѣтъ; жѣнѣтъ, жѣнѣте; зѣмѣтъ, зѣмѣте.

5. Не всички имена, формитѣ на които за мн. ч. увеличаватъ броя на сричките си, сж съ *отметнато* ударение, както казва проф. Ц.: гѣврѣн—гѣврѣни, шѣрѣн—шѣрѣни; ѣдѣр ѣдѣри, пуѣас—пуѣаси; но ѣзвур—ѣзвѣри, ѣстрѣв—ѣстрѣви.

6. Не всички „склонитѣбени думи съ ударение на третия или четвъртия слогъ“ въ общобългарската речъ иматъ предзадно ударение въ воденския говоръ: Влѣдуву, Пѣтичину, Цѣрнѣшуву, Прибѣдишчѣ, днѣшните, вѣздѣден, сѣкъкъвѣ, врѣговите (сжщест.) и врѣгувите (прилаг.), идѣшчимѣцѣ, удѣшчимѣцѣ, вѣртѣшчимѣцѣ (общобългарски: сѣкакѣви, идѣщи, ходѣщи).

7. Проф. Ц. счита „преметитѣ и отметитѣ“ на ударенията въ вод. говоръ като наследѣца отъ стремежа на езика да запази мѣстото на ударението: мѣсля, чѣ причина за подвижността на ударението и въ вод. говоръ не ще е такъвъ стремежъ, а тѣя причини, които обуславятъ подвижността и въ общобългарската речъ: не е сигурно стремежътъ на езика да запази ударението на втората сричка, т. е. на мѣстото му въ формитѣ ѣчихме (м. несв. вр.); нѣто въ: зѣшѣѣм—зѣшѣх—зѣшѣ — това движение на ударението, явно е, сѣ дължи на формитѣ. И съкращенията — нѣшчѣ вѣм. нѣшчѣте, сѣлѣту, мѣѣте, вѣм. сѣлѣту, мѣѣте — не сѣ дължатъ на стремежа на езика да запази мѣстото на ударението, а отъ рѣдукцията на гласнитѣ звукове и отъ бѣрзината на говора.

Ето какѣва картина представя ударението въ вод. говоръ:

I. Едносрични имена (сжществ. и прилаг.) и причастия за м. р. и при промѣна на родовата форма иматъ двойко ударение: а) *неподвижно второсрично*, когато формитѣ имъ за число, родъ и пр. се увеличаватъ съ една сричка: пѣт—пѣти, пѣтъ; зѣп—зѣби и зѣбе; прѣс—прѣсте и прѣстъ; лѣс—лѣстъ, глѣс—глѣсте и глѣстъ, коін—коінъ; гѣс—гѣсте, гѣсти и гѣстъ; рѣп—рѣбе и рѣби; бѣл—бѣлъ—бѣлу—бѣли; сѣин—сѣинъ—сѣину—сѣини; вѣт—вѣтъ—вѣту—вѣти: вѣти вѣги пиѣвѣици, дѣлгъ—сѣини; вѣт—вѣтъ—вѣту—вѣти: вѣти вѣги пиѣвѣици, дѣлгъ—кѣту кѣсъ; клѣм—клѣиш—клѣде; клѣме—клѣите—клѣдѣтъ; клѣх—клѣ—клѣме—клѣте—клѣъ (клахъ, клахме и пр.); брах—бра—браме—бра́те, бра́ъ; бра́н—бра́нъ—бра́ну—бра́ни (отъ бранъ, брани): б) *подвижно второсрично*, когато при промѣна на формата думата получава *повече* срички: вра́к—вра́гови, но и вра́зи, крѣс—крѣсто́ви, зи́т—зидо́ви, сто́л—стуло́ви, ро́к, руго́ви, пѣт—пѣтишъ, кра́и—крѣишъ, рит—ридишъ, но и ридо́ви. Казахъ, че формитѣ на *ишчъ* сж по аналогия на думи отъ ср. р. на *ишч-ъ*: бунѣшче—бунѣшъ. Казахъ още, че това *движение* на ударението не цели да се запази то на *предпоследната* сричка, а се налага отъ промѣната на формата; защото при членнитѣ форми то не се мѣсти, както не се мѣсти и при други промѣни въ много двусрични и трисрични думи: зѣбите и зѣбѣ́те, още зѣбѣ́ту; коінъ-тъ и коінѣ́тъ, прѣстите и прѣститѣ́у, ругѣвите грубо́вѣте; гро́п—груби́нъ—груби́нѣ́тъ.

Ударението се мѣсти и презъ две срички, напредъ и назадъ при *производни* думи (разни части на речѣта): ѣунак—ѣунѣшчѣнъ; сѣа́т—сѣѣтувѣчѣнъ; ѣа́м—ѣѣдѣне—ѣѣстилѣф; удѣ́бирѣм—удѣ́брах—о́дбири; утку́пѣх—утку́пѣл—утку́пѣп—о́ткупи.

Едносричните сжщ. отъ ж. р. на съгласенъ звукъ въ края обикновено нѣматъ форма за мн. ч.: со́л', смѣ́рт.

Предложитѣ често се свѣрзватъ при говоръ съ следната дума и губятъ ударението си: нѣ́можѣм; пу́полѣту, су́рѣце—су́носе, нѣ́рѣцѣ́ту, ду́тебѣ́къ, при́дѣме́не, зѣ́дѣнегу́, удѣ́долу и уздо́лу, узго́ре, нѣ́тъѣ́ванут. Но частицитѣ за сравнителна и превъзходна степенъ на прилаг. и наречия *по́* и *на́и* — запазватъ ударението: по́-си́лнѣ, на́и-чи́сти, по́-ни́ску, на́и-го́ре и пр.

II. Ударението въ двусрични имена и причастия отъ ж. р. *винаги* е *второсрично* и *неподвижно*: же́нѣ—же́ни; же́нѣ́тъ—же́нѣ́те; ма́икъ—ма́ики; ма́икѣ́та—ма́икѣ́те; зе́нѣ (взети)—зе́ни—

зен'тъ—зен'те (взетитѣ); кланъ—клани—клан'тъ—клан'те. Когато обаче думата стане трисрична, тогава ударението пакъ не се мѣсти, но става третосрично; мѣлус—мѣлустѣ; мѣлустѣ—мѣлуст'те. При думитѣ жѣнъ, ма́икъ, кланъ, ударението остава *второсрично* защото една отъ сричкитѣ — втората — се съкратява; жѣнътъ—жен'тъ; ма́ики—ма́ик'те; зѣнъ—зѣни—зѣн'тъ—зѣн'те. Сжщо: ста́рус—ста́русти, мла́дус—мла́дустѣ, иматъ *третосрично* ударение, което не се мѣсти; членувани: ста́рус'тъ, мла́дус'тъ, лѹдус'тъ, лѹдуст'те и пр.

При числителнитѣ — прости и съкратени — ударението е *второсрично* при нечленнитѣ и *третосрично* при членнитѣ имъ форми: се́дум—се́думте; о́сум—о́сумте; де́витте отъ де́вит и де́вѣтъ—де́вѣтте; де́сит, де́сѣтъ—де́ситте, де́сѣтте; но иди́наісѣтъ—иди́наісте; защото една сричка е съкратена; сжщо: пѣт́наісѣтъ—пѣт́наісте; пе́исѣтъ—пе́исте и т. н. Но ѣди́н—ѣдні́! ѣднѡ—ѣдні́ и иди́н—идна́—иднѡ—идні́ иматъ ударение при крайната сричка — ямбично, а при членнитѣ си форми — второсрично-амфибрахийно: ѣди́ніут, ѣднѡ́та, ѣднѡ́ту, ѣдні́те; *второсрично* е ударението и въ числителнитѣ двѣ́тъ, двѣ́те, трѣ́те—трѣ́тъ, читѣ́ри—читѣ́р'те, двѣ́стъ, трѣ́стъ, илѣ́адъ; но крайно въ милио́н и второсрично въ мн. ч. милио́ни. Произлѣ́злитѣ и ди́нак (сжщѣств.) и ѣднѣ́ш (наречие) отъ иди́н—ѣди́н, иматъ за ед. ч. ударение на крайната сричка; за мн. ч. отъ иди́нак ударението е второсрично: иди́на́ци. Въ наречието ѣднѣ́шкѣ—иднѣ́шкѣ ударението е пакъ второсрично, а въ зѣ́днѣ́ш, удѣ́днѣ́ш — крайно.

III. Ударението въ двусрични имена и причастия отъ ср. р. е *второсрично* и *постоянно*, а при членнитѣ форми — третосрично, освенъ, кога една отъ сричкитѣ имъ се съкрати — тогава е пакъ *второсрично*: се́лу—сел'ѣ—сел'ѣ́тъ, но и сел'та (отъ се́лата); по́ле—пол'ту; дѣ́рву—дѣ́рвѣ—дѣ́рвуту—дѣ́рвѣ́тъ; зе́ну—зени; зен'ту—зѣ́н'те; би́ту—би́ти; бит'ту—би́т'те, ви́ту—ви́ти; ви́т'ту—ви́т'те.

Обаче имената отъ ср. р. на *н* и *т*-основи и ония, които се повели по тѣхъ, иматъ *подвижно* ударение, *второсрично*: і́ме—имѣ́нъ—им'ту—имѣ́н'тъ; те́ле—тилі́нъ—тѣл'ту—тилі́н'тъ; пі́ле—пили́нъ—піл'ту—пили́н'тъ. Формитѣ пі́лци, тѣлци, имини́шчѣ идатъ отъ предполагаемо пилец: по те́лец—телци и пиле—пилци (аналогия), а имини́шчѣ — по буні́шчѣ отъ буні́шче.

IV. Двусричнитѣ мѣстоимена иматъ сѣщо така *двусрично* и *постоянно* ударение, а при членнитѣ си форми — *третосрично* — освенъ кога има съкратена сричка: *іа́скъ*, *ме́не*, *те́бе*, *се́бе*, *мо́йъ*, *мо́е* и *мо́ю*, *тво́е* и *тво́ю*, *сво́е* и *сво́ю*,¹⁾ *на́шу*, *ва́шу*, *не́ину*, *ко́гу*, *чи́йъ*, и пр.; *мо́йтъ* отъ *мо́йтъ*, *сво́ите* отъ *сво́ите*, *на́ше* отъ *нашите*; но и *на́штъ*, *ва́штъ*, *не́интъ*, *на́шите* и пр. въ пѣснитѣ: и *не́интъ* *куі́къ* *изгуре*; *ца́луту* (*цѣ́лото*) *се́лу* нѣ *збо́р* съ *субра́*; *чу́ду* ки *гле́дъ*, *чу́днъ* *ниве́стъ*. Но и: *тъкв́а*—*тъкв́о*—*тъкв́и* и *тъкв́иъ* — съ ударение на крайната сричка; срещу тѣзи форми, обаче, имаме *ка́квъ*—*ка́кву*—*ка́кви*, необяснимо защо въ *тъкв́а* ударението е крайно, а въ *ка́квъ* — на втората сричка; тая форма може да се дължи на влияние отъ второсричното ударение на *Костуръ*—*Кайляри*.

V. Всички двусрични глаголи иматъ *второсрично*, но *подвижно* ударение: а) *хоре́ино* въ формитѣ за сег. вр. 1, 2 и 3 л. мн. ч.; за мин. несв. 1 л. ед. ч.; б) *ямбично* въ формитѣ за м. св. вр. 1, 2 и 3 л. ед. ч.; в) *дактилно* — за сег. вр. 1 и 2 л. мн. ч., мин. несв. вр. 2 и 3 л. л. ед. ч. и 1, 2 и 3 л. мн. ч.; г) *амфибрахийно* въ формитѣ за мин. св. вр. 1, 2 и 3 л. мн. ч., освенъ при съкратени срички. Примѣри: а) *ме́тъм*, *ми́йм*, *но́сѣм*, *ви́към*, *до́йм*; *ме́тиш*, *ме́те*, *ме́тът* и т. н. т.; б) *ми́тѣх*, *ми́х*, *ну́сѣх*, *ви́ка́х*, *въ́ліа́х*; *ми́тѣ*, *ми́*, *ну́си*, *ви́ка*, *въ́ліа*; в) *ме́тиме* и *ме́т'ме*, *ми́име* (съ съкратена сричка), *но́сѣме* и *но́с'ме*, *ви́къме*, *ва́ліѣме*; *ме́тише*, *ме́т'ше*, *ми́ише* (съ съкратена сричка), *но́сиш* и *но́ш'ше* (съкр.), *ви́къше*, *ва́ліѣше*²⁾; *ме́тихѣ*, *но́сѣхѣ*, *ми́ихѣ* (съкр.), *ви́къхѣ*, *ва́ліѣхѣ*; *ме́тихѣ*, *ми́ихѣ* (съкр.), *ме́тиъ* и т. н.; г) *ми́тѣме*, *ми́ме* (отъ *михѣ*, *кжса* форма), *ну́сѣме*, *ви́ка́ме*, *въ́ліа́ме*; *ми́тѣте*, *ми́тѣъ* и т. н.

Формитѣ за повелителенъ начинъ иматъ *подвижно-второсрично* ударение за ед. ч. и *амфибрахийно* за мн. ч.: *ме́ти-ми́тѣите*; *но́си-ну́сѣите*, *ви́къи-ви́ка́ите*, но *ми́и*, *ми́ите*; *за́мии-за́ми́ите* и т. н.

Причастнитѣ форми отъ м. несв. време иматъ *второсрично* ударение, а за мин. св. вр. и за страд. форми — на крайната сричка: *ме́тил*, но *ми́тѣл*, *ми́тѣн*; *но́сил*, но: *ну́сил*,

¹⁾ На *е* и *іо*—*іу*; на *е* — въ *Воленско*, на *іу* — въ *Мегленско*.

²⁾ Още и съкратено: *ви́к'ше*, *ва́л'ше*.

нусѣн; дѣгъл, но: дигал, диган; ѡръл, но: урал, уран. За ж. и ср. р. и за мн. ч. ударението става дактилно и амфибрахийно: дѣгъл, дѣгълъ, дѣгълу, дѣгъли, но: дигалъ, дигалу, дигали; диганъ, дигану, дигани; учил, училъ, училу, учили, но: учѣл, учѣлъ, учѣлу, учѣли; учѣн, учѣнъ, учѣну, учѣни. При членуванитѣ форми съкращенията сж въ пълненъ размѣръ: дѣгън'ту, дѣгън'тъ, дѣгън'те; учѣн'тъ, учан'ту, учѣн'те.

Глаголитѣ съ повече срички носятъ ударение като двусричнитѣ: купѣвѣм, купѣвѣл, купувах, купѣвѣл, купувал, купуван; зѣмѣтѣм, зѣмѣтих, зѣм'тѣх, зѣмѣтил, зѣм'тѣл, зѣм'тен; зам'ти-зѣмитѣте; тѣркаліѣм, тѣркаліѣх, тѣркѣліах, тѣркаліѣл, тѣркаліал, тѣркѣліан; тѣркаліѣи-тѣркѣліаѣте, покрай дунѣсѣм имаме и кжса форма донцѣм (ц отъ с): донци-дунцѣте (донеси, донесете).

VI. И двусричнитѣ наречия иматъ второсрично ударение: долу, горе, нѣкум, напкум, кѣде, тѣкъ, таму, снѡшни, вадин, нѣкни (оня день), по-нѣкни; лани; но: улѡмнѣни (отъ оном + лани), нѣгде, нѣгде, сѣгде, малце и т. н. При трисричнитѣ ударението е дактилно: нѣкъде, сѣкъде, нѣкъде, нѣкулку, нѣкулку, сѣкулку.

Отъ прегледа на ударението въ двусричнитѣ думи, съ изключение имената и местоимената отъ м. р., може да се направи следното заключение: 1. съ рѣдки изключения ударението при двусричнитѣ имена отъ ж. р. и ср. р., при двусричнитѣ местоимения отъ ср. р. и м. р. ед. и мн. ч., при глаголитѣ форми отъ сег. вр. 1, 2 и 3 л. мн. ч. и за мин. несв. вр. 1 л. ед. ч., както и при причастията за мин. несв. вр., м. р. ед. ч., а така сжщо и при наречията е второсрично (хорейно) и неподвижно, постоянно; 2. въ глаголитѣ форми за м. несв. вр. 2 и 3 л. ед. и 1, 2 и 3 л. мн. ч., както и въ причастията за м. несв. вр. ж. и ср. р. ед. ч. и мн. ч. е третосрично (дактилно) и пакъ неподвижно; 3. при глаголитѣ форми за м. св. вр. ед. ч. 1, 2 и 3 л. и причастия за м. св. вр. ед. ч. м. р. е крайно (ямбично) и пакъ неподвижно; 4. при глаголни форми за м. св. вр. 1, 2 и 3. мн. ч. и причастия за ж. и ср. р. ед. и мн. ч. е амфибрахийно, т. е. на срѣдната сричка и пакъ неподвижно.

Почести сж изключенията при имената отъ ср. р. формитѣ на които за мн. ч. се увеличаватъ съ повече отъ една сричка: време, но вримѣнъ; име, но имѣнъ и иминѣшчъ по

4. Суф.: ан, ен, ин, он, ун, ън: 1. съ хорейно (второсрично): тѣпѣн, тѹрчин, ѳвин, кѳрин, рѹсин, лѣсин, днѣшин, прѣдин; 2. съ крайно (ямбично): рудѣин (отъ руданъ — чекръкъ), гѣврѣн, Іувѣн, ѣрслѣн, видѣн, свѣршѣн, ичмѣн, пилѣн, Пирѣн, ушлин (глулавъ), Ъндѳн, пѣтѳн, пѣун, мѣмѣн, сѣмѣн, стрибрѣн, гѣтан.

5. Суф.: ат, ет, ит, от, ут, ѣт: 1. съ хорейно (второсрично): пѳврѣт, ѣспит, жѣвѣт, трѳпут, рѳпут, пѣскѣт; 2. съ ямбично (крайно): брѣдат, сѣрцѣт, крѣстѣт, ѣдѣт, ципнѣт, чипнѣт, цѣпнѣт, укѣт, кумѣт, нѣнѣт, ширѣт, бурнѣт, умѣт (надежда, намѣрение), извѣт (прич. форма), кринѣт, дигнѣт.

6. Суф. ал, ел, ил, ол, ул, ѣл: 1. съ хорейно: сѳкул, тѣтул, закул' (заколение); пѣкул' (адъ), дѣтѣл (птица) петѣл, пѣпѣл, тѳпѣл, пѣкѣл, дѳшѣл, мѳтѣл; 2. съ ямбично: кѣртѣл (орелъ), чѣкѣл (чакалъ), чикѣн (прич.), плитѣл, видѣл, бигѣл, будѣл' (трѣнь), мутѣл, нусѣл.

7. Суф. ам, ем, им, ом, ум, ѣм: 1. съ хорейно: Прѳдрѣм, рѣзум, пѣтѣм, (питомъ), кѳсѣм, вѣсѣм, Тѣшим; 2. съ ямбично: сусѣм, тулѣм, гулѣм, милѣм (мехлемъ).

8. Суф. аз-ез-из, оз, уз, ѣз: 1. съ хорейно: прѣлис, (прелезъ), прѣнус, прѣвус; 2. съ ямбично: пикмѣс, увѣс, кѣфѣс, урсѣс, арсѣс.

9. Суф. ав, ев, ив, ов, ув, ѣв: 1. съ хорейно: жѣрѣф, кѳрѣф, мѳрѣф, Лѣниф, Рѣстуф, стѣпчѣф, сѣнкѣф; 2. съ ямбично: рѣкѣф, углѣф, още углѣмник (съ м за в), пукрѳф, лѣубѳф, лѣжлѣф, бѣрлѣф, гѣнглѣф, цѣрвлѣф, шуплѣф.

10. Суф. ад, ед, ид, од, уд, ѣд: 1. съ хорейно: пѣпрѣт (папрадъ), прѣ'ут (преходъ), лѣбит (лебедъ), гѳспут; 2. съ ямбично: крумѣт, присѣт, (пресадъ).

11. Суф. аб, еб, иб, об, ѣб, уб: 1. съ хорейно: кѳрѣп (корабъ), пѳрѣп (порѣбване); 2. съ ямбично: чурѣп, сибѣп, сибѣп, гѣлѣп, исѣп.

12. Суф. аг, ег, иг, ог, уг, ѣг: 1. съ хорейно: пѳлѣк (пѳлогъ), дѣлѣк, зѣлѣк, нѣлѣк (налогъ); 2. съ ямбично: кѣрлѣк (прѣчица съ кука отъ самата нея за окачване: ѣ), пѣтлѣк, (петлиг, копче).

13. Суф. аж, еж, иж, ож, уж, ѣж: 1. съ хорейно: кѣдиш (димъ) отъ кадя-кадежъ; 2. съ ямбично: смѣрдѣш, вѣрвѣш, (вѣрежъ) бинѣш (разпасанъ по облѣкло), вѣртѣш, пѣрдѣш, гѣрмѣш.

14. Суф. ак, ек, ик, ок, ук, ък: 1. съ хорейно: мѣлъкъ, крѣтук, плѣтук, нѣсук, вѣтук, вѣдник; 2. съ ямбично: гулакъ, сиракъ, мустакъ, уртакъ, къпакъ, чърдакъ, църнокъ, слипокъ, ѣртликъ, мирликъ (миръ, тишина).

15. Суф. аш, еш, иш, ош, уш, ѣш: 1. съ хорейно: Гѣнуш (изворъ), Іѣнуш, Мѣтуш; 2. съ ямбично: Мѣнуш, Куліаш, Нѣсташ, ѣлѣш, вириш, Питруш, Сирмѣш (мѣстность).

16. Суф. ас, ес, ис, ос, ус, ѣс: 1. съ хорейно: мѣлус, слабус, старус, радус, (ж. р.), мѣрис; 2. ямбично: пуіас, Ри стѣс, Буріс.

17. Суф. аф, еф, иф, оф, уф, ѣф: 1. съ хорейно: нѣма 2. съ ямбично: кѣдѣф, чѣршѣф, гиргѣф, зѣѣф (слабъ).

18. Суф. ах, ех, их, ох, ух, ѣх: 1. съ хорейно: нѣма; съ ямбично: урѣх, (орѣхъ), кужѣх, тѣрбѣх, стумѣѣк' (отъ стомахъ).

Отъ приведенитѣ въ горнитѣ 18 точки примѣри се вижда, че въ голѣмото мнозинство тия думи носятъ ямбично (крайно, краесрично) ударение; отъ тия 242 думи — 173 иматъ крайсрично, а 69 — второсрично (хорейно). Трѣбва да отбележа, че турскитѣ думи винаги носятъ ямбично ударение. Заключение, което налага и тоя прегледъ на ударението въ двусричнитѣ думи отъ м. р., е че то е разносрично, двосрично, както го бѣ опредѣлилъ проф. Цоневъ; но по-право е, мисля, да се нарече разносрисрично, защото при промѣната на думитѣ по форма тя често става трисрична, и четирисрична: пѣтъм, но пѣтъме, пѣтъхме, пѣтаме, пѣтах, пѣтаѣте, пѣтан и пѣтан (м. несв. съ мн. св. прич.), пѣташчим, пѣтѣшчимѣ; още и затова, защото въ многосричнитѣ думи ударението сѣщо е разносрично: Вѣртикѣп, но Лѣкувиц; тѣрпилиф, но ступѣнин; даже едни и сѣщи думи въ различни значения иматъ различно ударение; Лѣкувиц, но Лукѣвиц, (селянин отъ Лѣкувиц); Влѣдуву, но Влѣдѣвиц; Сѣръкѣнуву, Сѣнѣшувицѣ, Сѣнишѣфци; тѣргѣвиц, тѣргувиѣ; зѣфѣтъм, зѣфѣти, зѣфѣтѣѣте, зѣвѣрзѣвѣм, зѣвѣрзѣвах, зѣрзѣвѣѣне, зѣвѣрзѣм. Отъ примѣритѣ, дадени досега се вижда още, че ударението въ вод. говоръ е и подвижно; то се мѣсти не само, кога отъ дадена дума се образува друга, но и при промѣни съ основната ѣ форма. Ето защо азъ мисля, че ударението въ вод. говоръ е разносрично и подвижно; то не е опредѣлено, поне азъ не успѣхъ да устанава граматическитѣ категории и форми, при които то е краесрично, второ-

срично, третосрично, и четвъртосрично, нито кога е неподвижно и кога се мѣсти. Все пакъ приближително намирамъ, че при двусричните думи то е второсрично, кога сж отъ ж. и ср. р., а краесрично при думите отъ м. р.; обаче изключенията, както показахъ, сж много, особено при имената отъ м. и ср. родъ и при глаголите. Съ второсричното си ударение вод. говоръ стои близо до костурския говоръ, а съ краесловното — до общобългарското.

Що се отнася до подвижността и неподвижността на ударението трѣбва да подчертая, че *членътъ* не му влияе; не му влияятъ и промѣните на формата по падежъ, родъ и число, но при промѣна на формата по число, ударението може да се придвижи, ако формата за мн. ч. увеличи сричките съ повече отъ една и дори при *една*; подвижно е ударението и при промѣна на глаголната форма по число, родъ и време; сжщо и кога се образуватъ отъ дадена дума други: вѣк—вѣкут, нѣ; вѣкѣви—вѣкѣвите и вѣкѣвѣте (съкратено); увчар—увчарут, увчари—увчарите и увчарѣте (съкратено); пѣсук—пѣсукут и пѣсѣкут (съ отпад. у); пѣсуци—пѣсуците и пѣсуцѣте; зилѣн—зилѣнѣ—зилѣну—зилѣни; зилѣниут и зилѣниут—зилѣнѣтъ—зилѣнѣту—зилѣнѣте; ѣдин—ѣдина—ѣдно—ѣдни; ѣдиниут—ѣдѣтъ—ѣдното—ѣдните; пѣтъм—пѣтъш—пѣтъ; пѣтът; пѣтъх—пѣтъл; нѣ; грѣп—грѣбѣви; ѣме—ѣмѣниѣ; пѣтъм—пѣтъше—пѣта—пѣтал—пѣтан; пѣтъи—пѣтаѣте, зѣпѣтъи—зѣпѣтаѣте: пѣташчимѣцѣ; тѣрчѣм—тѣрчѣхмѣ, тѣрчѣмѣ; тѣрчѣл—тѣрчѣл, тѣрчѣн, тѣрчѣниѣ, прѣтѣрчи—прѣтѣрчаѣте; вѣдѣ—Вѣдин нѣ вудѣниѣ, вудѣниѣцѣ—вудѣниѣчѣр и вудѣнѣчѣр; грѣп: грѣбар, грѣбѣниѣ; бѣр, сбѣр: субѣр, бѣрѣм, бѣраѣч, субѣрувамѣ, субѣруѣм; зѣмѣ: нѣзимѣн, зѣмуѣиѣше.

VI. Ударението въ многосрични (трисрични и пр.) думи въ вод. говоръ представя следните групи:

1. Съ ударение на първата сричка отъ началото на думата: Вѣладувѣ, Пѣтинѣн, мѣчинѣн, бѣбѣчки, Нѣшѣвиѣцѣ; ѣчимѣ—ѣчите, ѣчихмѣ—ѣчихте; зѣпѣлѣнѣ; сѣкуѣиѣ, нѣкуѣиѣ, сѣкъдѣ, вѣѣкуѣфѣци, стрѣнѣкинѣнѣ, вѣкуѣвите (вѣковѣтѣ), мѣѣкинѣнѣтъ, зѣкуѣпѣвѣиѣ, ѣдѣбѣруѣвѣиѣ, мѣрѣвѣвѣ.

2. На втората и третата сричка отъ началото: Сѣнѣшѣувѣ Струѣѣнѣнуѣвиѣ; Сѣрѣкѣѣниѣцѣ, сѣмѣтѣрѣѣѣниѣцѣ и пр.

3. Съ ударение на предпоследната сричка: Пужѣѣрѣцѣку; мѣглѣниѣ, грѣдѣѣнѣнѣ, гувѣдѣу, Пужѣѣрѣниѣ, Прѣвѣѣртѣниѣ, зилѣнѣнѣ,

цървѣнъ, слънѣнъ, купрѣвъ, вритѣну, пѣрдѣ (трѣстика), къпѣнъ, сѣръкѣниц, зѣтѣви, грубѣви, имѣнъ, видѣме, видѣте, видѣъ; зѣтвурѣме, зѣтвурѣте, зѣтвурѣъ; Пудѣнци, Уризѣри; Вѣртикѣнци, тѣргѣвиц, вѣрвѣите, пудѣне (постене); Тудѣркъ, пѣзѣу (пазухъ); углѣмник, вѣртѣшкъ, смѣѣчкъ.

4. Съ ударение на последната сричка (крайната): Кулудѣи, Курнишѣр, Бурислѣвъ, Турумѣн, Мисимѣр, мѣнѣстѣр, сѣлудѣкъ (палаво за дете), кѣтрѣнѣкъ (катраникъ) вѣркузѣн (вѣрѣвъ за вѣрѣване гащи), купувѣх, купувѣ, купувѣн, нѣридѣн—нѣкѣтѣн, изидѣл, изидѣн (изѣл, изѣденъ), тѣрѣнѣкъ, вѣкѣнѣкъ.

Съ такова ударение се указватъ и съединения отъ едносрични думи съ двусрични, съ ударение на крайната сричка и обратно: нѣ_ѣднѣш, зѣ_ѣднѣш, ду_чувѣкъ; ѣднѣ_рѣш, прику_прак (прѣку прагъ); ду_ѣндѣн, прид_вудѣч, пуд_сѣмѣръ кѣту_тѣп.

Ето още нѣкои четирисрични и петосрични думи съ разносрично ударение: типѣвѣцъ, вудинѣцъ, мѣстѣгѣръкъ (прѣчка за подкарване дѣбиче), пѣзѣрѣниц, пѣпилѣшкъ, битулѣаниц, Пѣскунѣъ, Рѣнислѣвци, Густулѣби, вѣлѣвѣчѣръ, зѣвѣртувѣч, крѣстѣвѣчѣръ, зѣвѣртувѣл, зѣвѣртувѣн, уткинувѣх, ѣвѣорѣни, Цѣрнѣвини, ѣнѣнѣкѣву, Крунѣѣливу, Кужѣшѣни, Ливѣдицъ, гулѣмѣчкъ, цѣрвѣнѣчкъ, мѣрѣвѣчкъ, Рѣстувѣцъ, Дѣнѣвѣцъ, Сѣръкѣнѣву, Цѣрнѣмѣрѣнѣву, Стуѣнѣвѣцъ, Гувѣдѣрѣчѣвъ.

Интересно: тия многосрични думи иматъ само едно ударение, и това личи отъ редуциранитѣ гласни въ неударенитѣ срички: вудинѣцъ отъ водѣница; типѣвѣцъ отъ тепѣвица; Стуѣнѣвѣцъ отъ Стоѣновица.

Общо заключение за ударението въ воденския говоръ

1. То е *разносрично*, т. е. *неопредѣлено* при всички категории думи, както е и въ източнобългарскитѣ говори: чувѣкъ, но вѣсук; ѣтѣръ, но булѣнѣф; Стуѣнѣн, но Стѣфѣн; жѣлтѣкъ, но вѣтук; зилѣн, но сѣлен: мѣтѣм, но мѣтѣх; мѣти, но мѣтѣте; мѣти, но пѣмити; зѣстѣни, но зѣстѣнѣте; чѣкъ, но чѣкѣ; кѣква, но тѣкѣвѣ; Влѣдуву, но Пужѣрѣцку; Сѣмѣръ (село), но сѣмѣръ (седло); Пѣзѣръ (градъ), но пѣзѣръ; нѣсѣх (м. несл. вр.), но нусѣх (м. св. вр.); нѣсил (м. несл. прич.), но нусѣл, нусѣн (м. св. прич.). Вѣртикѣнѣл, но Лѣкувѣнѣц; Лѣкувѣнѣц, но Лѣкувѣнѣц;

Годур, но Тудорци; Ївборини, но Паунчинъ; Їуванувицъ, но Гувидарчиву и т. н.

2. При имената (сжществ. и прилагателни) *само* и *то* *само* за ж. р. ударението е *второсрично*, т. е. *опредѣлено* и *неподвижно*, *постоянно*: жѣнъ — жѣни; стѣмнъ — стѣмни; рѣкъ — рѣце; нѣгъ — нѣсе; сѣстръ — сѣстри, маікъ — маіки, доікъ — доіки; грѣдѣнъ — грѣдѣни; ливадъ — ливади; вудинѣцъ — вудинѣци, типѣвѣцъ — типѣвѣци; зилѣнъ — зилѣни; цѣрвѣнъ — цѣрвѣни. Но и въ тия имена има изключения: морѣвъ — морѣви (съ *третосрично* ударение), ѹлѣвъ — ѹлѣви, пѣргѣвъ — пѣргави, мѣминъ, бѣбинъ (и всички притеж. прилаг.), Стуіанувъ — Стуіануви, Трѣпчанувъ — Трѣпчануви. *Второсрично* ударение иматъ и имена отъ ср. р., които не увеличаватъ за мн. ч. сричкитѣ си: сѣлу — сѣлъ, дѣрву — дѣрвъ, чѣду — чедъ; но кога сричкитѣ имъ за мн. ч. се увеличаватъ, ударението се премѣста на следната и предпоследната сричка: ѹме — имѣинъ; вѣре — вѣремѣинъ; оше: сѣме — симѣинъ; ѹме — имѣинѣщъ.

Когато отъ една дума се образува друга — производна, или формата ѣ се измѣни за означение на уголѣменъ или умаленъ видъ на предмета, ударенито се мѣсти: жѣнъ — жинѣкъ; дѣте — дитѣше; мѣма — мумѣкъ; сѣлу — силѣнин; гувѣду — гувидаркъ; дѣрву — дѣрварѣ и т. н. т.

3. Ударението се мѣсти, *се премѣта и отмѣта*, както писа проф. Цоневъ, и не въ такъвъ ограниченъ размѣръ, както намираше той, а въ много, толко много думи и цѣли категории отъ думи, че трѣбва да се приеме то като *подвижно*, а не *постояно*: а) въ всички производни думи: рѣдъ, рѣду, но рѣдѣнъ; сѣрце — сѣрцъ, но сѣрциѣнъ; водъ, но вудинѣцъ, вудинѣчар; ѹтръ, но ѹтрушѣнъ; слѣбус, слѣбѣни; вѣртѣм, но вѣртѣшки; лѣпѣм но лѣпѣш; ѡрѣм но урѣне; бѣрду но бѣрдѣвѣцъ; чувѣк но чувѣшѣнъ; зѣле, но зилѣнъ, Зилинѣкуву и Зилѣнѣкуву; прѣсе, но прѣфчар (вм. с — ф); сирѣне но сирѣнар, сирѣницъ; зѣтворѣм, но зѣтурѣне; рѣбъ, но рѣбар, рѣбарницъ; кѣтранъ, но кѣтранѣк, Кѣтранѣцъ, но Кѣтрѣничѣницъ; Вѣдин, но Вудѣниц, Вѣдѣнцку (ц вм. ск): б) когато формата на думата се промѣни: грѣп — грѣбѣви; зѣт — зитѣви; рѣт, ридѣви и рѣдъ; пѣрч — пѣрчѣви (т. е. всички съ *ови* за мн. ч.): кѣмин кѣмѣнъ; ѹме — имѣинъ; кѣжѣм — кѣжѣх — кѣжѣл, кѣжанъ; пувѣлѣх — пувѣлѣл — повѣлѣнъ; повѣли — пувѣлѣите; вѣртѣм — вѣртѣх

въртел—въртен; завъртѣм—завъртѣх—завъртел—завъртѣ; въртѣм—въртѣне; въртѣм—въртѣшчимицѣ; тѣрчѣм—тѣрчѣнѣи и пр.

4. Членътъ не влияе на ударението, но *предизвиква съкращение* на срички, които могат да се съкратятъ, безъ да се повреди на *значението* на думата и на формата ѝ: двѣр—двѣрут; двѣровѣ—двѣровѣте; нѣшѣ—нѣши—нѣшѣ отъ нѣшѣтъ; нѣшѣ—нѣшите: грѣдинѣ—грѣдинѣи—грѣдинѣта—грѣдинѣте; пугачѣ—пугачѣте; цѣрничѣ (черничѣ)—цѣрничѣтъ момѣ по-бѣргу съ ѹжинѣ; цѣрничѣ (черничѣ)—цѣрничѣтъ; цѣрничѣите; ѣме—ѣмѣту; имѣинѣ—имѣинѣтъ; имѣинѣшѣ—имѣинѣшѣтъ; зилѣн—зилѣнѣут, зилѣнѣте; грѣдинѣр—грѣдинѣрут; грѣдинѣри—грѣдинѣте и пр.

5. Промѣнитѣ на формата по родъ и по число сжщо не влияятъ на ударението, съ изключеніе на ония думи, сричкитѣ на които за мн. ч. се увеличаватъ съ повече отъ една: пѣт—пѣти; зѣп—зѣби; жѣнѣ—жѣни; дѣрву—дѣрвѣ; сѣлу—сѣлѣтъ; гувѣду—гувѣдѣ; лѣд—лѣдѣ—лѣду—лѣди; зилѣн—зилѣнѣ—зилѣну—зилѣни; сѣин—сѣинѣ—сѣину—сѣинѣи; жѣлтѣк—жѣлтѣци, билтѣк—билтѣци, дубѣтук—дубѣци (съ съкр. ср. *ту* отъ *тѣ*), пѣлжѣк (охлювѣ)—пѣлжѣци; рѣк—рѣци, вѣрѣк—вѣрѣци; но и вѣргѣви, зѣт—зѣтовѣ, дуловѣ, дубѣви, имѣинѣи и пр. Още примѣри: уфѣрѣ—уфѣрѣи; мѣчил—мѣчилѣ—мѣчилѣу—мѣчилѣи и пр.

6. Не само при многосрични думи, но и при двусрични и едносрични при членуване се наблюдаватъ съкращения: мутѣкѣ—мутѣкѣтъ; мутѣки—мутѣкѣте; мѣрѣвѣ—мѣрѣвѣтъ; мѣрѣви—мѣрѣвѣте; дори и: мѣрѣвѣ, мѣрѣви; жѣнѣ—жѣнѣтъ; жѣни—жѣнѣте; пѣсук—пѣсукѣт; пѣсуци и пѣсѣци—пѣсѣците; мѣи—мѣиут, мѣитѣ, мѣиутѣ, мѣите; вѣш—вѣшиут, вѣшѣ, вѣшѣу, вѣшѣе; дѣуѣк (дѣуѣ), дѣуѣгѣут; дѣуѣи—дѣуѣизѣте; дѣду—дѣѣту; лѣду—лѣуѣту; лѣиутѣ; гувѣду—гувѣдѣ: гѣвѣдѣтъ; зѣвѣм—зѣм: ки зѣм; ки дом и кѣдом отъ доѣдѣмѣ, дѣм отъ дѣдѣмѣ: тѣя съкращения се обуславятъ вече отъ бѣрзината на говора. Още примѣри: мѣлѣдѣ—мѣлѣди; мѣлѣтъ, мѣлѣите; стѣри—стѣрѣте; бѣрѣдѣ—и: бѣрѣтъ, бѣрѣите. Въ всички тѣя думи *д* отъ сричкитѣ да, де, ди, до е отпаднала, а гласнитѣ *е*, *и* се съкратили въ *і*; *а* и *о*—въ *ѣ* и *ѣ*; гѣт—гѣут отъ гѣдѣт; но и лѣт—лѣдѣт покрай лѣѣт: гѣт—гѣѣт и гѣдѣт; нѣдѣнѣш, зѣдѣнѣш, зѣрѣну зѣ лошу отъ на и за; дѣуфѣрѣут и дуфѣрѣут; съ ѣткинѣ, съ ѣтипѣ

ут_плѣк (плакане); ду_лѣиндин, су_лѣтѣрѣвъ му, ѣ_лѣвъдѣ ут
рек'тъ мѣкрѣ къту_кукѣшкѣ.

8. Двусрични или едносрични въ съединение съ следващи думи, образуватъ цѣлостъ, въ която еднитѣ или другитѣ губятъ ударението: нѣ_сѣл'ту, пу_сѣл'ѣтъ; нѣ_мужѣх, но: нѣ_знѣм, шѣ_знѣмѣ; ѣдну_дѣду (и дветѣ срички въ ѣдну сж неударени); ѣднѣ_жѣнѣ; ѣдну_дѣду и ѣднѣ_бѣбѣ; нѣ_праі вѣм. не прави отъ правѣм = прѣм: напѣри вѣм. направи и пр.

Привѣршвайки скромната си работа, считамъ за дългъ да повтора, както казахъ и въ началото на тоя трудъ, че влиянието на турцитѣ и на гърцитѣ върху воденския говоръ не е било въ състояние да засегне душата на живата българска речъ: отдѣлни думи — много малко грѣцки, повече турски — сж добили гражданинственостъ, мѣсто въ речника на нашия говоръ; но по-важенъ е фактътъ, че всички турци въ Воденъ знаеха и говорѣха български; грѣцкитѣ владици и учители научаваха български езикъ, безъ да успѣятъ да научатъ на грѣцки ни единъ възрастенъ гражданинъ въ Воденъ.

Ето нѣкои грѣцки думи: кътѣі (зимникъ), пирустѣѣ (трижгѣленъ или кржгѣлъ въ горната си частъ желѣзенъ триножникъ, върху който се поставятъ сѣдове съ вода или ястия да вратъ); къцѣѣ (обла на края — кржгова лопатка за извеждане жаръ отъ огнището); дункъ (дуня) и още 1—2 думи. Повече сж турскитѣ думи, но и тѣ не сж повече отъ турскитѣ думи въ книжовната българска речъ. Интересенъ фактъ, който отбелязахъ и въ началото: въ цѣлата Воденска околия има само нѣколко села грѣцки и турски, но тѣ сж толкова малко, че не прѣчатъ на общата картина, която въ етнографско отношение, представя нашата околия — българския ѣ етнографски характеръ, толкова много българска колкото никоя отъ околиитѣ въ старитѣ предѣли на Царството не представя толкова български названия на селищата си.

Интересни сж и нѣколко латински, италянски и француски думи въ нашия говоръ: ширѣѣтъ (сервета), кърпа за носъ; пѣрлѣнту—пѣрлѣнта — свилена кърпа за глава (при женската носия); курѣнѣ — сребърно, или позлатено, или отъ позлатени нишки изработено украшение, което младитѣ

невѣсти и жени прикрепватъ на феса до фотоса (свилена обикновено зелена кърпа, която се увива около феса, и надъ праздната частъ на феса, се слага короната); прѹнъ-и (трѣнкосливка); мулъфрѹнъ отъ мал-франсѣ — име на всѣка венерична болестъ; гѣс-ъ-о-и — веселъ-а-о-и; кундугѹн женска кжса дреха до пояса, отворена отпредъ и подплатена съ лисичи кожи; шкурдѣлъ — пакъ женска дреха дълга до колѣнитѣ, отворена по цѣлото продължение отпредъ и пакъ подплатена съ лисичи кожи отпредъ, а вътре съ агнешки; пѹл'къ — пакъ ж. дреха, малко по-кжса отъ шкурдѣлътъ, по-лека и пакъ подплатена съ лисичи кожи; платътъ и на третѣтия дрехи е чоха, обикновено съ свѣтлозлатистъ или ясионебесенъ цвѣтъ. Сукардъ — мжжка дълга вълнена черна, отъ плътна материя-шаякъ, безъ ржкави-дреха, общита отпредъ, по яката и дветѣ ѣ поли, дълга до подколѣнитѣ.

Въ речника на вод. говоръ има доста латински названия, които при случай ще събера.

АРХЕОЛОГИЧНИ И ХУДОЖЕСТВЕНО ИСТОРИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ИЗЪ МАКЕДОНИЯ

отъ Никола Мавродиновъ*)

За да свършимъ съ църквата Св. Георги въ Младо-Нагоричино, ние ще наведемъ нѣколко примѣра изъ архитектурата на областта. Църква сигурно градена отъ български майстори, но които сж строили турски джамии, медресета, бани и пр., се е намирала до преди десетъ години въ с. Градъ до Царево село, на югъ отъ Кюстендилъ и отъ другата страна на Осогово¹⁾. Тя е по-късна отъ Св. Георги въ Младо-Нагоричино. Била е сжщо цѣлата каменна. Главната ѝ западна врата била обрaмчена отъ правоъгълникъ, образуванъ отъ два торуса по чисто турски маниеръ. Арката надъ тая врата, както и надъ северната, била не само силно повишена, но и стѣпалата ѝ сж били извити. Така тя е била сжщо една типична турска арка. Малката ниша надъ северната врата е завършвала горе съ леко измѣнена, въ видъ на кобилица, индийска арка и е била обрaмчена и съ силенъ торусъ. Индийската арка била повторена и въ стената надъ самата ниша. Многобройни, леко скулптирани релефи съ растителенъ и животински характеръ имало въ самитѣ ниши, въ тимпанитѣ надъ вратитѣ, отъ дветѣ страни на самитѣ врати (на северната) и въ кръглитѣ медалиони надъ тимпана на западната врата. На снимкитѣ се виждатъ лаврови клонки, лоза съ цѣтове въ видъ на розети, елени, двуглавъ орелъ, лъвовe, както и човѣшки образи или само човѣшки маски. Въ дѣсно отъ западната врата, въ една ниша е билъ поставенъ образътъ на св. Георги, който убива змея — единственъ запазенъ до сега релефъ отъ цѣлата серия релефи. На него, както ми съобщи г. Асенъ Василиевъ, който го е видѣлъ лично, има четирислeна дата, чиито първи две цифри сж 17. Явно е, както

*) Вж. Македонски прегледъ, год. XIII, кн. 2.

¹⁾ J. M. Павловић, Малешево и Малешевци, Београд, 1929, стр. 29, обр. 12 и 13.

показватъ и стилътъ на релефитѣ и архитектурнитѣ форми, че църквата е градена въ XVIII вѣкъ. Но въпрѣки, че е покъсна отъ Св. Георги въ Младо-Нагоричино, тя показва продължението на сжщата традиция. Тя е работа навѣрно на сжщата архитектурна школа, тъй като се намира въ сжщата областъ и се отличава съ сжщитѣ характерни белези. Единъ другъ примѣръ ще потвърди тая моя мисль. На северо-изтокъ отъ Кюстендилъ, въ Земенския манастиръ ще видимъ пакъ ржката на тия майстори. Въ началото на XIX вѣкъ тѣ сж раз-

Обр. 1. — Врата въ църквата на Земенския манастиръ

били южната стена до олтара на църквата на тоя манастиръ и сж изградили врата (обр. 1). Неправилната, леко яйцевидна арка на тая врата е поправена горе съ сжщо така неправилна островърха арка. Две човѣшки лица сж скулптирани въ птитѣ ѳ, чиито жгли сж изрѣзани. По лицето на арката и по дветѣ подплѣвки надъ нея сж скулптирани растителни орнаменти — клонки, розети, кринове и пр. Въ срѣдата е слънцето. Влиянието на мохамеданската архитектура тукъ е не по-малко явно. Близо триста години отъ пострйката на

Св. Георги въ Младо-Нагоричино сж се изминали, но традицията да се скулптиратъ човѣшки лица е останала. На югъ отъ Кюстендилъ — въ Рилския манастиръ — ние ще видимъ тия човѣшки лица въ 1819 по постройкитѣ на майсторъ Алексий отъ с. Рила. Фактътъ, че тоя майсторъ е отъ с. Рила не показва, че тамъ е било сръдището на школата. Той се е родилъ въ това село, но навѣрно е училъ занаята си въ Кюстендилъ или нѣкжде въ неговата област (Трънъ?). Турскитѣ влияния сж съвършено явни и въ градежа на Рилския манастиръ — жглитѣ между аркадитѣ на втория етажъ сж пробити съ сърцевидни фигури като по турскитѣ керванъ-сераи или като въ дворцитѣ на Алхамбра. Така майсторъ Алексий отъ с. Рила е навѣрно потомъкъ на майсторитѣ на църквитѣ въ Младо-Нагоричино. Ние открихме значи една *архитектурна школа*, която е работила въ околноститѣ на Кюстендилъ цѣли триста години.

Въ турско време въ Кюстендилъ е имало около 15 джамии. Запазени сж сега само три: Фетихъ-Мехмедъ (Шалдърванска джамия), Ахмедъ-бей и Имаретъ¹⁾. Преди нѣколко години общината събори прочутата Булгаръ джамия. Три капители взети отъ нея се намиратъ сега въ Кюстендилския музей. Ние познаваме и датитѣ на тритѣ запазени джамии — Шалдърванската е отъ 1531 год., Имаретъ отъ 1516 год., а Ахмедъ-бей — отъ 1575. Липсва ни тая на разрушената Булгаръ-джамиси, но тя ще е сжщо отъ XVI вѣкъ, като се сжди по тритѣ запазени капители. Тия джамии сж строени всичкитѣ съ мѣстния клетъченъ градежъ. Въ Имаретъ пояситѣ отъ камъни сж раздѣлени съ пояси отъ два реда тухли и всѣки камъкъ е отдѣленъ, въ повечето случаи, съ по две вертикални тухли, а по-рѣдко съ една или съ три. Тоя е и градежа на Шалдърванската джамия при все че камънитѣ сж по-малки. Въ Ахмедъ-бей камънитѣ сж заградени вертикално само съ по-една тухла. Тоя клетъченъ градежъ, съ които сж построени по-голѣмата частъ отъ джамиитѣ въ България, не е турски или общо мухамедански по произходъ. Той се появява за пръвъ пѣтъ въ историята на архитектурата въ епо-

¹⁾ Йор. Ивановъ, Северна Македония, София, 1906, стр. 168 сл. Датата на Имаретъ-джамия (Сюлейманъ-паша джамия) е очевидно сбъркана. Ще кажемъ, че годината 894 отъ егира дава 1516 год. отъ Рож. Христ., а не 1489.

хата на царь Самуила — въ света София въ Охридъ, въ Германъ и въ костурскитѣ църкви¹⁾. До втората половина на XIV вѣкъ той е чуждъ и на източна България, при все че въ X вѣкъ виждаме какъ се образува въ Новата митрополия въ Месемврия. Въ Източна България го виждаме приложенъ по стѣнитѣ на външния притворъ и на галерията на църквата св. св. Петъръ и Павелъ въ Търново. Но въ XII вѣкъ, въ XIII и XIV в. всички македонски църкви сж строени съ него. Фак-

Обр. 2. — Шадърванъ-джамия въ Кюстендилъ

тътъ, че джамиитѣ се строятъ съ сжщия градежъ показва ясно, че тѣ сж правени отъ мѣстнитѣ архитекти, потомци на архитектитѣ на македонскитѣ църкви. Ни една джамия въ Цариградъ не е строена съ него²⁾. Но тая мисль потвърж-

¹⁾ Н. Мавродиновъ, Външната украса на старобългарскитѣ църкви, Изв. Арх. И-тъ, т. VIII, 1934, стр. 308.

²⁾ Единствената сграда до Цариградъ съ клетъченъ градежъ е прибавеното навърно въ XIX вѣкъ тюрбе къмъ тюрбето на Халилъ паша въ Скутари, строено въ XVII вѣкъ — С. Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels, Berlin, 1912, стр. 79, табл. 21-а.

даватъ много добре и други подробности по кюстендилскитѣ джамии. Въ тимпана на единъ отъ прозорцитѣ на южната стена на Ахмедъ-бей джамия въ Кюстендилъ (обр. 2), ние виждаме два реда отъ зигъ-зази отъ тухли — орнаментъ, който се срѣща не само въ църквата Св. Иванъ въ Месемврия, не само въ съседната на Кюстендилъ църква въ село Колуша, но и въ цѣла редица македонски църкви¹⁾. Ясно е значи, че една приемственностъ съществува между старо-

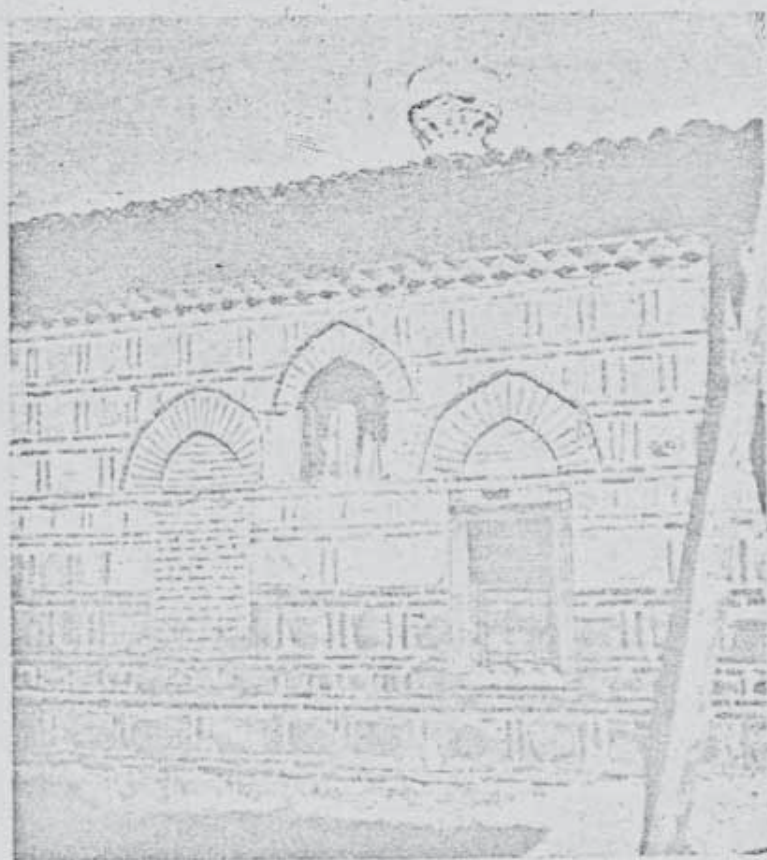
Обр. 3. — Ахмедъ-бей джамия въ Кюстендилъ

българската и турската архитектура на областта и тая приемственностъ показва, че турскитѣ джамии сж строени отъ мѣстни македонски майстори, потомци на майсторитѣ на XIII и XIV вѣкъ. Какъ сж се запознали тѣ съ принципитѣ на турската архитектура е въпросъ, по който можемъ само да се догаждаме. Турцитѣ сж навѣрно довели тукъ свои архитекти, но нашитѣ майстори, като сж работили при тѣхъ сж усвоили главнитѣ принципи на турската архитектура и сж

¹⁾ Мавродиновъ, цит. съч., стр. 314 сл.

започнали скоро да строятъ самостоятелно. Тѣ не сж били забравили напълно това, което сж знаели отъ бащинѣ и дѣдитѣ си. Тѣ сж потурчили бѣлгарската архитектура въ много отношения, но сж побѣлгарили и турската архитектура на областта.

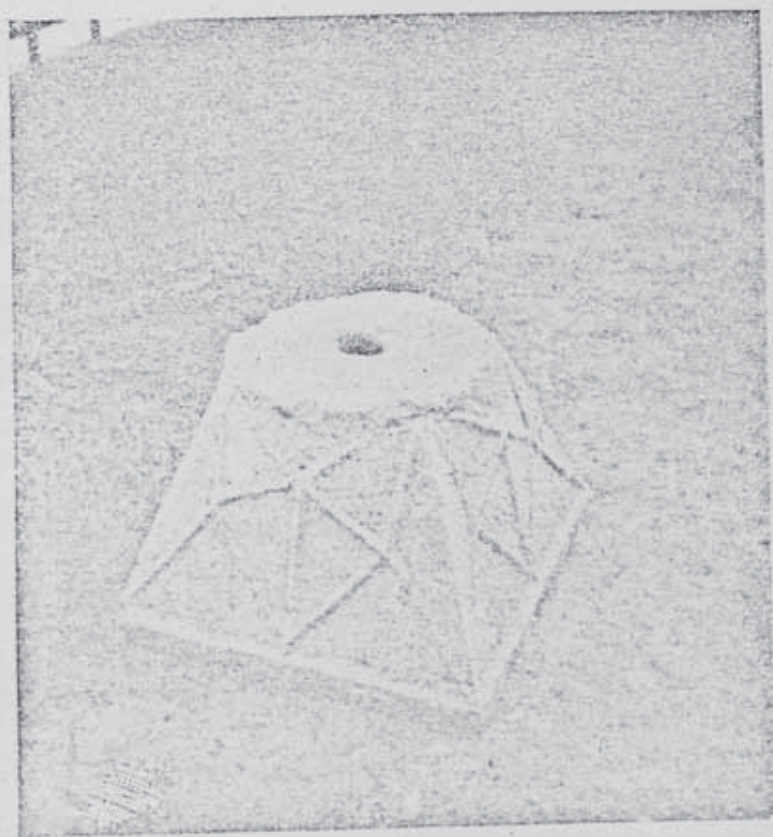
Въ кюстендилскитѣ джамии ние намираме три отъ елементитѣ на младонагоричинскитѣ църкви. Градежътъ отъ едри правилни каменни блокове, добре изгладени и добре свързани помежду си, виждаме въ основата на минарето на

Обр. 4. — Имаретъ джамия въ Кюстендилъ

Ахмедъ-бей джамия (обр. 3). Островърхи арки като тая на западната фасада на църквата Св. Георги въ Младо-Нагоричино иматъ и тритѣ джамии. (обр. 2, 3 и 4). Сегментитѣ на тия арки сж долу по-извити, а горе къмъ върха тѣ образуватъ права линия. Тѣ сж направени само отъ тухли, между които има дебели пластове хорусанъ. Очертани сж освенъ това отъ горната си страна съ изпъкналъ вънъ отъ стенитѣ редъ тухли. Мѣстенъ елементъ сж и редоветѣ зѣбци отъ тухли, които вървятъ подъ покривитѣ имъ. Третата, еднаква

съ особеноститѣ на главната църква въ Младо-Нагоричино, особеностъ представятъ третѣ капителя, прибрани въ Кюстендилския музей отъ разрушената Булгаръ-джамия (обр. 5). Тѣ сж сталактитни капители, извънредно силно стилизувани, и опростени отъ по-развития типъ, чиито представители виждаме при входа на тюрбето на султанъ Селимъ II (1566—1574) въ Цариградъ¹⁾ или при входа на Ахмедъ-бей джамия въ самия Кюстендилъ. Тукъ съ леко профиловани торуси сж показани

Обр. 5. — Капитель отъ Булгаръ-джамиси въ Музея въ Кюстендилъ

само очертанията на сталактититѣ, които всжщностъ липсватъ. Точно такъвъ видъ има и по-малкиятъ капитель, който служи за база на колонката на южния прозорецъ на Св. Георги.

Ако многобройнитѣ турски джамии, ханове и пр. въ Кюстендилъ биха били запазени, ние щѣхме да намѣримъ сигурно успоредици на всички украсителни похвати на тая църква. Но и тия примѣри сж достатъчни да докажатъ нашата мисль. Явно е, че срѣдището на архитектурната школа,

¹⁾ Gurlitt, цит. съч., табл. 22-а.

която е работила въ Младо Нагоричино, е било въ кюстендилската област презъ времето на турскитѣ султани.

✱

Отъ Младо до Старо-Нагоричино има само 2 клм. Голѣмата църква въ Старо-Нагоричино е единъ отъ най-хубавитѣ архитектурни паметници въ Македония (обр. 6). Отъ подробния анализъ, който Окуневъ¹⁾ направи на нейнитѣ архитектурни форми ние научихме, че тя е градена първоначално навѣрно въ XI вѣкъ, че е реставрирана отъ сръбския

Обр. 6. — Църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино
(фот. Н. Божиновъ)

кралъ Стефанъ Милутинъ въ 1312—13 год. и живописвана въ 1317—18 год. Стенитѣ на първоначалната постройка стоятъ още до 5—6 метра височина (обр. 7). Тѣ сж чисто каменни, строени отъ голѣми и дълги, добре изгладени блокове отъ камъкъ. При реставрацията, направена въ началото на XIV вѣкъ тѣ сж дограждани нагоре съ клетъченъ, а нѣкъде и съ чисто тухленъ градежъ, като за първия сж употребявани камънитѣ

¹⁾ Н. Окуневъ, Сборникъ Златарски, стр. 248; Н. Окуневъ, Црква светого Ѓорѓа у Старом Нагоричину, Гласник Скопск. науч. д-ва, V, 1929, стр. 87 сл.

отъ първоначалната постройка. Голѣмиятъ срѣденъ куполъ, както и четиритѣ главни купола принадлежатъ на тоя втори периодъ на градежъ. Заключение на Окуѣва бѣше потвърдено съ сигурностъ и отъ арх. Бошковицъ¹⁾. „Окончателно е установено, пише той, че Милутинъ е само обновилъ една по-рано разрушена църква“. Датировката, която Окуѣвъ направи на първоначалния градежъ на църквата, бѣше всеобщо възприета²⁾. Следъ като разгледахме внимателно паметника,

Обр. 7. — Западна фасада на църквата въ Старо-Нагоричино

обаче, ние се питаме дали тая първоначална сграда, строена цѣлата отъ камъкъ, може изобщо да се датува отъ епохата на византийското владичество. Византийцитѣ строятъ само отъ тухли и по-рѣдко отъ редове тухли и камъни. Известието, че

¹⁾ Б. Бошковицъ, Извештај и кратке бележки са путовања, Стари-нар, VI, 1931, стр. 173.

²⁾ В. Иванова, Стари църкви и манастири по българските земи до XII в., Годишникъ на Народния музей, 1922—25, стр. 514; Н. Мавродиновъ, Еднокорабната църква, стр. 88; Бошковицъ, цит. мѣсто.

въ околността на Старо-Нагоричино, въ старата Кумановска област, билъ построенъ именно манастирътъ Св. Георги въ честъ на св. Прохора Пчински отъ византийския императоръ Романъ Диогенъ не е толкова ясно, колкото изглежда на пръвъ погледъ¹⁾. То се намира само въ единъ отъ и безъ това изъснитѣ преписи на житието на светеца, публикуванъ на църковнославянски, т. е. преправянъ езиково, презъ 1879 г. въ Бѣлградъ съ очевидни поправки и въ съдържанието²⁾, преписъ, който изхожда отъ манастира Св. Прохоръ Пчински. Поискаме ли, безъ да се влияемъ отъ това известие, да локализуваме по житието мѣстото, на което се е намирала първоначалната пещера на светеца и гдето царъ Романъ Диогенъ е построилъ манастира Св. Георги ние ще го поставимъ или на рѣката Пчиня т. е. на около 7—8 клм. източно отъ Старо Нагоричино или на малката рѣчичка, която върви на 2 клм. източно отъ селото, тъй като въ житието е казано, че звѣрътъ, който Романъ Диогенъ е намѣрилъ въ пещерата при нозетъ на стареца, тръгналъ по потока, старецътъ го видѣлъ и, като тръгналъ подиръ него, отишелъ въ „внутреню пустину“ на мѣстото, гдето се намира сега, на около 20 клм. северно отъ Старо-Нагоричино, манастирътъ Св. Прохоръ Пчински (И костаѣ зкѣръ, прѣнде по потокъ и видѣ старецъ и гв и остани сѣи вѣртенъ, прѣнде внѣстрѣню пѣстинѣ. . .)³⁾. Това мѣсто значи е било до потока и то ще отговаря повече на мѣстото, на което се намира сега манастирътъ Забелъ — надъ самата рѣчичка, не много далечъ отъ селото и североизточно отъ него, въ неговото землище. Азъ посетихъ тоя манастиръ на единъ отъ неговитѣ съборни празници. Църквата му е градена въ 1854 год., но е издигната на мѣстото на църквата на запусѣлъ старъ и, по преданието, богатъ манастиръ⁴⁾. Тя е правена по подобие на църквата въ Старо-Нагоричино. Тя е кръстовидна съ шесть стълпа (т. е. съ предаксидно пространство) и низкъ сръденъ куполъ. Градена е цѣлата отъ камѣкъ. Иконитѣ, работени въ 1857 год., сж отъ Дичо Зог-

¹⁾ Иванова, цит. съч., стр. 513.

²⁾ Йор. Ивановъ, Северна Македония, София, 1906, стр. 103; Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, 2-о изд., София, 1911, стр. 400 и стр. 402, заб. 1.

³⁾ П. т., цит. съч., стр. 402.

⁴⁾ Г. Трайчевъ, Манастиритѣ въ Македония, София, 1933, стр. 83.

рафъ. Тоя манастиръ е значи едно отъ мѣстата, на което можемъ да предполагаме, че е билъ съграденъ манастирътъ на Романа Диогена, тъй като е до „потокъ“, намира се на скали, въ които има и „къдъ источникъ мали“. Сведението въ издадения въ 1879 год. преписъ отъ житието на светеца ще е прибавено отъ издателя. Легендата ще е създадена въ самия манастиръ Св. Прохоръ, ако не заинтересувано. т. е. ако не за да се присвоятъ приходитѣ на църквата отъ манастира, то поне да се свърже съществуването на тая голѣма и ху-

Обр. 8. — Рисуна на частъ отъ образа на Стефанъ Милутинъ съ изображението на църквата (рис. арх. Бошковицъ)

бава църква съ манастира. Повтаряна отъ монаситѣ, тя е повтаряна и отъ селянитѣ.

Причината да се усъмня въ истинността на това известие бѣше не само, че мѣстото, на което се намира църквата, не отговаря на описанието на житието, а и една друга особеност, които ми направи впечатление въ самата църква. На юго-западния жгълъ на църквата, на западната ѝ стена, е изписанъ образътъ на св. Прохора Пчински до тоя на св. Якимъ Осоговски, но въ църква издигната първоначално въ паметъ на единъ светецъ и на мѣстото, до което е живѣлъ,

бихме очаквали да видимъ изписано цѣлото му житие. Стенописъта е отъ 1317—18 год., когато църквата е била манастирска. Тоя образъ на св. Прохора е само единъ отъ сто и деветтѣ образи на светци изписани въ нея. Ние виждаме изписани подробнитѣ жития на св. Никола и на св. Георги, виждаме изписанъ и цѣлиятъ животъ на Богородица, но житието на св. Прохора липсва. Яено е, че прибавената къмъ житието легенда не е съществувала въ XIV вѣкъ.

Обр. 9. — Църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино отъ югъ и западъ
(Фот. Ас. Василиевъ)

Трудно е да се установи планътъ на първоначалната постройка. По изображението на църквата, което изписаниятъ въ нея кралъ Стефанъ Милутинъ държи въ рѣцетѣ си (обр. 8) виждаме на южната ѝ фасада аркада отъ три голѣми арки, които падатъ въ срѣдата на пиластри. Цѣлата аркада е покрита съ триреденъ покривъ, който показва, че се е издавала доста отъ стената. Остатъцитѣ отъ тая аркада се виждатъ и днесъ не само на южната, но и на северната стена на

църквата (обр. 9). Тя не е измислена значи въ изображението. Мѣстата на разрушенитѣ вече пиластри личатъ въ стениѣ. Часть отъ крайния западенъ пиластъръ стои още на около 2.5 м. височина. Като тръгна тъкмо отъ това изображение, арх. Бошковичъ направи една идеална предполагаема реставрация на аркадитѣ¹⁾. Той предположи, че тѣ сж дълбоки, открити, засводени съ по три кръстати свода, галерии. Той предположи значи, че пиластритѣ, които се виждатъ на изображението, сж били свободни и отдалечени отъ стениѣ стълпове, а тия, остатъцитѣ отъ които се виждатъ сега по стениѣ и които, явно е, сж били вградени, сж получавали само тежестта на малки напрѣчни арки, които сж ги свързвали съ първитѣ. Тѣ не сж носѣли аркада споредъ г. Бошковичъ. Единъ день открититѣ галерии сж паднали и монаситѣ не сж ги построили наново така, както сж били. Тѣ сж построили аркадитѣ само на вътрешнитѣ вградени въ стениѣ пиластри, като сж ги издигнали малко така, че срѣдната арка е прекъсвала долната часть на украсата на южния фронтонъ и достигала до тройния прозорецъ.

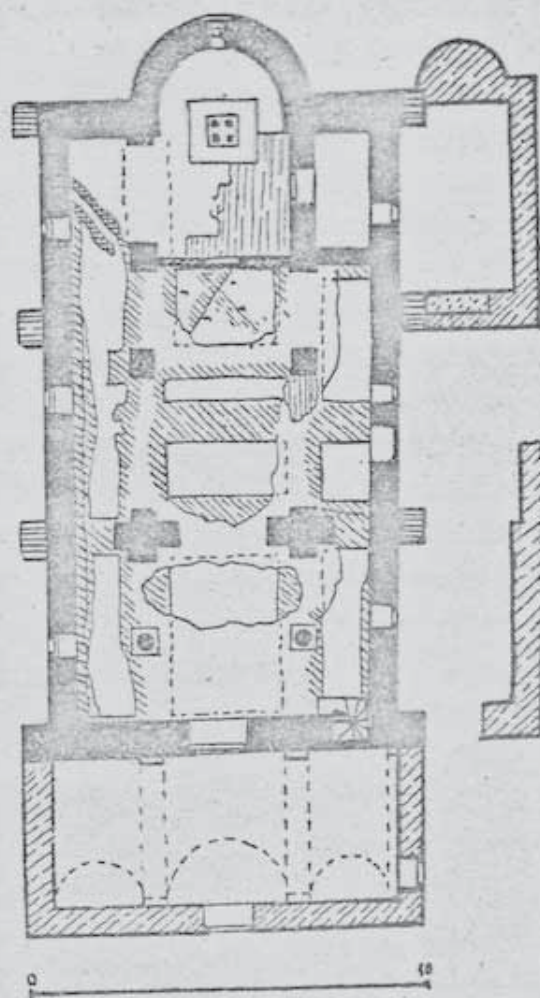
Азъ се съмнявахъ въ тая предполагаема реставрация на църквата, както и въ тия обяснения и затова не ги споменахъ дори въ работата си върху „Еднокорабната и кръстовидната църква“. Вграденитѣ пиластри сж били издадени 70 см. отъ стениѣ и това толкова силно издаване правѣше предположенията на г. Бошковичъ съмнителни. Защо е било необходимо да се строятъ толкова силни вградени пиластри, когато самитѣ стени, дори безъ да сж засилени съ консоли, могатъ да поематъ тежестта на аркитѣ? Въ вътрешността на църквата ние не виждаме никжде вградени пиластри въ стениѣ. Надлъжнитѣ арки падатъ тамъ навсѣкжде на консоли, а напрѣчнитѣ на самитѣ стени. Изключение отъ това правило не прави и северната приапсидна надлъжна арка, при все че въ плана на г. Бошковичъ тя пада на леко издаденъ пиластъръ, тъй като въ действителность тоя пиластъръ не съществува. Той е погрѣшно указанъ въ тоя планъ, както може да се види не само отъ надлъжния разрѣзъ на църквата, правенъ отъ самия арх. Бошковичъ²⁾, а и отъ по-стария, про-

¹⁾ G. Gošković. Deux églises de Milutin: Staro Nagoričino et Gračanica, Recueil Uspenskij, I, 1. Paris, 1940, стр. 195 сл. и обр. 139.

²⁾ II. т., цит. съч., табл. XXI.

вѣренъ отъ г. Габриелъ Мийе планъ на г. Иовановичъ¹⁾. Тоя фактъ показва ясно, че архитектитѣ на църквата не сж обичали изобщо вграденитѣ пиластри и че тия пиластри не сж заемали никакво мѣсто въ тѣхната архитектурна система. Той прави съмнителна цѣлата предполагаема реставрация на арх. Бошковица.

Но отъ тая идеална предполагаема реставрация г. Бошковицъ се отказа напълно самъ още въ 1931 год. следъ разкопкитѣ, които той самия, а следъ него инж. М. Симоновичъ отъ Куманово направиха въ църквата²⁾. (Обр. 10). Отъ южната ѝ страна — тамъ гдето г. Бошковицъ очакваше да открие основитѣ на свободнитѣ стълпове на предполагаемата галерия — се откриха къмъ изтокъ, основи на малкъ параклисъ, а къмъ западъ частъ отъ стена, която завива подъ правъ жгълъ къмъ западната стена. Г-нъ Бошковицъ се пита тоя пжтъ, дали наистина първоначалната църква е строена отъ Романъ Диогена и дали Романъ Диогенъ не е поправилъ самъ една по-стара постройка. Той смѣта отъ друга страна, че страничнитѣ аркади, които се виждатъ на изображението, сж по-стари отъ епохата на Стефана Милутина. Ние трѣбва да оставимъ на страна неговитѣ колебания и догадки и трѣбва да изяснимъ поне до известна степенъ въпроситѣ свързани съ постройката на църквата.

Обр. 10. — Планъ на разкопкитѣ въ и около църквата Св. Георги въ Старо Нагоричино (Бошковицъ)

¹⁾ G. Millet, *L'art Serbe. Les églises*, Paris, 1919, обр. 96

²⁾ Ъ. Бошковицъ, *Старинар*, VI, 1931, стр. 174; *Гласник скопск. науч. д-ва*, XI, Одед друш. наук, 5, стр. 215 сл.

Ние трѣбва да установимъ преди всичко еднажъ за винаги, че църквата такава, каквато я виждаме днесъ, има само два периода на градежъ. Нейната стара частъ е направяна само въ времето на Милутина. Ние се интересуваме отъ въпроса, какво е заварилъ Милутинъ и какво е направилъ. Въпроса за вграденитѣ въ стениѣ пиластри е най-важниятъ. Тѣ сж отъ първия периодъ на градежъ. Азъ изтъкнахъ, че и първитѣ и вторитѣ майстори на църквата не сж поставяли въ вътрешността ѝ вградени пиластри, тамъ гдето е трѣбвало да падне тежестъта на нѣкоя арка. Тоя начинъ на градежъ имъ е билъ чуждъ. Стенитѣ сж били достатъчно здрави, за да носятъ тая тежестъ. Странно е значи съществуването на тия пиластри по северната и южната фасада на църквата. Тѣхното съществуване е странно дори, ако приемемъ, че отъ тия две страни е имало отворени галерии — нѣщо съвършено изключено следъ разкопкитѣ, които показаха, че такива галерии не е имало. При това положение ние можемъ да ги обяснимъ само по единъ начинъ, който ще ни позволи да направимъ една само вѣроятна идеална предполагаема реставрация на църквата. Първото обяснение е, че тѣ не сж били пиластри, т. е. че не сж носили въ тая първоначална постройка никакви арки, а сж били контрафорси, които сж отивали право до покрива. Въ тоя случай, като си спомнимъ за контрафорситѣ на Симеоновия дворецъ¹⁾ и на Кржглата църква²⁾ въ Преславъ, ние ще датуваме тая първоначална постройка отъ епохата на Симеона (893—927) и по подстройката отъ основи, разкопана въ вътрешността на църквата, ще се помжчимъ да реставрираме вътрешния ѝ видъ. Тая датировка и тия успоредици могатъ да бждатъ потвърдени и отъ три особености на църквата: 1) контрафорситѣ тукъ се издаватъ 0.70 м. отъ стениѣ, т. е. точно толкова колкото се издаватъ тѣ и въ двореца въ Преславъ; 2) градежътъ е еднакъвъ съ градежа на преславскитѣ укрепителни стени и съ тоя на източната частъ на кржглата църква — камънитѣ образуватъ въ повечето случай извънредно удължени правоъгълници, като между надълго поставенитѣ камъни сж поставени тукъ-

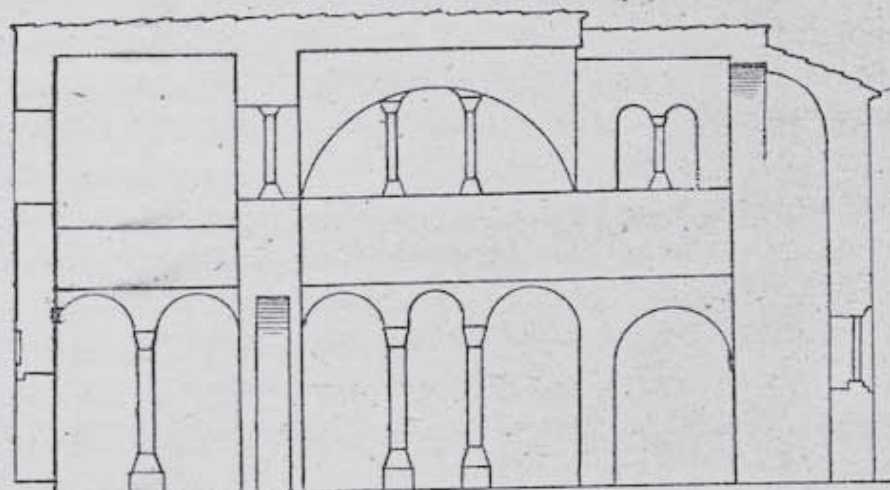
¹⁾ Кр. Миятевъ, Разкопкитѣ въ Преславъ презъ 1930 год., Годишникъ на Народния музей, V, 1926—31, Обр. 100

²⁾ Кр. Миятевъ, Кржглата църква въ Преславъ, София, 1932, Обр. 35 и 37

таме и напрѣчно сложени по-малки камъни; 3) единствената апсида на Кржглата црква е сжщо полукржгла и много добре изрѣзана. Великолепно изрѣзаната апсида на църквата въ Старо-Нагоричино показва ясно умението на майсторитѣ строители да градятъ кржгли форми — умение, което показватъ най-вече майсторитѣ на Кржглата црква въ Преславъ. Нека да отбележимъ освенъ това, че сжществуването на контрафорситѣ въ преславскитѣ постройки е нѣщо съвършено изключително за тая епоха, въ която тѣ сж напълно изхвърлени отъ Цариградъ. Тѣ сж единъ отъ отличителнитѣ белези на римската архитектура и преславскитѣ архитекти сж ги заели отъ мѣстната традиция. За епохата тѣ сж отличителенъ белегъ единствено на преславската архитектура. Че тѣ не сж носили първоначално арки, се вижда ясно по самитѣ стени на църквата. Арки имъ сж прибавили майсторитѣ на Милутина въ 1312—13 год. Контрафорситѣ сж били чужди на строителната система на тия майстори — тѣ сж били строители на арки. Тѣ сж засилили контрафорситѣ тамъ, гдето е трѣбвало да паднатъ петитѣ на аркитѣ и въ началото на тия пети, като сж извадили камъни отъ стената и сж прибавили други издадени навънъ камъни, за да поематъ тежестта на аркитѣ. Но самитѣ арки не сж били свързани съ стенитѣ. Тѣ сж били долепени до тѣхъ и тъкмо затова сж паднали. Фактътъ, че сж били долепени, показва именно, че тѣ сж били прибавени въ втори периодъ на градежъ, т. е. че тѣ не принадлежатъ на първоначалната постройка.

За да реставрираме вътрешността на църквата, ние не трѣбва да вземаме предъ видъ мѣстата на тия контрафорси по стенитѣ. Въ двореца въ Преславъ само единъ отъ тритѣ запазени контрафорси е отговарялъ на вътрешното разпределение, като е продължавалъ отвънъ единъ напрѣченъ зидъ. Двата други сж били чисто декоративни. Като разгледаме подстройката отъ основи разкопана въ вътрешността на църквата (обр. 10), ние ще разберемъ веднага, че и нашитѣ контрафорси сж имали чисто украсителенъ характеръ, тъй като третиятъ чифтъ отъ западъ къмъ изтокъ не отговаря на напрѣчната близка до него основа. За да направимъ тая реставрация ние ще вземемъ предъ видъ значи само тия разкопани основи. Нека да започнемъ отъ западъ къмъ изтокъ. Въ юго-западния жгълъ е била открита презъ 1930 год. стълба

изрѣзана въ стената и която води нагоре. Входътъ ѝ е билъ зазиданъ и дърху тая зидария сж изрисувани стенописи презъ 1317—18 год.¹⁾ Явно е че тя е служила въ първоначалната сграда. Тя е тѣсна 1 метъръ и вита, но тя не е стълба, която отива въ кула, тъй като въ плана на притвора не е предвидена никаква кула. Тя е отивала значи на горния етажъ на притвора, въ който може би е водила и втора по-широка стълба отъ югъ. Отъ тая втора стълба е навѣрно разкопаната стена, която се чуи на юго-западния жгълъ. Витата стълба показва значи, че притворътъ е ималъ два етажа и че църквата е имала галерия поне отъ западъ (обр. 11). Тъй като тя е въ жгъла на притвора, ние можемъ да кажемъ съ сигурностъ, че галерията се е простирила по ширината на третъ кораба

Обр. 11. — Идеална предполагаема реставрация на първоначалната църква въ Старо-Нагоричино. Надлъженъ разрѣзъ

на църквата. Това заключение ще ни покаже отъ своя страна, че църквата не е била кръстовидна, защото знаемъ, че междурамията на кръста, въ кръстовиднитѣ църкви, сж засводени много по-низко отъ рамената му, т. е. че въ кръстовиднитѣ църкви галерия въ притвора може да има само къмъ срѣдния корабъ. Изключение отъ това правило прави църквата Св. Титъ въ Гортина въ Критъ, но тая църква, въ която надъ западнитѣ междурамия е имало низки галерии, е отъ VI вѣкъ и то отъ единъ преходенъ и свършено особенъ и различенъ по планъ отъ нашата типъ. При това положение ние трѣбва да прие-

¹⁾ Бошковић, Стариар, 1931, обр. 54

мемъ съ най-голѣма сигурностъ, че първоначалната църква се е различавала по планъ отъ Милутиновата. Дветѣ колони, които сж сега въ западната ѝ частъ, сж стояли на това мѣсто и въ първоначалната постройка, но тѣ сж носили пода на горния етажъ. Двата кръстовидни по планъ пиластра, които следватъ следъ тѣхъ, сж принадлежали сжщо сигурно и на първоначалната постройка. Тѣ сж отдѣляли притвора отъ корабитѣ. На изтокъ отъ тѣхъ обаче разположението на подпоритѣ е било друго. Тукъ е нѣмало куполъ. На първата напрѣчна основа на разкопаната въ църквата подстройка е имало сигурно две колони, които сега липсватъ. На мѣстото на сегашнитѣ източни подпори на купола сж лежали други две колони. Стаячката въ юг-източната частъ на олтара и стѣлна съ арката на юго-западната сж принадлежали и на първоначалната постройка. Че такова е било разпредѣлението на подпоритѣ показва ясно подстройката. Между кръстовиднитѣ стѣлпове и срѣдата на първата напрѣчна основа къмъ изтокъ има 2.20 м., т. е. точно толкова колкото е разстоянието между сегашнитѣ източни подпори на купола (т. е. на предишния втори чифтъ колони) и олтарния стѣлъпъ и олтарната стаячка. Това показва, че двата чифта колони въ първоначалната постройка сж били еднакво отдалечени отъ съседнитѣ подпори, съ които сж били свързани съ арки, и че сж образували една симетрична, добре измѣрена форма отъ две колони и три арки — форма, която е достатъчно добре позната въ византийската архитектура — форма на троенъ входъ, на тройна арка, на троенъ прозорецъ, употребявана и въ българската архитектура тъкмо въ епохата, въ която датувахме тая първоначална църква. Ние я виждаме не само между притвора и наоса въ църквата на манастира Св. Наумъ на Охридското езеро¹⁾, цѣлата долна частъ на която датува споредъ мене отъ началото на X вѣкъ, но и въ голѣмата базилика въ Плиска. Каква е била църквата нагоре? Тоя въпросъ има само две възможни разрешения. Ако предположимъ, че тя е имала куполъ, то ние ще реставрираме горната ѝ частъ по подобие на горнитѣ части на Митрополията и на Вронтохиона въ Мистра.²⁾ Тия две късни куполни

¹⁾ Б. Филонъ, Старобългарското изкуство, София 1923, Обр. 31

²⁾ G. Millet, Monuments byzantins de Mistra, Paris, 1910, табл. 17 и 23.

базилики сж отъ единъ особенъ типъ, чието начало трѣбва да се търси въ плана на Гюль-джамия въ Цариградъ¹⁾ — която е навѣрно отъ срѣдата на IX вѣкъ. Но докато въ Гюль-джами квадратътъ на купола е предвиденъ въ плана, въ дветѣ църкви въ Мистра той не личи и въ тая особеностъ е тѣхната главна характерна черта. Въ Св. Георги въ Старо-Нагоричино никакъвъ квадратъ не е предвиденъ въ първоначалния планъ. Ако е имало значи куполъ, той ще е билъ сложенъ надъ двата чифта колони и безъ да бжде означенъ въ плана — особеностъ извънредно странна и изключителна, но която намираме, ако и въ много късна епоха, въ Мистра. Тая възможностъ азъ допустнахъ още въ 1931 год.²⁾ Подробното изследване на църквата, което можахъ да направя на мѣстото, едва сега, следъ като българскитѣ войски окупираха поробена Македония, ме наведоха на друга, може би по-вѣроятна, възможностъ. Отъ прегледа, който направихъ и на останалитѣ църкви въ тая областъ азъ дойдохъ до мисълта, че похватътъ да се поставя куполъ на сграда, безъ да се означи неговия квадратъ въ плана, е особеностъ, която показва вече единъ декадансъ на класичнитѣ византийски архитектурни закони, декадансъ характеренъ единствено за XIV вѣкъ. Митрополията въ Мистра е отъ 1310 год., а Вронтохионъ (Св. Богородица) се датува отъ началото на тоя вѣкъ. Тоя похватъ не е значи свойственъ на епохата, въ която азъ датувахъ църквата въ Старо-Нагоричино и единственото предположение, което трѣбва да направимъ за структурата на горната ѣ часть е това, че тя е била безкуполна базилика. Въ тоя случай тя е била правена по подобие на базиликата въ Плиска, но навѣрно е била засводена цѣлата. Нейниятъ планъ е полученъ чрезъ съкращаването на плана на архиепископската базилика въ Плиска. Въ Плиска тройната аркада се повтаря два пжти и е удължена и съ една двойна аркада. Тукъ имаме само една единствена тройна аркада. (обр. 11) Това съкращаване на плановетѣ на голѣмитѣ базилики е характерно за епохата на цѣлия X вѣкъ и то върви прогресивно отъ началото до края

¹⁾ A. van Millingen, *Byzantine churches in Constantinople*, London, 1912, стр. 164 сл., Обр. 56—60; Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, 2 изд., I, Paris, 1925, стр. 433—434;

²⁾ Мавродиновъ, *Еднокорабната и кръстовидната църква*, стр. 88.

на вѣка. Гебе-клисе въ Преславъ¹⁾ е два пжти по-малка отъ базиликата въ Плиска. Малката Митрополия въ Месемврия, тритѣ костурски базилики, Св. Наумъ на Охридското езеро сж свършено малки. Тѣхнитѣ планове сж получени всички отъ съкращаването на плановѣтъ на голѣмитѣ базилики. Голѣмиятъ и много широкъ срѣденъ корабъ на базиликата въ Плиска е билъ покритъ съ дървенъ покривъ, но тукъ въ Старо-Нагоричино тоя срѣденъ корабъ е тѣсенъ и е билъ навѣрно засводенъ съ цилиндриченъ сводъ.

Така реставрацията, която давамъ на обр. 11, е най-вѣроятната. Предположилъ съмъ, че както въ Плиска²⁾ галерийтѣ надъ притвора сж продължавали и надъ страничнитѣ кораби. За височината и направата на колонитѣ съмъ взелъ височината и направата на дветѣ колони, които стоятъ и сега въ притвора. Тая направа не е обикновена. Базитѣ на тия две колони иматъ формата на обърнати наопаки капители, които сж поставени на висока четвъртита основа. Бихме помислили, че тая основа е случайна, ако точно сжщата направа нѣмаха и дветѣ колони между притвора и наоса въ Св. Наумъ³⁾, колони, които принадлежатъ на първоначалния периодъ на градежъ и могатъ да се датуватъ къмъ годината 900 — т. е. пакъ отъ епохата на царь Симеона. Ние имаме значи работа съ установена за епохата форма. Естествено е, че подробноститѣ на моята реставрация не могатъ да бждатъ свършено точни. Тройната аркада на долния етажъ е могла да бжде обхваната отъ една голѣма арка, както е случая въ Св. Наумъ, по прозорцитѣ на Св. София въ Цариградъ⁴⁾ или по аркадитѣ на Св. Виталий въ Равена⁵⁾. Но тая форма съществува и безъ голѣмата арка, която я обхваща и която тукъ би отишла много високо. Надъ тройната аркада, горе азъ прибавихъ полукръгълъ отворъ съ две колонки — форма сжщо така позната въ византийската архитектура и която придру-

¹⁾ В. Иванова, Проучване на църквата Гебе-клисе въ Преславъ, Годишникъ на Народния музей, 1926—31, стр. 189 сл.

²⁾ В. Иванова, Голѣмата базилика въ Плиска, Изв. арх. и-тъ, XII, 1938, стр. 370; Н. Мавродиновъ, Базиликата въ Плиска и българскиятъ дворцовъ церемониалъ, Изв. арх. и-тъ, XIII, 1939, стр. 251.

³⁾ Б. Филловъ, Старобългарското изкуство, София, 1923, обр. 31.

⁴⁾ С. Gurlitt, Die Baukunst Konstantinopels, Textband, Berlin, 1912, табл. 8e.

⁵⁾ Diehl, Manuel, I, обр. 85.

жава обикновено формата на тройната аркада¹⁾). Височината на тая аркада стана по-голѣма отъ тая на северната приапсидна арка, която съществува и сега. Това ме накара да предположа, че, както въ Плиска, олтарътъ е билъ покритъ малко по-низко отъ срѣдния корабъ. Тѣй като страничните галерии сж навѣрно продължавали и тукъ, азъ поставихъ горе малкъ двоенъ отворъ. Сигурниятъ фактъ, че галериитѣ на притвора сж се простирали на ширината на третъ кораба показва, че тия три кораба на църквата сж били подъ единъ покривъ. Ние можемъ да кажемъ съ положителностъ, че долниятъ етажъ на притвора е билъ засводенъ съ три надлъжни цилиндрични свода, но какъ е билъ покритъ горниятъ етажъ, е неизвестно. Възможно е неговитѣ сводове да сж опредѣляли тричлененъ покривъ, по-низкъ отъ тоя на наоса. Въ моята реконструкция азъ го поставихъ условно на една и съща височина съ него. Тая реконструкция е въ общи черти най-вѣроятната реконструкция, която може да се направи на първоначалната църква.

Да разгледаме сега Милутиновата постройка. Сръбскиятъ кралъ заварилъ старата църква полуразрушена. Неговитѣ архитекти сж били строители на кръстовидни църкви и когато имъ е било поръчано да я реставриратъ, тѣ сж решили да издигнатъ върху стенитѣ ѝ една кръстовидна куполна църква. Тѣ сж използвали тия стени до височината, на която сж били запазени и сж ѝ доградили. Тѣ сж използвали и тия колони и стълпове въ църквата, които сж могли да имъ послужатъ за новата постройка. Галерията обаче е била паднала. Въ кръстовиднитѣ куполни църкви, отъ типа употребяванъ по нашитѣ земи, не е имало галерии. Ето защо тѣ не сж възстановили галериитѣ. Контрафорситѣ по стенитѣ сж стояли на доста голѣма височина. Майсторитѣ сж се изправили съ очудване предъ тѣхъ. Тѣ сж разваляли тѣхната архитектурна композиция съ отвѣснитѣ си форми и линии. Ето защо сж имъ прибавили арки. Тѣй като западното рамо на кръста е влизало въ стария притворъ и той, безъ галериитѣ си, е станалъ нераздѣлно цѣло съ нея, тѣ сж прибавили новъ притворъ, чиито сводове сж паднали, както и аркитѣ на контрафорситѣ, но чиито стени стоятъ още на из

¹⁾ Gurliitt, цит. мѣсто.

вестна височина. Неоспоримият факт, че тѣ сж заварили старата църква полуразрушена, ни казва, че манастирът, ако изобщо преди Милутиново време църквата е била манастирска, е билъ запустѣлъ. Той е билъ или основанъ или възобновенъ именно отъ Милутина.

За да разберемъ какви сж били майсторитѣ на сръбския кралъ, отъ кжде сж дошли или отъ кжде сж били повикани, ние трѣбва да разгледаме внимателно това, което тѣ сж надстроили. Азъ нѣма да описвамъ ни великолепната тухлена украса на горнитѣ части на църквата, ни тая на куполитѣ или на фронтонитѣ. Изкуството на тия майстори е имало три главни особености: 1) тѣ сж познавали чисто византийската петкуполна система; 2) тѣ сж познавали глинениѣ панички и четирилистници, които сж поставени въ редове между камънитѣ или покрай аркитѣ; 3) тѣ сж строили съ мѣстния македонски клетъченъ градежъ. Най-важна отъ тия три особености представятъ глинениѣ боядисани зелено и гледжосани четирилистници. На южната фасада, въ тимпана на тройния прозорецъ (обр. 12) тѣ сж поставени въ четири реда. Тѣ извиватъ и покрай цѣлия архиволтъ на тоя прозорецъ. Надъ него ги виждаме наредени въ форма на обърната наопаки буква Т. Тѣ извиватъ и покрай голѣмата арка, която отбелязва отвънъ свода на западното рамо на кръста на църквата. Но ние ги виждаме и поставени случайно, да запълнятъ празнитѣ мѣста между два камѣка, въ дѣсното стѣпало на тая арка. По западната фасада тѣ не само вървятъ по извивкитѣ на всички архиволти на прозорцитѣ, но и образуватъ кръстове надъ тѣхъ и въ тимпанитѣ имъ (обр. 13). Тѣ сж поставени въ редове и по тимпанитѣ на аркитѣ на куполитѣ (обр. 13). Азъ изтъкнахъ на друго мѣсто¹⁾, че тѣ се явяватъ за пръвъ пѣтъ въ източната сръдновѣковна архитектура въ Преславъ. Виждаме ги въ края на X и началото на XI вѣкъ и въ Месемврия, а въ XII, XIII и XIV в. въ Търново, Никополъ, Ловечъ и дори въ Долна-Каменица на Тимокъ. До края на XIII в. тѣ сж характерна черта единствено на северобългарската архитектура и като изключение на тая на Месемврия — градена, както по всичко изглежда,

¹⁾ Н. Мавродиновъ, Външната украса на старобългарскитѣ църкви, Изв. бъл. арх. и-тъ, VIII, 1934, стр. 312—13.

отъ търновски майстори. Къмъ примѣритѣ, които дадохме тогава сега ще прибавимъ още единъ. При подновяването на външната мазилка на старата източна частъ на Боянската църква, подновяване което стана миналата година, г-жа Вѣра Иванова откри такива панички и четирилистници покрай джигитѣ на аркитѣ, които красятъ страничнитѣ фасади на тая сграда. Тя е навѣрно отъ XII вѣкъ. Така до края на XIII вѣкъ ние нѣма да срѣцнемъ тоя украсителенъ мотивъ ни въ Ца-

Обр. 12. — Тимпанъ на южната фасада на църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино

риградъ и Солунъ, ни въ Гърция или Сърбия. Църквата въ Старо-Нагоричино е първиятъ паметникъ, въ който той се срѣща вънъ отъ границитѣ на тогавашна България. Въ сжщинска Сърбия той отива едва въ втората половина на XIV вѣкъ, въ Гърция едва въ първата половина XV вѣкъ¹⁾. Тия факти показватъ ясно, че тукъ сж работили майстори дошли

¹⁾ G. Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris, 1916, стр. 283 сл.

отъ България. Но тия майстори сж били отъ областъ проникната отъ византийски влияния, тъй като тѣ сж построили петкуполна църква. Азъ посочихъ сжщо на друго мѣсто¹⁾, че византийскитѣ влияния въ архитектурата проникватъ въ България много порано отколкото въ Македония, гдето ги установяваме за прѣвъ пѣтъ въ 1295 г. въ Св. Климентъ въ Охридъ. По течението на р. Струма тѣ навлизатъ сигурно най-късно въ началото на XII

Обр. 13. — Тимпанътъ на западната фасада на църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино

вѣкъ, както ни показватъ църквитѣ въ Земенъ и Колуша до Кюстендилъ. Тѣ идатъ тамъ навѣрно отъ Солунъ. Въ Търново тѣ личатъ още въ края на XII или началото на XIII вѣкъ въ плана на патриаршеската църква Св. Спасъ. Ние можемъ да кажемъ съ сигурность, обаче, че майсторитѣ, които сж подновили църквата въ Старо-Нагоричино не сж дошли тукъ отъ кюстендилската областъ, тъй като не виждаме гледжо-

¹⁾ Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква, стр. 156 сл.

санитѣ четирилистници ни въ Земенъ ни въ Колуша, ни въ строената презъ време на царь Иванъ Александра църква въ Орѣховския манастиръ до Земенъ¹⁾. Тѣ сж могли да дойдатъ или отъ София или презъ Морава отъ видинската област, гдето въ църквата на с. Долна-Каменица до Княжевацъ виждаме между 1323 и 1330 год. тия гледжосани четирилистници. Третата особеностъ на изкуството на тия майстори — македонскиятъ клетъченъ градежъ — показва, че тѣ сж дошли въ македонскитѣ земи малко по-рано и сж успѣли да си приоб-шатъ тоя особенъ видъ градежъ въ самата област, въ която сж били повикани да работятъ. Тѣ сж строили сигурно и други църкви.

За да завършимъ съ архитектурнитѣ особености на църквата въ Старо-Нагоричино, ние ще трѣбва да хвърлимъ още единъ погледъ на плана, който показва разкопанитѣ основи край нея (обр. 10). Интересуватъ ни тия на малкия параклисъ долепенъ до южната ѣ страна. Той не принадлежи на първоначалния ѣ градежъ, защото не само, че не е свързанъ съ него, а и е лошо долепенъ. Но той не принадлежи и на Милутиновата постройка, тъй като не го виждаме въ изображението на църквата, което Милутинъ държи въ ржцетѣ си. (обр. 11). Той е строенъ значи следъ 1312—1313 год. и ние мислимъ, че не е изключено да е направенъ, за да приюти тѣлото на българския царь Михаилъ Шишмана.

Подробно проучване на стенописитѣ на църквата, рисувани въ 1317—18 год., още не е направено. Тѣ не сж и издадени всичкитѣ. Иконописцитѣ сж се подписали. На северното лице на юго-западния пиластъръ, върху дрехата на изображениа тамъ светецъ, ние четемъ името на Евтихий — подписано на гръцки²⁾. На гръцки се подписва на южната стена и втория майсторъ — Мануилъ³⁾. Двата живописци сж изглежда гърци. Тѣ принадлежатъ на южномакедонска гръцка школа, чийто центъръ е билъ навѣрно нѣкъде къмъ Янина. Когато влѣзохъ за пръвъ пжтъ въ църквата азъ бѣхъ много

¹⁾ В. Иванова, Орѣховскиятъ манастиръ и неговитѣ грамоти, Извѣстия истор. д-во, XI—XII, 1931—1932, стр. 84, обр. 2.

²⁾ G. Millet, L'École grecque dans l'architecture byzantine, Paris, 1916, Обр. 2.

³⁾ V. Petkovič, Un peintre serbe du XIVe siècle, Mélanges Charles Diehl, II, Paris, 1930, стр. 134.

очуденъ. Многобройнитѣ стени и сводове на тоя не толкова голѣмъ, колкото високъ храмъ, сж изписани съ нѣколко десетки образи на светци и съ много, извънредно много, но малки по размѣри сцени. Вижда се ясно, че иконописецътъ е билъ навикналъ да изписва малки кръстовидни църкви, въ които се е стремилъ, като умалява сценитѣ, да вмѣсти поне главнитѣ случки изъ живота на Христа и че сега, като е попадналъ на една по-голѣма църква, не е знаелъ какво да прави. Вмѣсто да уголѣми сценитѣ и образитѣ, той ги е умножилъ. За да можемъ само да разгледаме високо изписанитѣ сцени ни е нуженъ бинокълъ. Тѣ изглеждатъ като петна на килимъ, пѣстри съ яркитѣ си бои и ни една отъ тѣхъ, съ изключение на голѣмото Причастие на апостолитѣ въ апсидата, не обръща внимание. Само тия отъ живота на Христа до влизането въ Иерусалимъ сж тринадесетъ на брой. Двадесетъ и три сцени описватъ събитията отъ тоя мигъ до Възкресението, а четиринадесетъ — отъ Слизането въ ада до Възнесението. Но освенъ тѣхъ въ западната часть на църквата е календарътъ на всички месеци и житието на Св. Георги въ деветнадесетъ други сцени, а въ страничитѣ части на олтара — житието на св. Никола (въ диаконикона) и живота на Богородица въ протезиса. Образитѣ на светцитѣ сж сжщо малки, но многобройни. Нѣкъде, като въ олтаря или по стѣлповетѣ тѣ сж въ два реда, единъ надъ други. Тѣхниятъ брой само въ третѣ кораба достига до сто и деветъ. Тѣ сж отъ всички видове — постници и основатели на манастири, лѣчители, мѣченици, восни светци, пророци и пр. Въ олтара и то само въ срѣдната му часть сж изписани тридесетъ и осемъ църковни отци-владици. Умножаването на сценитѣ се дължи до голѣма степенъ и на това, че майсторъ Евтихий се е ползвалъ отъ иллюстрирани жития или евангелия, въ които, както винаги, текстътъ е предаденъ въ образи подробно. Наръчникътъ на майсторъ Евтихий е билъ, както г. Габриелъ Мийе откри¹⁾, четириевангелие подобно на това въ библиотеката Лауренциана въ Флоренция и което носи сигнатура Laur. VI. 23. То е отъ цариградски произходъ, но пази старата александрийска традиция. Но Евтихий не е копиралъ слѣпо това евангелие. То му е послужило само за основа.

¹⁾ G. Millet, Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile, Paris, 1916, стр. 639 сл.

Необикновената свобода, съ която се е ползувалъ той, личи най-вече въ самитѣ сцени. Той ги е претрупалъ съ много и различни допълнителни образи, а нѣкъде е прибавилъ и цѣли тълпи. Така Успението Богородично има видъ на грамадна процесия¹⁾. Четирма апостоли носятъ на раменетѣ си смъртното легло и въ тая свършено нова за византийското изкуство композиция ние ще видимъ влиянието на италианския майсторъ Дучо, който още къмъ 1308 год. рисува Богородица носена на раменетѣ на апостолитѣ. Предъ четирмата носачи вървятъ останалитѣ апостоли, задъ тѣхъ голѣма тълпа отъ светии и жени. На втория планъ, въ срѣдата на който е Христосъ, две голѣми тълпи отъ ангели съ свѣщници въ ржце придружаватъ шествието. Горе небето не е праздно и то. Въ отдѣлни облаци сж изобразени втори пжтъ апостолитѣ, а подъ тѣхъ пророци и пророчици. Сжщото претрупване на образи има и въ останалитѣ сцени. Така — въ апсидата четири ангела придружаватъ Христа, който дава причастие на апостолитѣ. Въ Разпятието сж изобразени не само двамата разбойника отъ дветѣ страни на Христа, сжщо по италиански маниеръ, не само тълпа отъ жени около Богородица, а и две други тълпи отъ зрители. Гжсти тълпи има и около Анна, Каиафа и Пилата. Тълпата въ Гетсиманската градина въ мига, въ който Юда цѣлува Христа, е безбройна. Пълната свобода, съ която се е ползувалъ майсторъ Евтихий, се чувствува и въ архитектуритѣ и въ пейзажа. Художникътъ пълни фонетѣ най-вече съ прелестни фантастични елинистични и помпейски архитектури. Колони и колонки сж поставени навсѣкжде, драперии съединяватъ зданията, отъ тия здания се издаватъ въ различни посоки малки архитрави. Стенитѣ на сградитѣ сж украсени съ рамки, съ кръгли или вертикални петна. Действителни архитектури обаче той рисува по-малко. Тукъ-таме ще видимъ вѣрна и точно нарисувана градска врата, като тая на града, който св. Георги спасява отъ дракона и надъ нея антична маска поставена въ люнета. Въ Кръщението той рисува алегорията на рѣката Йорданъ по античенъ маниеръ — старецъ съ ваза въ ржка, а до него морско животно, което е видѣлъ съ очитѣ

¹⁾ V. Petković, La peinture Serbe au Moyen Age, I, Beograd, 1930. табл. 41а.

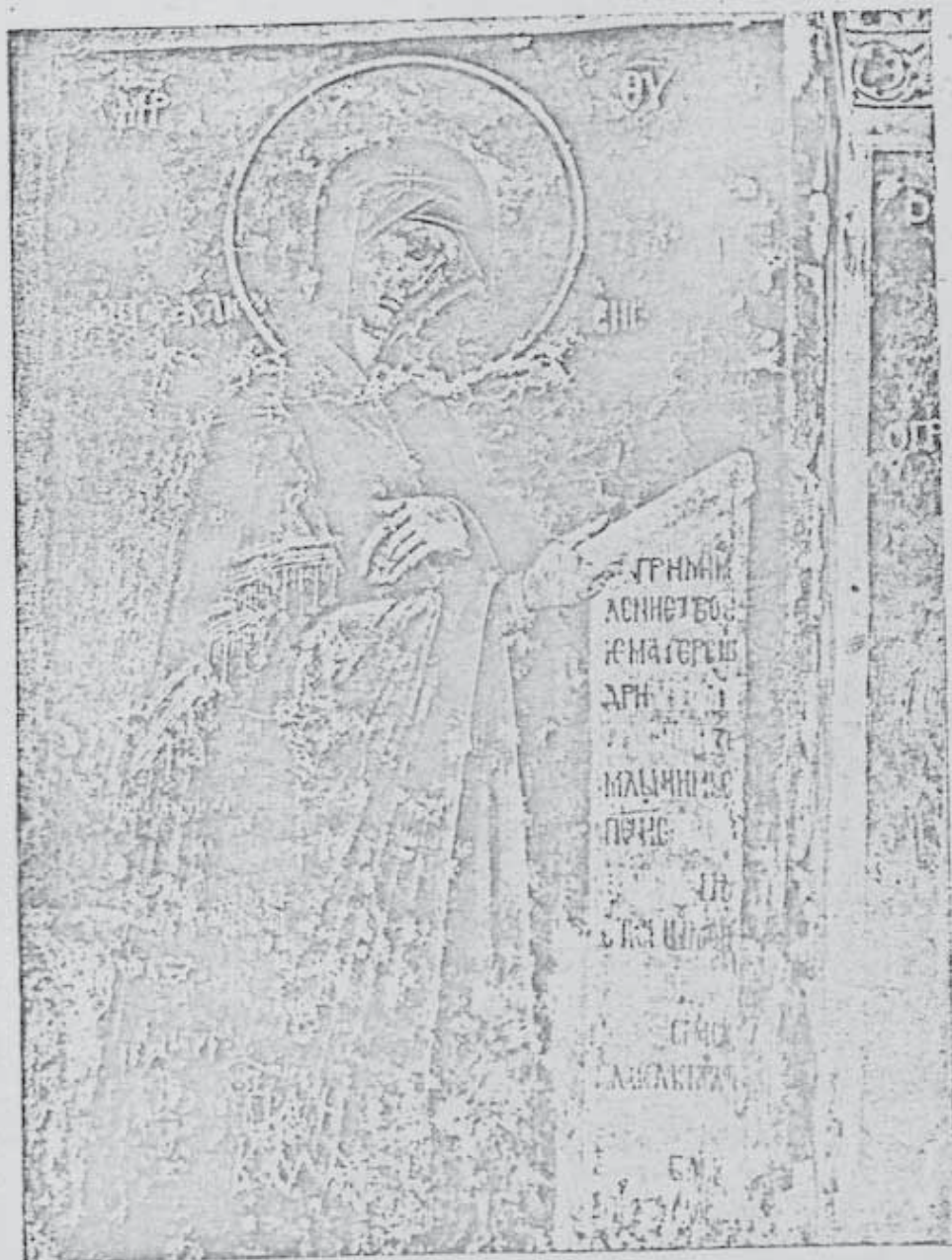
си — амеба. Въ пейзажътъ високи и фантастично изрѣзани елинистически хълмове сж поставени дори единъ задъ другъ, единиятъ въ лѣво, а другиятъ въ дѣсно и задъ тѣхъ сж скрити по източенъ маниеръ нѣкои образи — зрители или участници въ сценитѣ, които ставатъ на първия планъ. Пейзажътъ и архитектуритѣ запълватъ цѣлия фонъ. Така въ изкуството на майсторитѣ Евтихий и Мануилъ се чувствува опиянение отъ свободата, която сж придобили да рисуватъ, както знаятъ. Тѣхниятъ стилъ е единъ бароковъ стилъ.

Но тѣ сж си приобщили и старата мѣстна македонска живописна традиция. Тѣ сж тръгнали отъ нея. Тя е по-драматична, по-емоционална и по-човѣчна отъ чисто византийската. Въ погребението на св. Георги виждаме група отъ петъ образа, които наведени скърбятъ и плачатъ. Единъ си е закрилъ лицето съ дветѣ рѣце. Една жена бърше сълзитѣ си. Най-интересно е обаче Разпятието¹⁾. Мария припада отъ скръбъ. Младиятъ апостолъ Иоганъ я придържа отъ едната страна, а една отъ женитѣ, отъ другата. Тя се навежда напредъ. Тя не може да устои на мжката, която я обзема. Че майсторитѣ продължаватъ старата македонска живописна традиция, близка съ източната живопись, се вижда и отъ това, че тѣ рисуватъ сцени въ непрекъснатъ фризъ, неотдѣлени една отъ друга. Жалко е, че тѣ не сж отишли по-далече въ изобразяването на тия дълбоки човѣшки чувства. Тѣхнитѣ интереси сж ги водили другаде — къмъ живописното и раздвиженото, къмъ прелестнитѣ подробности на пейзажа и на архитектуритѣ, къмъ умножаването на образитѣ. Така вмѣсто да отидатъ въ дълбочина, тѣ сж се разпиляли на ширина.

Живописъта имъ съвсемъ не е лишена отъ качества. Тѣ удължаватъ образитѣ си и ги рисуватъ пълни и високи (обр. 14). Г. Габриелъ Миѣе намира, че тѣ сж обладани отъ сиенска грация. Тѣ нѣматъ много плътъ, при все че членоветѣ на тѣлата имъ се различаватъ подъ драпериитѣ. Гъикитѣ на тия драперии сж многобройни и образуватъ прави и пречупени или лжчисти линии. Тѣ ги обезплътятъ. Живописъта на Евтихия и Мануила, раздвижена и елегантна, е много по-малко експресивна, обаче, отколкото бихме очаквали да

¹⁾ G. Millet, L'art des Balkans et l'Italie au XIVe siècle, Atti del V congresso di Studi byzantini, II, Roma, 1940, стр. 281 сл.

бжде. Изразитѣ на лицата сж едни и сжщи (обр. 15) — сериозни, намръщени и малко печални. Стилътъ — раздвиженъ и живописенъ — не е лишенъ отъ известна сухота.

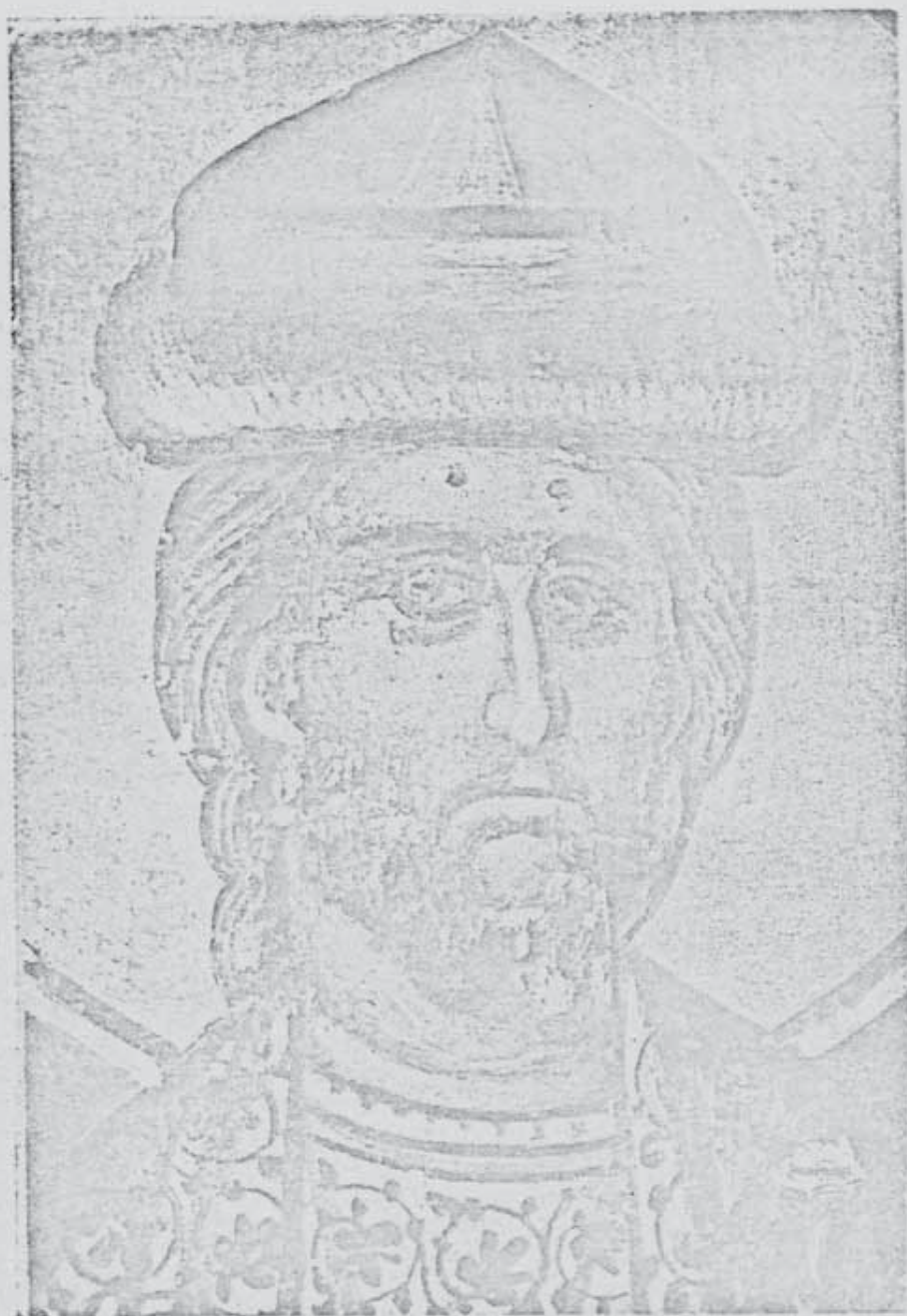

Обр. 14. — Образъ на Богородица отъ църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино (Фот. Н. Окуевъ)

* * *

Селото Матейче се намира на 15 клм. западно отъ Куманово, въ подножието на планината Църна-гора, а прочутиятъ манастиръ, който носи името на селото е горе въ са-

мата планина. Азъ заварихъ неговата великолепна църква напълно реставрирана архитектурно и обезобразена отъ архитектуритѣ на сръбския скопски митрополитъ Иосифъ (обр. 16

Обр. 15. — Глава на светецъ отъ църквата Св. Георги въ Старо-Нагоричино (Фот. Н. Окуневъ)

и 17). Доколко тѣ сж разбирали това, което сж правили се вижда отъ факта, че покривитѣ на петътѣ купола на църквата вървятъ въ прави линии, а тия на многобройнитѣ фрон-

тони сж въ криви. Прибавили сж на западното рамо на кръста и единъ прозорецъ — розета, за да свържатъ, съ тая очевидна фалшификация, църквата съ сръбската и далматинска архитектура. Недостатъцитъ на тая реставрация сж отбелязани и отъ арх. Бошковицъ¹⁾. Църквата е изучавана архитектурно нѣколко пѣти²⁾.

Тя бѣше несигурно датувана ту отъ XI в., ту отъ XII—XIV в. и най-после отъ самия XIV в.³⁾ Азъ я поставихъ

Обр. 16. — Църква въ манастира Матейче. Западна фасада

въ XIV вѣкъ и то къмъ годината 1350⁴⁾. Следващитъ изследвания потвърдиха моята датировка. Тя е строена сигурно

¹⁾ Б. Бошковић, Срушена е и стара капела у Матејићу!, Стари-нар, т. XIV, 1939, стр. 153.

²⁾ G. Millet, L'art Serbe. Les églises, Paris, 1919, стр. 120 сл.; Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква, стр. 90.

³⁾ В. Иванова, Стари църкви и манастири по българскитъ земи, Годишникъ Народ. музей, 1922—25, стр. 516.

⁴⁾ Мавродиновъ, цит. мѣсто.

наскоро следъ смъртта на Душана отъ жена му, българката царица Елена, сестра на царъ Иванъ Александра, навърно къмъ 1356—1357 г.¹⁾ На мѣстото на тая църква е имало преди това друга, отъ която майсторитѣ сж оставили само една отъ страничнитѣ апсиди въ олтаря на сегашната църква. Въ XVI вѣкъ тая апсида била доградена съ стени къмъ западъ, северъ и югъ и по тоя начинъ е билъ направенъ малъкъ параклисъ въ самия олтаръ. Архитектитѣ на

Обр. 17. — Църква въ манастира Матейче отъ югозападъ

скопския митрополитъ сж разрушили цѣлия параклисъ, въпрѣки протеститѣ на сръбскитѣ археолози, защото прѣчелъ на новата олтарна преграда!²⁾ Върху части отъ основитѣ на старата църква, градена само отъ камъкъ, майсторитѣ на царица Елена сж поставили стълповетѣ и стенитѣ на цѣлата срѣдна и югозападна частъ на новата църква.

¹⁾ Н. Окуневъ, Гласник Скоп. Науч. Д-ва, VII—VIII, 1930, стр. 89 сл.

²⁾ Бошковић, цит. съч., стр. 153—154.

За насъ е важенъ въпросътъ, какви сж били тия архитекти и откъде сж дошли тукъ. Като тия на църквата въ Старо-Нагоричино, тѣ не сж имали нищо общо съ Сърбия. Азъ установихъ на друго мѣсто, че цѣлата македонска архитектура отъ времето на сръбското владичество почива на мѣстни по-стари традиции и се оформява подъ силно византийско влияние, но че нѣма нищо общо съ сръбската архитектура, отъ която се отличава не само по градежъ, но и по похвати и форми. Това се отнася за всички правени презъ това време църкви, но то личи най-вече въ голѣмитѣ строени или поправяни отъ сръбски крале или кралици храмове като Старо-Нагоричино, Матейче и Грачаница. Майсторитѣ на тия църкви не сж познавали, не сж виждали дори сръбскитѣ църкви въ Рашка. Никакво, дори и най-малко сръбско влияние не може да се забележи въ тая късна македонска архитектура. Напротивъ, източно-българското влияние е очевидно не само въ Старо-Нагоричино, но и тукъ — въ Матейче, гдето се проявява много силно въ градежа. А тоя градежъ е особенъ. Той е неправиленъ. По-голѣми дѣлани камъни сж смѣсени въ него съ плочесто отрѣзани тънки блокчета. Между тѣхъ има хоризонтални редове отъ тухли, прекъсвани на нееднакви разстояния отъ вертикално, сѣкашъ случайно, поставени тухли. Често вертикалнитѣ тухли сж замѣняни съ по две кжси хоризонтални тухлички. Влиянието на клетъчния градежъ е тукъ явно, но самиятъ градежъ не може да се нарече клетъченъ. Той е единъ срѣдновѣковенъ *opus incertum* отъ тухла и камъкъ. Втората му особеностъ е тухлената украса. Нѣкои отъ тимпанитѣ подъ жгловитѣ куполи сж цѣли украсени съ рисунки отъ тухли. Така на главната фасада виждаме въ лѣво рисунка, която прилича на рѣдко тъканано платно — вертикалнитѣ редове тухли сж пресѣчени отъ малки тухли, които даватъ илюзията за хоризонтални, губещи се отдолу, като въ плетка, редове. Въ дѣсно цѣлия тимпанъ е украсенъ съ ромбове. Подобенъ, несигуренъ, дребенъ, но повлиянъ отъ клетъчния, градежъ ние виждаме за пръвъ пътъ въ църквата Св. Никола въ Мелникъ, която датува най-късно отъ първата половина на XIII вѣкъ¹⁾. Въ

¹⁾ Н. Мавродиновъ, Църкви и манастири въ Мелникъ и Роженъ, Годишникъ на Народния музей, 1926—31, стр. 292 сл., стр. 169.

нея тухлитѣ сж повече отъ камънитѣ, но сжщата неправилностъ и сжщото далечно влияние отъ клетъчния градежъ може да се установи. Съвършено подобенъ на градежа на църквата въ Матейче е тоя на Хрельовата кула въ Рилския манастиръ¹⁾, градена въ 1335 година съ сръдствата на протосеваста Хрельо. Тя е строена значи двадесетъ години преди църквата въ Матейче. Тя има сжщо тухлена украса отъ ромбове, отъ рибя костъ или зигъ-зази. Въ 1335 год. е строена навѣрно, пакъ съ сжщия градежъ, и отъ сжщитѣ майстори непубликуваната църква въ с. Рила. Отъ 1369 год. е друга, правена отъ ржцетѣ на сжщия майсторъ съ съвършено сжщия градежъ, църква Св. Андрей на р. Треска юго-западно отъ Скопие²⁾. Отъ това време сж и дветѣ съседни до тая църква манастирски църкви Св. Богородица въ Матка и западната частъ на Св. Никола. Ако наредимъ сега тия църкви въ хронологиченъ редъ и проследимъ пжтя на майсторитѣ, които сж ги градили ще видимъ, че тѣ започватъ въ 1335 г. въ Рилския манастиръ, пжтуватъ на западъ и работятъ въ 1356—7 год. въ Матейче, а следъ това се спусчатъ къмъ Скопие и къмъ 1369 година ги виждаме на р. Треска. Началото на тая школа, както ни казва Св. Никола въ Мелникъ, е по сръдното течение на р. Струма.

Отъ стенописитѣ, за които ще говоримъ общо следъ малко, мене ме интересувахе преди всичко генеалогичното дърво на царица Елена, сестра на царъ Иванъ Александра, изписано на западната стена на църквата на лѣво отъ входа (обр. 18). То е било видно за пръвъ пжтъ отъ Евансъ³⁾, който около единъ отъ многобройнитѣ образи е прочелъ надписътъ: ΙΣΑΑΚΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΡΩΜΕΩΝ и е помислилъ, че е това на Комнинитѣ. Той е погрѣшилъ бележкитѣ си и съобщава, че тоя надписъ стоялъ около образъ отъ най-високитѣ редове на дървото. По него Иречекъ погрѣшно датува църквата отъ XI вѣкъ⁴⁾. Азъ отбелязахъ тая грѣшка

¹⁾ Йор. Ивановъ, Св. Иванъ Рилски и неговиятъ манастиръ, София, 1917, стр. 33.

²⁾ G. Millet, L'art Serbe. Les églises, обр. 136: Мавродиновъ, Еднокорабната църква, стр. 62 сл., обр. 74.

³⁾ A. Evans, Antiquarian Researches in Illyricum, part IV, Archaeologia, v. XLIX, 1885, стр. 155.

⁴⁾ K. Jireček, Staat und Gesellschaft in mittel. Serbien, Denkschr. der Akademie der Wiss. in Wien, kn. 56, r. III, стр. 4.

своевременно¹⁾. Първото проучване на генеалогичното дърво направи г. Николай Окуневъ²⁾. Той установи именно, че то е дърво на царица Елена и че съдържа образитѣ на нейнитѣ

Обр. 18. — Генеалогичното дърво на царица Елена въ Матейче
(Фот. Радойчищъ)

¹⁾ Мавродиновъ, Еднокорабната и кръстовидната църква, стр. 90.

²⁾ Н. Окуневъ, Граѓа за историју српске уметности. 2. Црква Свете Богородице — Матейч, Гласник Скр. н. д-ва, VII—VIII, Одед. друш. наука, 3—4, 1930, стр. 92.

прадѣди отъ родоветъ на Асеновци и на Комнинитѣ. Знае се, че нейниятъ братъ царъ Иванъ Александъръ произхождалъ отъ рода на Иванъ Асена II.¹⁾ Отъ друга страна потомцитѣ на Асеновата династия (следъ бѣгството на Иванъ Асена III въ Цариградъ) сж заемали важни длѣжности въ Византия, защото, споредъ Окунева, тѣ сж били навѣрно въ роднински връзки съ византийскитѣ царе, т. е. били потомци на Комнинитѣ. Отъ трета, по-малкиятъ братъ на царица Елена и на царъ Иванъ Александра, който се е наричалъ сжщо Иванъ, жененъ за Анна Палеогина, билъ управителъ на Албания и се е титулувалъ Иванъ Комнинъ Асенъ. Така — обяснимо е, защо тукъ фигурира портретътъ на византийския императоръ Исакъ Комнинъ.

Тия бележки на Окунева ме накараха да проуча наново генеалогичното дърво на царицата. То има осемъ хоризонтални реда (а не седемъ, както пише Окуневъ), отъ които двата горни сж имали по петъ образа, а останалитѣ шестъ по три. (Обр. 18). То е извънредно много повредено. Въ срѣдната на най-горния редъ е царица Елена, въ лѣво Душанъ и синътъ ѝ, въ лѣво дветѣ ѝ дѣщери. Отъ втория и отъ третия редъ не сж останали никакви образи. Въ четвъртия редъ се виждатъ части отъ двата крайни образа. Сравнително добре запазени сж срѣдниятъ и дѣсниятъ образъ на петия редъ (обр. 19). Срѣдниятъ образъ е тоя на монахъ, облѣченъ въ монашеска кафява мантия. Отъ легендата въ лѣво отъ главата се четатъ два реда отъ едно разположено на три реда име. . . ΟΚΤΙΣΤΟΣ, което ще е ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ. Допълненитѣ две букви се виждатъ и тѣ, смѣтно, на горния редъ. Първитѣ две отъ последнитѣ четири букви сж предадени завързани въ буква ς. Отъ легендата на дѣсния образъ, който е царски (корона, лоронъ, жезълъ и византийско императорско облѣкло) се чете отъ лѣво на главата разположено въ четири реда името ΙΣΑΑΚΙΟΣ, а въ дѣсно отъ главата, по-смѣтно, титлата ΒΑΣΙΛΕΥΣ. Това е името, което Евансъ е челъ. Сега то е много повече повредено отколкото въ времето, по което Евансъ е билъ тукъ. Отъ означението ΡΩΜΕΩΝ не се вижда нищо. На следния — шестия отъ горе на долу — редъ най-добре е запазенъ дѣсния образъ, който

¹⁾ К. Иречекъ, Исторія Болгаръ, Одесса, 1878, стр. 392; Б. Филловъ, Миниатюритѣ на Манасиевата хроника, София, 1927, стр. 11.

е подъ тоя на императора Исакъ. Той е образъ на императоръ (корона, жезълъ, облѣкло). Запазена е, смѣтно, въ дѣсно титлата въ петъ реда *VASILEVS ROMEO*. . . Срѣдниятъ образъ подъ образа на монаха Теоктистъ е тоя на благородничка. Той е слабо запазенъ. Жената има на главата си бѣла широка забрадка. Въ лѣво третиятъ образъ е още по-слабо запазенъ. Той е изглежда образъ на младъ мжжъ. Подъ тоя шести редъ има още два реда съ по три лошо запазени ме-

Обр. 19. — Срѣднитъ и дѣснитъ медалиони отъ петия и шестия редъ на генеалогичното дърво на царица Елена въ Матейче

далиона. Окуневъ отбелязва, че на единъ отъ медалионитѣ е прочетено името Василий. Азъ не намѣрихъ никакви слѣди отъ такова име и заключихъ, че навѣрно титлата на императора отъ шестия редъ е била прочетена погрѣшно като име.

За да разберемъ оскѣднитѣ данни, които това генеалогично дърво ни дава, ние трѣбва да направимъ следнитѣ забележки. Гранкитѣ на лозата, които обхващатъ бюстоветѣ, сж разположени тукъ по особенъ начинъ. Две стѣбла трѣг-

ватъ отъ долу (и въ срѣдата) и вървятъ нагоре, като се преплитатъ и образуватъ, дветѣ, осемъ медалиона въ срѣдата на дървото отъ долу нагоре. Последниятъ е тоя, който съдържа образа на царица Елена. Отъ тия срѣдни стѣбла излизатъ страничните гранки. Тоя начинъ на композиране на дървото показва, че срѣдните медалиони съдържатъ прѣките прадѣди на царицата, а страничните — роднините по странична линия или съпрузитѣ, съпругитѣ, братята или други синове, дъщери или племенници на прѣките прадѣди. Обикновено тѣ съдържатъ потомци на прѣкия прадѣдъ отъ предишния редъ¹⁾. Така единствениятъ прѣкъ прадѣдъ, чието име знаемъ, е тоя Теоктистъ, който се намира на петия редъ на дървото. Въ дѣсно отъ него е императорътъ Исакъ. Ние не знаемъ, дали той е Исакъ I Комнинъ (1057—1059) или Исакъ II Ангелъ (1185—1195) и трѣбва да обсъдимъ тоя въпросъ, тъй като той е сигурно роднина на нашия Теоктистъ. Ако приемемъ, че е Исакъ I Комнинъ трѣбва да си спомнимъ, че тоя императоръ е жененъ за Екатерина, внучка на царъ Самуила²⁾ и че е първиятъ императоръ отъ династията на Комнините. Че той не може да бжде прѣкъ прадѣдо знаемъ отъ това, че единствения му синъ е умрѣлъ младъ, а единственната му дъщеря, изглежда, е приела монашество заедно съ него и жена му. Той може да фигурира тукъ като основателъ на династията на Комнините, за да покаже, че приелиятъ монашество Теоктистъ произлиза отъ тоя императорски родъ. По-вѣроятно е обаче той да е Исакъ II Ангелъ. За тоя императоръ ние трѣбва да знаемъ следните факти. Неговиятъ дѣдо Константинъ Ангелъ е билъ жененъ за Теодора Комнина, дъщеря на императора Алексий I Комнинъ, който билъ племенникъ на Исакъ I Комнинъ и билъ жененъ за Ирина Дука — внучка на Троянъ — внукъ на царъ Самуила³⁾. Като имаме предъ видъ, че подъ тоя пети редъ въ генеалогичното дърво на царица Елена има още три развалени реда, ние можемъ да приемемъ съ сигурностъ, че царица Елена е изкарвала своята генеалогия отъ царъ Самуила. Фактътъ, че

¹⁾ Emile Mâle, *L'art religieux du XIII-e si. en France*, Paris, 1923, стр. 172 сл.

²⁾ В. Златарски, *История на бълг. държава, II, България подъ византийско владичество*, София, 1934, стр. 136.

³⁾ Златарски, *П. т.*, стр. 134.

редоветъ сж три, а колѣната между Исакъ II Ангелъ и Самуила сж повече, не говори непременно въ полза на Исакъ I Комнинъ, тъй като и въ горнитъ редове дървото е съкратено, т. е. между епохата на тоя императоръ и епохата, въ която живѣе Елена, е имало сигурно повече отъ три колѣна, докато въ дървото нѣма мѣсто за повече. Какво сж съдържали тия три колѣна, мжно можемъ да опредѣлимъ. Въ срѣдата на втория редъ е билъ навѣрно образътъ на Елениния баща, българския боляринъ Страцимиръ или на майка ѝ Кераца. Третиятъ и четвъртиятъ редъ е съдържалъ въ срѣдата двама прадѣди, които сж създавали връзката между династията на Комнинитъ или Ангелитъ и бащата или майката на Елена. Тѣ сж били навѣрно отъ рода на Асеновци. Тукъ е стоялъ образътъ на Иванъ Асена II. Тая връзка не може да бжде създадена чрезъ Константинъ Тиха, тъй като той нѣма деца отъ жена си Ирина, която е едновременно внучка на Иванъ Асена II и дъщеря на Теодоръ II Ласкарисъ, който по рода на баща си (Ватаци) е сжщо потомъкъ на Самуила¹⁾. Тя може да се установи чрезъ децата на Иванъ Асена II отъ жена му Ирина (Михаилъ II Асенъ, Мария женена за Мицо, майка на Керамария — жена на Георги I Тертеръ, Теодора женена за севастократоръ Петра), тъй като царицата Ирина е отъ рода на Ангелитъ²⁾. Но тая връзка е могла да бжде установена и другояче, чрезъ Асена I — ако майка му или баба му сж били отъ нѣкой отъ двата византийски рода. Ние знаемъ, че въ първото си писмо до царь Калояна папата казва: „Ние пѣкъ като чухме, че твоитъ прадѣди водили потеклото си отъ благородното поколѣние на града Римъ и че ти си придобилъ отъ тѣхъ благородството на кръвта. . .“³⁾, а отъ друга страна Калоянъ слага въ списъка на своитъ прадѣди царетъ Самуила и Петра. Тая генеалогия, която изглежда фантастична на пръвъ погледъ, е много вѣроятна ако майката на Калояна е била отъ рода на Ирина Дука — жената на Алексия I Комнинъ, — тъй като Ирина Дука

¹⁾ Основателтъ на рода Теодоръ Ватаци е жененъ за третата дъщеря на Иванъ II Комнинъ, синъ на Алексий I Комнинъ и на българската княгиня — правнучка на Самуила.

²⁾ Тя е дъщеря на Теодоръ Комнинъ, синъ на Иоанъ Ангелъ, който е чичо на Исакъ II Ангелъ.

³⁾ Златарски, История, III, стр. 151-52 обяснява това мѣсто съ факта, че Калочнъ билъ царь и на „власитъ“, които били отъ римско потекло

е не само внучка на царь Самуила, а и потомка на рода Дука, — родъ чиито прадѣди, споредъ Ана Комнина и Никифоръ Вриений¹⁾, сж произхождали отъ римскитѣ императори. Най-вѣроятно е все пакъ предположението, че тя е била създадена чрезъ Асена I, тъй като Теоктистъ въ нашето генеалогично дърво е съвременникъ на Исака II Ангелъ.

Азъ не можахъ да установя, кой е таинствения монахъ Теоктистъ. Фактътъ, че тоя прѣкъ прадѣдъ на царица Елена е на единъ редъ съ императора Исакъ, показва, че е живѣлъ въ XII вѣкъ. Толкова много византийски благородници сж взимали монашеско расо на края на живота си, толкова много други сж били ослѣпявани и сж слизали отъ историческата сцена, че ми бѣше невъзможно да открия това лице. Не е ли той неизвестниятъ баща на Асена I, Петра и Калояна? Ние знаемъ, че монашескитѣ имена на тия, които приемали монашество сж започвали съ сжщата буква, съ която сж започвали мирскитѣ имъ имена. Петъръ, братътъ на Асена I, е нареченъ въ синодика на Борила „Теодоръ нареченъ Петъръ“²⁾. Не е ли името Теодоръ име на баща му — монаха Теоктистъ? Като имаме предъ видъ, че имената на българскитѣ царе, чиито бащи или прадѣди познаваме, се състоятъ отъ име и презиме (Иванъ Асенъ) или отъ име и фамилно име (Михаилъ Асенъ, Константинъ Асенъ, Георги Тертеръ, Иванъ Шишманъ и пр.), ние можемъ да предположимъ, че думитѣ „Теодоръ, нареченъ Петъръ“, трѣбва да се разбиратъ въ смисълъ на Теодоръ (презиме или фамилно име), „нареченъ въ кръщение Петъръ“ както, по патриархъ Евтимия, „Асенъ с наименованъ въ светото кръщение Иоанъ“.³⁾ Това тълкувание, което за мене е единствено възможно, ще ни даде действително едно име на прадѣдъ, който може да бжде нашиятъ Теоктистъ. То е името Теодоръ (може би дори Теодоръ Бѣлгунъ). Жената, която е подъ Теоктиста, не е ли Ана Комнина, прочутата писателка, дъщеря на Ирина Дука и жена на управителя на Одринъ Никифоръ Вриений? Тя е по-скоро сестра ѝ Теодора Порфирогенета, чийто синъ

¹⁾ F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis I Comnène* (1081—1118), Paris, 1900, стр. 21

²⁾ М. Г. Попруженко, *Синодикъ Царя Борила*, София, 1928, стр. 77.

³⁾ Йор. Ивановъ, *Български старини въ Македония*, 2^о изд. стр. 382.

Алексий Комнинъ прави въ 1164 год. стенописитѣ на църквата въ селота Нерези до Скопие и която е баба на Исака II Ангелъ¹⁾. За да бжде тя баба и на монаха Теоктистъ, трѣбва да предположимъ, че нейна дъщеря се е оженила за неговия баща. Така връзкитѣ между династията на Асеновцитѣ и тия на Комнинитѣ, на Самуила и на „благородното поколѣние на града Римъ“ може да сж били действителни. Това предположение ще обясни сжщо и факта, че Асенъ и Петъръ се смѣтатъ въ правото си да искатъ отъ императора самостоятелна, владѣна отъ тѣхъ, областъ въ България, да вдигатъ възстание и да прогласятъ второто българско царство.

Генеалогичното дърво на царица Елена се отличава, както е забелязалъ и Св. Радойчичъ, отъ тия на Немановцитѣ въ Дечани²⁾, въ Печъ³⁾ и въ Грачаница⁴⁾ по това, че образитѣ не сж изрисувани въ цѣль ръстъ, а сж само бюстове. Тая особеностъ ги сближава, споредъ Радойчича⁵⁾, съ византийскитѣ и българскитѣ изображения на Йесейовото дърво и това е действително така.

Стенописитѣ въ църквата принадлежатъ на късната барокова македонска живопись на XIV вѣкъ. Майсторътъ, който е рисувалъ сценитѣ отъ страстната седмица, е продължавалъ изкуството на майсторитѣ на Грачаница и на Св. Климентъ въ Охридъ. Той е принадлежалъ навѣрно къмъ охридската школа. Той прави едри и широки образи, пълни, съ грамадни бедра. Той обхваща драпериитѣ съ плътни, дебели и твърди линии, като ги реди въ успоредни прави или криви снопове. Неговиятъ рисунъкъ е много слабъ, обаче, несигуренъ, неизразителенъ, въпрѣки, че той е наследилъ отъ предишнитѣ майстори това чувство за монументалностъ, което характеризова стенописитѣ на дветѣ споменати църкви. Архитектурнитѣ му фонове сж едри и мощни и тѣ, опредѣлени съ широки, хоризонтални и дебели вертикални линии. Италианското влияние е тукъ много силно — то личи и въ ли-

¹⁾ Evans, цит. съч., стр. 96; Г. А. Острогорскій, Возвышеніе рода Ангеловъ, Юбилейный сборникъ Русс. Археол. Общ. въ Югославіи, Бѣлградъ, 1936, стр. 111 сл.

²⁾ Св. Радойчичъ, Портрети српскихъ владара у среднемъ веку, Скопје, 1934, стр. 57.

³⁾ П. съч., стр. 48 сл.

⁴⁾ П. съч. стр., 38 сл.

⁵⁾ П. съч., стр. 57.

цата и въ брадитѣ. Въ архитектуритѣ се виждатъ шесто-
 странни или крѣгли куполи, кули, статуи на високи колони,
 на стениѣ се облѣгатъ зрители на това, което става отпредъ.
 Италиански влияния забелязваме и въ Поклонението на влѣх-
 витѣ, гдето едно момче държи поводитѣ на конетѣ, въ Уми-
 ването на краката, гдето, като у Дучо следва сцената, въ
 която Христосъ говори на апостолитѣ за мисията имъ, въ
 сцената на пѣтя за Голгота, гдето както у Симоне Мартини
 йерусалимскитѣ момичета гледатъ задъ хѣлма, въ Разпятието,
 гдето като въ Асизи или въ Сиена, войникътъ разперва рѣка
 къмъ Христа. Лицата сж тъмни. Тия на младежитѣ сж об-
 хванати отъ широка плътна сѣнка. По лицата на старцитѣ
 сѣнката е превзела всичко. Тя пада и на странитѣ и отъ
 дветѣ страни на носа и по челото. Силни свѣтлинни блѣ-
 съци отбелязватъ издадинитѣ на скулитѣ, на брадата, на
 носа и на челото. Единъ новъ живописенъ стилъ се вмѣква
 значи въ нѣкои образи — единъ раздвиженъ стилъ на свѣт-
 лини и сѣнки. Но тоя майсторъ е отишелъ още по-далече,
 когато е правилъ великолепното Рождество Христово и обра-
 зитѣ на пророцитѣ. Многобройнитѣ ангели, които се пода-
 даватъ горе задъ планината и женитѣ, които кжпятъ малкия
 Иисусъ, иматъ лица и шии изрѣзани като тия на дървенитѣ
 статуи. Тѣ сж опредѣлени отъ по-силни тъмни и по-слаби
 сѣнки, отъ силни блѣсъци, които закрѣпаватъ формитѣ и
 ги правятъ прилични на гумени топки. Тѣ сж моделувани съ
 силни тризмѣрни форми. Много отъ мотивитѣ на тая жи-
 вопись сж еднакви съ подобнитѣ имъ отъ стенописитѣ на
 Перивлепта въ Мистра — Тайната вечеря, Отказването на
 Петра, Дветѣ Марии на гроба. Основата на иконографията
 на стенописитѣ въ Матейче е обаче мѣстна — майсторитѣ
 сж се водили по традицията на илюстрираното византийско
 четириевангелие № 74 на Парижката национална библиотека¹⁾.
 То имъ е служило за основа, върху която сж се натрупвали
 чуждитѣ, италиански или южни, влияния. Намиратъ се и мо-
 тиви еднакви съ тия на стенописитѣ на Св. Климентъ въ
 Охридъ, като Качването на кръста и пр.

¹⁾ Millet, Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile, стр. 643.

ПИСМА НА ГОЦЕ ДЪЛЧЕВЪ

МАТЕРИАЛИ ЗА ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКИТЪ ОСВОБОДИТЕЛНИ
БОРБИ

Отъ К. Мирчевъ

Въ обнародвания до сега материалъ за историята на македонскитъ революционни борби преобладава мемоарната литература. Първо мѣсто държатъ публикуванитъ отъ Македонския наученъ институтъ спомени на видни македонски революционери, записани въ по-голѣмата си частъ грижливо отъ проф. Л. Милетичъ. Отъ личната кореспонденция на македонскитъ революционери обаче е публикувано извънредно малко. То си има своето оправдание. Голѣмъ дѣлъ отъ тая кореспонденция трѣбва да се смѣта за безвъзвратно загубенъ. Предимно дѣлова по своя характеръ, свързана най-често съ моментни, нагледъ дребни прояви въ бурната и рискована дейность на революционеритъ, тя или съзнателно е бивала унищожавана или пъкъ е бивала отправяна къмъ лица, които въ напрегнатото време, въ което сж живѣли и работѣли, не сж могли да иматъ ясно съзнание за особената важность на всѣки написанъ до тѣхъ редъ.

А имало революционери, които сж поддържали доста обширна кореспонденция. Такъвъ е билъ Гоце Дѣлчевъ. Ролята му на необикновено способенъ и енергиченъ организаторъ го е карала по необходимость да бжде въ жива писмовна връзка съ мнозина свои съмишленици, които той е успѣвалъ да възпламенява за революционна дейность. Главнитъ си грижи за организирана цѣлостна бунтовническа проява Дѣлчевъ бѣ насочилъ въ първо време къмъ Шипския край. Тукъ спада и кратката негова учителска дейность следъ бурнитъ преживелици, които предизвикаха изключването му отъ Софийското военно училище. Малко по-късно, като задграниченъ представителъ на Централния революционенъ комитетъ въ София, той има за първа своя задача устройването на канали, по които да се изпраща тайно оружие въ Македония. Обнародванитъ по-долу писма сж именно отъ този периодъ на неговата дейность. Тѣ сж изпращани до Никола Зографовъ, часовникарь въ Кюстендилъ, родомъ отъ Велесъ, довѣрено лице на Революционната организация,¹⁾

¹⁾ Въ своитъ спомени Гьорче Петровъ твърди, че Гоце е ималъ въ Кюстендилъ за свой човѣкъ, къмъ когото се е обръщалъ на частна нога, Димитъръ попъ Георгиевъ (вж. Спомени 49). Сжщото повтаря и Хр. Силяновъ въ книгата си „История на македонскитъ освободителни борби“, вѣроятно възъ основа на твърдението на Петровъ. Въ сжщность най-довѣреното лице на Гоцета въ Кюстендилъ, чрезъ което той е вършелъ цѣлата тайна работа по канала Шипско-Кочанско, е билъ Никола Зографовъ.

Градъ Кюстендилъ, благодарение на своето мѣстоположение, бѣ единъ отъ най-важнитѣ пунктове за тайна връзка съ вътрешността на Македония, особено съ Шипско-Кочанския край. Писмата разкриватъ предимно грижитѣ, които се полагатъ отъ Дѣлчева за тайното въоръжаване на тая македонска покрайнина. Необикновената енергия, вложена отъ Дѣлчева въ тая насока, непрестаннитѣ му борби съ редица несподобни, които сж се изпрѣчвали въ пътя на тая му дейность, на първо мѣсто болезненото безпаричие и неискренности на българскитѣ управляващи кръгове, проличаватъ въ всѣки редъ на тия писма. Вънъ отъ това тукъ откриваме и множество ценни податки, които биха били отъ полза за една бждна по-пълна история на македонскитѣ освободителни борби.

Надъ всичко обаче стои очарованието отъ личността на революционера, станала отдавна вече истинска легенда, отъ прямотата и ударността на неговитѣ слова, отъ пламъка на неговитѣ увлѣчения, отъ чистотата и благородството на поривитѣ му. Връзкитѣ между Дѣлчевъ и Зографовъ не сж били само служебни. Тѣ сж били връзки между близки и задушежни приятели. Това проличава най-ясно отъ ония мѣста въ писмата на Дѣлчева, гдето той не се стѣснява да зачекне най-интимното въ преживяванията си, да даде свободенъ изразъ на колебливитѣ си настроения. Струва ми се единствено тукъ ни се разкриватъ нѣкои страни отъ неспокойната натура на революционера, които ни го правятъ още по-симпатиченъ. Тежки, потискащи мигове изглежда не сж били рѣдкость въ живота на Дѣлчева. Въ писмо отъ 24 мартъ 1899 година той се оплаква: „ептенъ съмъ оглупѣлъ, отжпѣлъ съмъ до толкова, щото пишенето е станало за мене една отъ най-труднитѣ работи.“ Въ друго (отъ 1898 г.) четемъ: „Моето мълчание недѣйте го отдава на друго освѣнъ на пълната раскапация.“ Въ трето (отъ 7 май 1899 г.) неговитѣ оплаквания стигатъ почти до отчаяние: „...тъй съмъ занесенъ!... Па що мога да правж, когато има минути, когато човѣкъ представлява единъ движущъ се трупъ, безъ да има въ него нѣщо душевно! Дали не вървж къмъ...“ Това сж били временни душевни настроения, които бързо сж бивали преодолявани отъ силната натура на бунтовника. Знаменателни ще останатъ следнитѣ думи на Дѣлчева, които така пълно и рѣзко го очертаватъ като човѣкъ съ морална здравина и непоклатима устойчивость на характера: „Нъ силенъ съмъ ще победж всичко, освѣнъ една съвѣсть.“

Дѣлчеви писма сж публикувани до сега малко. Две писма, отправени до Никола Малешевски, бѣха публикувани въ факсимиле доста отдавна отъ П. К. Яворовъ въ книгата му „Гоце Дѣлчевъ“. Други две писма, едното отъ които въ факсимиле, писани до Иванъ М. Бележковъ съ псевдонимъ Асенъ, бѣха публикувани отъ Л. Томовъ въ „Илюстрация

Илинденъ“, год. IV, кн. 6, стр. 6—8. Едно доста дълго писмо до Карановъ бѣ изнесено въ „Сборникъ Илинденъ“. (Издава македонското студентско дружество Вардаръ) год. 1926, стр. 15—20. Между писмата, които се публикуватъ по-долу шесть сж писани съ шифъръ. Това не е шифърътъ, който Гоце разкрива на Зографова въ писмото си отъ 24. III. 1899 год. (вж. по-долу). Благодарение на обстоятелството, че върху едно отъ тѣзи писма датата е написана съ обикновено писмо, но отъ друга ржка, вѣроятно отъ получателя Н. Зографовъ, можахъ съ малко усилие да разчета шифъра и предлагамъ по-долу писмата въ напълно отключена форма. Доста отъ писмата носятъ подписъ Ахилъ, псевдонимъ, съ който е билъ известенъ Гоце Дѣлчевъ между другаритѣ си революционери. Истинскитѣ имена на останалитѣ псевдоними, главно имена на селища, доколкото бѣ възможно да бждатъ разгадани, се привеждатъ подъ линия.

Господинъ Зографовъ

1896 г.

Бърза да Ви извѣстж, че прѣдметитѣ пратени отъ Васъ ги приехъ. 10 лева ще проводж идущата недѣля. Не мож да Ви пишж надълго, защото нѣмамъ врѣме. Писвате ми да чакамъ инструкции, а не ми пишете да ли ще можтѣ ни помогнж съ оржие отъ тамо. При това азъ не се водж отъ ничии инструкции, защото знаж много добрѣ, че тѣзи които пращжтѣ инструкции можтѣ да рѣшаватъ въпроси относящи се до тамкашното течение на работитѣ, а не и тукашното. Пишете ми, че Г-нъ Чакъровъ не ми праща револвери, защото нѣма патрони. Нима той не може да проводи своя, като знае, че азъ всѣкога съмъ въ опасностъ и безъ него не мож никждѣ да се движж. Момъкътъ бѣше ми далъ преди 3 недѣли писмо за Васъ, което и проводихъ още тогава, да ли не сте го получили не знамъ. Отъ Раздоловитѣ книжки има повече отъ 100. Пазете въ Кюстендилъ да не се разгласи за сжществуването на нашата поща. Поздравлява Ви момъкътъ. Идущата недѣля ще получите отъ него писмо

Съ братски поздравъ

Прищина¹⁾ 1896 г. 2 януарий

Ахилъ

П. П. Тукъ приключеното моля прѣдайте на пощата като го турите въ другъ пликъ и напишете сжщия адресъ. Свѣдете ме ако знайте, кждѣ е Чакъровъ.

¹⁾ Псевдонимъ на гр. Щипъ

Върху визитна картичка: Никола Наумовъ]
 Редакторъ на в. „Право“]

Приятелю,

Днесъ ти пратихъ писмо, нѣ едно забравихъ да ти пишъ,
 което е най-важното. Пиши на Петъръ¹⁾ въ недѣля непременно
 да прати човѣкъ и два коня.

¹⁾ П. Димитровъ

София 1896 8/II

Твой Ахилъ

търговецъ отъ Прищина

Конетѣ трѣбва да бждатъ съ човѣкъ

Сжщи

/ Бай Никола

Пристигнѣхъ благополучно, макаръ и отчаяно да се бо-
 рихъ съ студъ и снѣгъ. Нѣмамъ време да ти опишъ пѣту-
 ването ми, нѣ ако въ такъво врѣме си пѣтувалъ, ще можешъ
 си представи какъ съмъ прѣкаралъ. За сега нѣма нищо освѣнъ
 убиства и обезчестявания. Распореди се за поскорошното
 провоздане на останжилитѣ тамъ вѣщи; ако доджѣ други,
 нито 2 дни недѣй ги държи. Съобщи Т-ву, че съмъ при-
 стигнѣлъ — Камитѣ поскоро нека се направѣтъ, ако не ги
 правитѣ тамъ, пиши Т-ву да порѣчи отъ Варна.

Много ти здраве отъ момѣкътъ.

Прищина 1896 20. II

Съ братски поздравъ

Ахилъ

/ Бай Зогравский,

Преди всичко поканвамъ те по скоро да проводишъ
 камитѣ и още ако сж останжли въ твоята кжща 8 екземпляра
 „Биографията на Левски“ при моето заминаване, проводи и
 тѣхъ. Каквото има за сега това провоздай, нѣ гледи по важ-
 нитѣ материяли по скоро да доджѣ. Всичкитѣ нѣща прово-
 ждани добрѣ ще бжде, ако се миюрлидисатъ. Въ Еф. К-въ
 има една пашка на Г. Ив. донесена отъ Чакъровъ; часъ по-
 скоро да се прати; нѣ ако се може да я размѣнитѣ съ нѣ-
 коя офицерска или джандарска. Прати ми смѣтка за камитѣ.
 Пратихъ ти още 2 наполеона, колко ще искашъ още ще ти
 пратѣ до пѣтъ. Много съмъ разсѣянъ, не можъ ти пишъ.

Поздрави всички ни познати.

Прищина 1896 12. III.

Съ братски поздравъ

Ахилъ

Братъ,

Получихъ писмото ти, както и поръчанитѣ устно нѣкои свѣдения по младия момъкъ, заминалъ наскоро презъ вашенско. До тоя часъ чакахъ свѣдения отъ К-не за въпросната личностъ, нѣ за жалостъ не сж пристигнали. Азъ доколкото знамъ най-отличителната черта на казаний господинъ е, че очитѣ му кривы, кривогледъ, затова, види се и се именува Кйоръ Шашевъ. За Чакжровъ не можъ ти дамъ за сега никакви свѣдения, а ще кажъ, че азъ просто съмъ силно възмутенъ отъ неговитѣ шарлатански постъпки. Кждѣто е минялъ безобразно лжгалъ проститѣ хорица, въ нѣкои и други мѣста раздѣлилъ хората на партии, дезорганизиравъ пощата, съ една дума той навсѣкжде е подѣлствувалъ — ще си видимъ смѣтката при една лична срѣща... Пратенитѣ три наполеона се повърнахъ назадъ, защото не се намѣрилъ човѣкъ да ти ги донесе и още страхувайки се да не попаднатъ въ ръцетѣ на Чакжровъ.

За сега толкозъ, пиши ми кждѣ се намира.

Съ братки поздравъ

Прищина 1896 г. 25/V

Ахилъ

Никола,

Нещъ да те мжжъ утрѣ първия день отъ празниците да глъташъ шифровано писмо. Писмото, въ което бѣхъ приключени и онѣзи отъ С-въ и П-въ, получихъ както и понапрѣжната картичка. Писмото на П-въ не ми направи впечатление, защото то ми бѣ известно, та и това бѣ прѣчката ми да замина въ Дупница. Отъ нѣколко дни насамъ мжжъ се да се промжжъ до най-високото мѣсто, отъ което мѣсто е и възможно да се узнае истината. Колкото за писмото на Сарафовъ, нѣма какво да кажъ, а те подканямъ щомъ получишъ настоящето и веднага понѣ съ една картичка да ми явишъ адресътъ му, за да му пишъ направо.

Вѣрвамъ стоката испратена въ двѣ коли да е стигнала благополучно. Много се възмущавамъ отъ гаминската подвижност на Н-ка, бжди малко потърпеливъ, едно само гледай, щото съсвоитѣ постъпки да не наруши вътрѣшния редъ.

Съ идущата поща ще пишъ и за Прищина. Незнамъ шотолко се бавихъ повиканитѣ хора. Щомъ стигнатъ съобщи ми.

Честитявамъ Ви Рождество Христово.

София 96 г. 24/XII

Съ поздравъ

Ахилъ

(шифровано)

1897 г.

висока¹⁾ деветдесет и седма идинадесети февруарии друже писмото ти приех на време радваш ме со известието за препраштанието на дългите — колкото за паланечкия канал ште треба да се йевж чак там но туй да оставим за по кжсно — а сега да гледаме и дупничкия, който впрочем е готов но оште не сме почнжли да пренасиме — единствената пречка е беднотията която много бърка да можем да уредим пренасанието до дупница затова ште чакам всичката сума която остава во тебе или ти сам да я донесеш или пжк ако не додеш скоро препрати я по некого — ако додеш скоро веднага ми сжобшти за да не отпжтувам на некжде недей забравя оште и да вземеш от кантарджиите вештите долни дрехи за гиорге па незабавно да ги препратиш, заштото горкия нема со какво да се преоблече — псевдонимите на кратово, паланка и пехчево сж по ред: бояновци, прешово и дечани. До редакцията на странджа е писано само че при отсжтствието на редактора не можт се оправи работите — што стана со кипров дали оште не е турен во клопката — отговори ми — ако е вжзможно по скоро парите ми проводи — те течжт като вода но изворъ за приходи никакжв

с братски поздрав

Ахилъ

(шифровано)

висока седми март деветдесет и седма година. Никола обештахъ ти се оште со пжрва пошта да ти проводж исканото полномошно но ето и втората ште мине без да получиш пжлношното — надевам се со третата пошта ште го получиш тжй като по со време ште вземж мерки а не както до сега да зависж отъ маловажни причини — днес говорихме со никола иванов да се пратжт отведнжш около петстотин джлги че да видим колата сж вече хванати гледайте вия во най бързо време да и прехвърлите на границата по трите посоки: коприва ветрен и саждени — ако не е дошел от там человек пиши ми веднага за да можем се распореди — во паланечко непременно да има по голема сума големците много штедри се показват вчера испратихме такжва сума и во дупница взел сжм една машина за хектографиране ште я проводим през ветрен во солун но нека да видим може заедно со нея да пратж и прахжт за който сжм ти говорил.

Гледи по скоро да се пратжт джлгите — со поздрав

Ахилъ

¹⁾ Псевдонимъ на София.

(шифровано)

Никола тук приключвам желаното от вас пълномощно — както виждаш самото пълномощно е во много стеснена форма, когато за насърчение на другаритѣ требваше нещо по обширно — но за жалост листът е во много малък формат — при показванието на листа пази се да не попадне на слаби очи со тесен акъл — че вместо вежди да вадим очи. Вчера испратих една сума от около двесте или двесте и петдесет не помнѣ ведно с тех и картини гледайте повече от сто да прокарате во паланечко — не ште сѣмнение ште има нѣкоя пратка и во кочанско презъ сажденик — тези дни мисля да идѣ кѣм тракииско но преди да трѣгнѣ ште пратѣ една голема кутия която ще препратиш во гилѣни незабавно — ште проводѣ оште един револвер со сто патрони за груев и две ками едната за пелаги(—) во радович а другата за груев — след моето трѣгване от тук ште пишиш на братя иванови да ме известѣт че има сѣобщение отъ куманово как до сега не е бил пренесен всичкия динамит а само около осемстотин и седемдесет и четири кила и че добре ште бѣде да заминѣ во сѣрбия — освен туй во сѣштето писмо ште ми известиш как до сега всичкия прах е прекаран но сто кила по малко отколкото аз сѣм ти писал тоест вместо седемстотин и осемдесет и две само шестотин и седемдесет и две кила ако има некои писма препрати ги незабавно.

София 97 г. 9/III

со поздрав

Ахилъ

(шифровано)

1) четиринадесети март никола аз отказах се да отидам кѣм тракията заштото гиоре петров трѣгна за тук пѣк ште мине през цариград варна и некои места от пограничната тракия — страшно си любопитен момак бейѣй постоянно ме питаш дали сѣм ходил при стоилов — не сѣм ходил — завчера се пратихѣ за вашенско около 361 дѣлги па и днес се мисли да пратѣт около четиристотин — искай сведения колко сѣ пристигнѣли во гилѣни и прешово — ако е отворен канала през цѣрварица прати и нататѣк некои товар — когато стигне гиорето тук ште имам веч вѣзможност да отивам пак вѣтре не само на пограничните станции — какви вѣпроси си ми задавал не помнѣ пѣк и... зиме ар-

1) Писмото не носи дата. Но очевидно трѣбва да се отнесе по време веднага следъ предходното. Това се разбира отъ отказа на Дѣлчева да замине въ Тракия, следъ като уведомява въ писмо отъ 9. III. 1897 год. приятеля си, че има такова намѣрение.

хивата да я претърсам вештите изпратени по раздолов трябва да сѣ стигнали — разпреди се за разпраштанieto на револвери ште взема когато стигнат от евтините — брошка ште идж сега да купж колкото за тренжт ништо не зная

со братски поздрав

А х и л

пиши на братя иванови като че ли не знаеш де сѣм

Гйорге и Никола,

1898 г.

Писмата и на двамата ви получилъ сѣмъ на врѣме. Моето мълчание недѣйте го отдава на друго освѣнъ на пълната раскапация. И сега даже, като ви пишж повече мислж кого да пипж и да го ударж 15 стотинки. Ако не намѣрж рѣшавамъ неплатено да ви пратж настоящето — недѣйте ми се сърди бе човѣци, не ми знайте положението. Не стига безпаричието, което за менъ не прѣдставлява никаква болѣсть, нъ което спира всичкитѣ функции, ами отъ вжтрѣ ни день не минава отъ да не ни донесе пощата (било правителствената било нашата) едно отъ друго по жестоки извѣстия. Въ Кратово уловени Христомана и Коце отъ Дѣдино, за които има съобщение да сѣ станжли прѣдатели. Думевъ и Гочевъ арестувани ужъ по прѣдателството на горнитѣ двамата (?) — бакалинътъ Гйорге Ивановъ освободенъ отъ Хафъза; навѣрно съ благи задължения. Въ Конче Тодоръ Станковъ и другаритѣ му Гйорге Турчето и Василъ Юрука уловени отъ властитѣ, има дума послѣднитѣ двамата да сѣ почнали да прѣдаватъ — подѣлъ свѣтъ!... И кой знае още що работи има, които ние не сме ги чули!

Гйорге, ти искашъ да додешъ тукъ, за което и ме запитвашъ. По моему по добрѣ подобна мисълъ да не се роди въ глава, а камо ли да направишъ това. Сѣди си, брате, че ще почнешъ да викашъ ела зло, отъ тебе по зло имало. Не стига дѣто не можемъ да ти платимъ нищо, нъ извѣствамъ ти, че ако додешъ и съ единъ левъ макаръ не ще можешъ да му се наравдвашъ, ще ти се нахвърлимъ като вълци. На да ли е изпитвалъ нѣкой другъ такъвъ гладъ като менъ — разкапация, разкапация и пакъ тя. Жалъ ме е много дѣто на бабата на могж да ѣ пратж 10-на лева. Голѣма добрина бихте направили, ако можехте отъ нѣкжде да ѣ намѣритѣ 10 лева — Много ще ви благодарж. Знаж че нѣмате, нъ погрижете се отъ нѣкждѣ да заемете. Нека да върви така, че да видимъ, кой ще побѣди ния или разкапацията. Никола, вземи конѣтъ отъ Глигора, като му дадишъ и единъ силенъ конфусъ, па го предай на Ангелъ. Съ Миро отъ Ветрѣнъ ако можешъ ти да се расправишъ, по какъвто и да е начинъ, не исключая и

грубия, расправи се, ако не ще остане, когато азъ се срещна съ него. Върховиститѣ тукъ и тѣ сж се раскапали. На краятъ на идущий месецъ ще свикатъ конгресъ. Споредъ отговоритѣ на Ляповъ изглежда малко дружества да взематъ участие. Коя полза бе брате! Бждете бодри, не изгубвайте куражъ. Кое царство не се раскапало, безъ да има предъ себе си врагове съ положение, каквото е нашето. Ний сме силни; защото и това което имаме е насочено противъ турското царство

Здравѣйте

София 98 г.

Гйоргие Дѣлчевъ

Гйорче Петровъ щѣлъ да прати револвери, когато про-
даде твоя Сжщи

Никола,

Всичкитѣ до сега испратени отъ тебъ писма съмъ ги получилъ. Недѣй се сърди, че до сега нито единъ пжтъ не ти писахъ. Страшенъ хайлязлъкъ ме е нагънжлъ, който, както виждашъ, забравилъ съмъ вече да пишж. Пъкъ и хайлязлъка ли е само?

Съ едно отъ послѣднитѣ писма ме запитваше да ли съмъ прѣдалъ всичкитѣ вѣщи на баща ти, испратени чрѣзъ менъ по Наковъ. Би се слѣдвало веднага да ти отговоря, нъ ей тѣй дойде работата, че чакъ сега ти отговарямъ, като искамъ да вѣрвамъ и баща ти да е писалъ по рано по това. Ето какъ стой работата: Наковъ още първата вечеръ ме намѣри и ми каза, че ималъ нѣкои вѣщи да ми прѣдава, за да ги дадж на баща ти. Следъ малко прѣдаде ми двѣтѣ кутии, а за други не знамъ що ми каза. На другия день се научихъ, че Наковъ заминажлъ, безъ да знамъ за кждѣ.

Когато доде баща ти съ едно твое писмо, тогава узнахъ какви още вѣщи останжли въ Наковъ. Като предполагамъ да ги оставилъ въ Чакъровъ, потърсихъ ги отъ него, указа се, че и тамъ не само не оставилъ, ами нито е загатнжлъ. Навѣрно ги е забравилъ съ себе си. Незнамъ нито азъ, нито Чакъровъ, въ кое село е учителъ, за да му пишж. Ако знаешъ ти пиши му.

Що е направилъ до сега Мито, не е ли заминажлъ? Ангелъ навѣрно ти съобщи, че рѣшихъ да прѣстанемъ врѣменно да работимъ съ Виница. Утрѣ или другия день ще пратж писмо за Развигоровъ, нъ не чрѣзъ Виница, а направо за Кочани.

Много съмъ разсѣянъ, не мож повече да ти пишж. Сѣдняхъ ужъ и за другитѣ кардаши да пишж; нъ нека се удовлетвори съ едно много здраве и да имъ напомнж, че

трѣбваше поне една картичка до сега да пратѣтъ — ептенъ онѣмѣхъ. Ако има нѣкои отъ тѣхъ да прави кондури нека вземе мѣрка, па да я прати тукъ, за да му прави Митката Йосковъ кондури — по ефтини и здрави.

Тукъ приключеното прѣдай на Янаки, до когото отъ нѣколко испратени писма само едно е получилъ.

Поздравъ на всички не изключая и Гѣорета.

Гѣорги

София, 1898 г. 13 октомврий.

Никола. Ефреме¹⁾

1899 г.

Приносящия настоящето чичото Гаврилъ извади паспорть, за да си иде. Дадохъ му пѣтни. Дайте му вия малко куражъ, защото много го е страхъ. Пратете ми веднага по нѣкого 3 чейрека отъ бѣла меджидия, които да сѣ много чисти и ясни. Отговорете ми на последното писмо.

София, 1899 г. 1 февруарий

Съ поздравъ

Гоце

Колю

При настоящето приключвамъ ти и единъ банкнотъ отъ сто (100) лева златни; които сѣ прѣдзначени изключително за кѣрия при прѣнасянието на патронитѣ отъ София до Кюстендилъ и отъ тамъ до Църварица; затуй задрѣжъ ги въ себе, та послѣ да не си имаме главоболие и за нѣколко лева да бждемъ питимни що казватъ. Води и точна смѣтка. Отъ сега нататкъ прѣнасянието отъ тукъ ще става отъ наши колари, така щото не ще има нужда да прибѣгваме до други лица. Първия пѣтъ ще изпратя съ колата двама, отъ които единия ще доде по напрѣдъ, за да ве прѣдизвѣсти. Защо пѣкъ до сега не си ме извѣстилъ за пристиганието на десетъ каси (санджака) чрезъ Манчо? Писмото по Якимовъ приехъ.

Много ме очуди запитванието на Ангелъ и Манчо да ли Такеджиевъ е въ Македония! И-то не бѣ запитване, а просто твърдение, че той е тамъ. Отъ кого ли се е разгласило? Нѣма ли да туримъ край на тѣзъ наши диарий да гласимъ, кой кѣдѣ е и що върши? Що мълчи Ефремъ? Ще докаратъ ли Васе и Тодѣ коне за прѣнасяние на патронитѣ отъ Цър-

¹⁾ По всѣки вѣроятность Ефремъ Чучковъ

варица за вжтрѣшность? Писмата адресирай до „Прилепски ханъ“ за Гоце.

Съ поздравъ на всинца ви, а не забравяй Райна и Любето па и Стария.

София 99 г. 10 февр.

Гоце

Никола

Вчера испратихме чрѣзъ Манчо 16 каси патрони, а днесъ ще пратимъ пакъ чрѣзъ сжщия още 8. Дадени сж наставления на колара, щото още когато се намира вънъ колата да извѣсти на Манчо, та по такъвъ начинъ да може тебъ да извѣсти, за да откарате колата право въ кжщата. За всичко распореждай се както знаешъ. Нѣма ли нѣщо отъ вжтре?

Поздрави всички

София 99 г. 2 мартъ

Съ поздравъ

Гйорги

Р. Р. Кирията е 18 гр. на стотъ ока. Нищо не пишишъ за бащата на Васе

Сжщи

Никола,

Утрѣ ще ти пишѣ по дълго писмо, въ което ще приключа и едно за Гиляни. За сега съ настоящето ще те подканя да укажешъ съдѣйствиe на Бабамова въ всичко. За да заминe вжтрѣ азъ мислѣ подобрѣ ще направи да почака, та когато пратимъ и вѣстниците съ тѣхъ ведно да преведжтъ и него, макаръ и да закъснѣе. При това ако заминe сега, много по не сигурно ще бжде пжтуването му, отколко, когато има пазаръ въ Гиляни и Баня. Поздрави на всички.

София 99 11/III

Съ поздравъ

Гоце

(на сжщия листъ)

Никола,

Бѣхъ съ намѣрение да ти пишѣ подълго писмо и едно такъво за Гиляни, обаче, като не намѣрихъ свободно врѣме, ще остане съ настоящето само, съ което ще ти явиж, че още осемъ сандѣка патрони съмъ купилъ, които тѣзи дни ще ги пратжтъ, та вижъ распореди се да ги стоварите и да ги прѣпратите или къмъ Църварица или къмъ Вѣтрень. Утрѣ

ще ви пратжтъ и вѣстници броятъ на вързопитѣ не знамъ, нъ знай, че измежду тѣхъ ще има и единъ вързопъ подъ № 79, който е предназначенъ за Солунъ, за което ти пкъ съ едно писмо до Гилянци да имъ пишешъ и то непрѣменно да го прѣпратжтъ. Останжлитѣ пкъ (вѣстници) да ги распрѣдѣлжтъ така щото една трета часть да пратжтъ въ Малешевията, а другитѣ $\frac{2}{3}$ за Гиляни Прищина и Баня.

Пиши на Гѣорги, че търсения антимоу и тукъ не намѣрихъ, нъ съмъ поржчалъ чакъ отъ Вѣна, който ще доде най-късно следъ 6 дена. Нека се погрижжтъ да испратжтъ и единъ калѣпъ, за който е станжлъ въпросъ между ни.

Кажи на бабата, че се срѣзнахъ съ сина ѝ и че не остава друго нищо, ами да стане самичка да доде тукъ, за да се разбере въ полнѣ работата. Нека доде непрѣменно. За да се намѣриж и азъ тукъ, нека дойде въ петъкъ. Ти ми телеграфирай, когато потегли. Утрѣ заминавамъ за Самоковъ.

Поздрави всички

твой Гѣорги

Никола,

Сетнѣ повече ще ти пишж, а сега се ограничавамъ само съ туй, че прѣдоставамъ тебе грижата да прѣпратишъ пристигающето съ бабата момиче, Мария баба Цвѣтина, родомъ отъ Виница, въ селото ѝ. Вижте съ Ангелъ, намѣрете нѣкой кираджия и я проводете по скоро. Кирията и другитѣ разноски плати ги ти за наша смѣтка. Недѣйте я задържа много, а гледайте по-скоро да я пратите. Тя може да иде и въ Ангелъ да живѣе, за да бжде стаята праздна за желѣзаритѣ, които ще доджтъ утрѣ или другия день.

Утрѣ ще пратж нари и за Зафировци и за другитѣ. Кажи на Ангелъ да внимава, че либералитѣ сж такива само въ лажитѣ. Нека се прѣнася по възможность най скрито. Бабо ти Радославовъ тукъ е общалъ, а тамъ е испратилъ, види се, добритѣ распореждания за конфиска. На добъръ имъ часъ — честита имъ ржка. Това е севтето. Не консерваторска византийщина има тука, а напротивъ либерализма изиска отъ подржжателитѣ си курвинската тактика, която, както се вижда съ голѣма вѣщина ще я приложжтъ. Е, що да правишъ, когато трѣбва да се гледа доброто на вжтрѣшнитѣ.

Поздрави всички. Поздравляватъ те всички

Гоце

1899 г. София 23 мартъ

София 99 г. 24/III

Никола,

Писмата пратени по бабата и това по пощата получихъ, нъ отговоръ нито на едно до сега не съмъ пратилъ — знаешъ защо? — защото ептенъ съмъ оглупелъ, отжпѣлъ съмъ до толкова, щото пишението е станжло за мене една отъ най-труднитѣ работи — санки масата е нѣкой каторжнически тезгяхъ.

Съобщавашъ ми, че окръжний управителъ е прѣдписалъ на околийския да прибере патронитѣ. При все и да имаше общания отъ тукъ, за да ги освободятъ, пакъ не ме очудва горното съобщение — горко на грѣшнитѣ парички дадени за купуването имъ; а тѣжко на наивнитѣ, които никогашъ не могатъ да се освободятъ отъ надѣждитѣ си, че ще се намѣри поне едно правителство, което, ако не друго, баремъ не ще бѣрка на революционнитѣ приготовления на вжтрѣшното население. Да, нима тѣ сж прѣстѣпници? Пази боже! *Патриотически* дългъ имъ налага, когато сж въ оппозиция, да пѣлжтъ вѣстника си съ статии пламенни и по революционни, отколкото сж ония въ самитѣ революционни вѣстници, а *отечествений* дългъ пѣкъ диктува, когато поематъ управлението въ рѣцетѣ си, да апелиратъ къмъ патриотизма на всички истински патриоти и да възпѣватъ благозумието. Който не разбира, който не иска тѣхъ да слуша, нека знае, че има цѣръ за него. Конфискуването на патронитѣ е прѣдговора на оная драма, която въ скоро време, вѣрвамъ, ще почне да се разиграва и краятъ на която още отъ сега можъ го прѣдвидя. Голѣмецътъ не е тукъ та нищо по това не може се направи.

Момичето на баба Цвѣта трѣбва снощи да е пристигнжло съ бабата Дона въ града ви. Ако до сега съ Ангелъ не сте се погрижили да намѣрите кираджия, за да я прѣведе и я отведе чакъ въ Винаца, вижте по скоро да стане туй и разноскитѣ ти ѣ плати.

Пишишъ ми за пари. Пуститѣ му пари! Какво да се прави и азъ самичъкъ не знамъ, още повече когато самъ знамъ, до колко сж нуждни и че безпаричието ще бжде причина да изгубимъ най цѣнното за нашитѣ дѣйствиа врѣме. Благодарение, че сега се намиратъ у мене, макаръ и чужди, испращамъ ти по приносящий настоящето, нашъ бай Петъръ, осемъ наполеона, които гледи да ги употребѣишъ при най голѣмо ограничение на нуждитѣ, като не забравишъ да платишъ отъ тѣхъ и дългътъ на Зафиръ и Тасе и още да дадишъ на Ангелъ за сега 1 наполеонъ за дома му.

Ами я ми кажи що направи съ дюкянътъ, който е билъ гледанъ отъ тебе и другара на железара Велко Миковъ? Той, Велко, утрѣ или другия день ще доде, та ако не си го хваналъ, когато доде хванете го веднага и да го отвори.

Ще испратя по него и антимонъ за Гйорги Ивановъ.

Ето ти и азбуката, съ която кореспондираме и ще кореспондирашъ съ вжтрешнитѣ:

б	с	ј	г	д	с	з	ш	ѳ	ѣ	л	в	а	и	п
а	б	в	г	д	е	ж	з	и	к	л	м	н	о	п
г	е	ф	о	л	і	у	в	р	х	т	к			
р	с	т	у	ѳ	х	ц	ч	ш	щ	я	ж			

За пренасянето на пушкитѣ, както е по добрѣ, тѣй направете, само че кажи на Ангелъ да бжде по възможности по предпазливъ. Поздрави Райна, Любе, Ангелъ, Гиоре и всички приятели. Много ви здраве отъ стария (чичо Петъръ) — Ризо

Съ поздравъ

Дѣлчевъ

Никола,

Чакъ денесъ пращамъ по колара, приносящий настоящето Димитъръ Гочевъ родомъ отъ с. Батановци, всичкитѣ желѣзарски инструменти, оставени отъ Велка. Цѣната на кирията, която оставамъ вие да я платите, е 17 гр. на сто ока. Освѣнъ тѣзи вѣщи прибавихъ още и едно чувалче, въ което има дрѣхи за Андонъ велешанеца, който работи по линията съ другитѣ, има още и разни кондурадѣиски алати за Гоце х. Дѣлевъ и другара му Доне Поликраповъ. Поздрави Райна, Любе, Гйоре, Велко и всички приятели.

Пиши ми, какъ сте нарѣдили съ Велко работата

София 99 г. 29/III

Съ поздравъ

твой Гоце

Никола,

Отъ дълго врѣме нѣма нищо отъ тебъ, нито пъкъ отъ вжтрешността. Що направихте по избора делегатъ въ конгреса?

Отъ Никола Малешевски получихъ писмо, въ което между другото запитва ме да узная да ли Никола Русинчето се намира тукъ, като въ сжщето врѣме ме подканя да пишж

тебѣ, въ случай не е тукъ и да ти събърнѣ вниманието за него (русинчето), че искалъ да замине въ Малешевско, та да можешъ му попрѣчи.

Никола.

Чакъ днесъ прииде ми по по-
ра, прииде ми настояща
Вилизари Тодови родни отъ
Бачковци, вѣнчани прелазъ
ски и неуррменци, оца вѣнчани
Велка. Убома на кирязъ,
като оца вѣнчани вѣнчани
рица, е 12 гр. на оца оца.
Вѣнчани тѣзи вѣнчани прииде ми
оца и едно чубѣнче, вѣнчани
има дѣтѣ за Антони Велка
неца, които работи по мѣнчани
са дружица, има оца и работи
кондуррацѣнски алази за вѣнчани
Вѣнчани и другара мѣнчани
Палихронови. Моздрѣ Вѣнчани
Любе, Коре Вѣнчани и вѣнчани
Софрѣ 99 г. Св. мѣнчани
29/10

Виждѣ узнай дали не е тамо па дай му единъ добъръ
общестъ щото да не помисли оца единъ пѣтъ прѣзъ Кю-

стендилъ. Ратниците ги е наплодилъ господъ. Щастлива Македония!!

Много здраве на Райна, Любе, Васе, Тоде, Ангелъ Гьоре и всички

Гоце

София 22/IV 99 г.

Никола,

Писмото отъ Велко получихъ, нъ поржката не се наема да я изпълнѣ, защото иска ми се, не 2 лева най-много, както ще ми се пише, а 3¹/₂ глеждосани и 3 неглеждосани, трѣби въ диаметръ 5 см. Отговорете ми, що трѣбва да направѣ. Тукъ приключвамъ едно писмо за Гѣорги Ивановъ, за когото испращамъ още и книжката *шпионинѣтъ*. Распорѣди се да замине веднага Ангелъ и да поржча на куриера да ги прѣдаде право въ рѣцѣтъ на Гѣорги. Ако иска Ангелъ може да чака и отговоръ. Нека не те удивлява това. Пишж му, защото го желаятъ шипяни, а увѣренъ съмъ, че писмото ми не ще му повлияе. Белки книжката (*шпионинѣтъ*) ще му завържи чакржка до нѣкждѣ. Непремѣнно ти му я прати

Поздрави всички. Пиши ако знаешъ нѣщо ново отъ вжтрѣшността

Съ поздравъ

София 7-ий май 99 г.

Гѣорги

Всичкитѣ брошури ги прати — 100 и 50 чрѣзъ кочанския каналъ и Малешевията за Виница, нищо друго не пращай.

Сжщи

Никола,

Писмата ти испратихъ, нъ да ти кажж правото, почти всичко забравихъ, що имаше важно въ тѣхъ — тѣй съмъ занесенъ!

Ще ме извинишъ, ако съ тая исповѣдь ти се прѣдставя за човѣкъ най-немарливъ въ длѣжността си. Па и що могж да правж, когато има минути, когато човѣкъ прѣдставлява единъ движушъ се трупъ, безъ да има въ него нѣщо душевно! Да ли не вървж къмъ...

Нъ силенъ съмъ ще побѣдѣж всичко, освѣнъ една съвѣсть. Прати ми въ най-скоро врѣме тритѣ манлихерки, които се намиратъ въ кжщата на бабата. — Намѣри срѣдство, ако не до София, баремъ до Радомиръ до Иванчо Неврокопски, като ми, разбира се, извѣстишъ. Вземи и отъ желѣзаритѣ 6—7

ками, ако сж ги направили, па и тѣхъ нека да бждѣтъ испратени бържѣ. Ако пъкъ не сж довършени, подкани ги най-скоро да ги довършѣтъ. Шо правѣтъ Атанасъ и Ицо фигуритѣ. Кажѣ имъ да живѣятъ по-економично. Пити ги сж колко лева доде тукъ Андонъ, па ми пиши.

Не сж ли се върнали Ангелъ, Васе и Тоде!

Поздрави Райна, Любе, Велко и другаритѣ въ работилницата и всички други приятели.

Съ поздравъ

Гоце

София 13/V 99 г.

Никола,

Вчера бѣхъ въ Радомиръ, отъ кждѣто взехме пушкитѣ. Нѣ, виждѣ ти, съ моя серсемликъ пакъ една грѣшка направихъ, а тя е, че вмѣсто да ти пишѣ всичкитѣ манлихерки да ги пратишъ, азъ съмъ писалъ за три, като прѣдполагахъ да сж толкозъ, а не четири. Ще направишъ труда си да я испратишъ и останжалата пакъ до Иванчо Неврокопски, като го прѣдупрѣдишъ прави шо прави да я испрати по нѣкого, защото не можъ азъ да идѣ въ града му. Тукъ Комитета не е конституиранъ, защото на офицеритѣ още не имъ е приета оставката. Кога ще имъ я приематъ и азъ не знамъ? Нѣма ли нѣкоя новина отъ вжтрѣ? Ангелъ не донесе ли нѣкое писмо? Ако не се видимъ вече остава на тебъ и Велко съ другаритѣ да урѣждате работилницата и другитѣ работи тамъ въ Кюстендилъ. Бомбитѣ сж въ юрицитѣ, кждѣто има и нѣкои санджчета съ патрони и други принадлежности струва ми се има и нѣколко картинки. Желаетъ още единъ пътъ да додѣ и уредѣ всичко, нѣ не ми се удаде възможность. Вървамъ, че ти ще съумѣешъ да урѣдишъ всичко шо е въ полза на дѣлото. Поздрави Райна, Любе, Велко, Никола, Алексо, Гйорги, Ангелъ, Реджо и всички приятели.

София 99 г. 18/V

Сбогомъ

Гоце

Когато ти телеграфирамъ: „братъ ми да дойде тукъ“ веднага нека потеглижѣ Атанасъ и Ицо за София.

Сжщи

Никола,

Получихъ и писмата и телеграмата, нѣ тѣ ме намѣрихъ въ такъво настроение, че не можѣхъ, нито пъкъ сега ще можъ да ти пишѣ нѣщо положително.

Гйоргиевитѣ прѣдателства отъ день на день взиматъ широки размѣри, нѣ въ тая работа не можъ да вървамъ въ

чистотата и на Сарафа, при всичко и да е арестуванъ. Ще повѣрвамъ за него само следъ като го пуснатъ или го осъдятъ безъ да предаде нищо, а сега неговото арестуване за мене е примка, чрѣзъ която да могатъ прѣда и пушкитѣ минжли чрѣзъ Кочанский каналъ. Тѣзи два изверга на едно вѣзне сж, нъ що можемъ да му правимъ сега? Азъ съмъ занятъ съ работа, която не търпи моето отстраняване. А какви мѣрки трѣбва да вземемъ? На това ще отговорѣ, че трѣбва една специална чета прѣдначението на която да е изключително унищожението на Гѣоргия, и то ако не може иначе, да се подпали кжщата имъ та всичко живо да изгори. Нъ кой е тоя, който ще извърши това? Ето въпроса, който трѣбва да се рѣши.

Ако можете тамъ да намѣритѣ такива хора, които да се нагърбятъ съ изпълнението на горната задача добрѣ, ако ли не — да се подкани Атанасъ и Ицо да влѣзнатъ съ помощта на Ангела вжтрѣ, та при единъ добрѣ скроенъ планъ да прѣбѣжатъ Гѣорги.

Добрѣ ще бжде да вземете мѣрки за укриванието на пушкитѣ прѣнесени въ Кочанско.

Пишишъ ми за пари, а не знаешъ, че така съмъ голъ, щото принуденъ съмъ да просѣмъ. А пъкъ и въ каква нужда съмъ отъ тѣхъ!...

Не може ли Велко да се обърне къмъ другаритѣ изъ другитѣ мѣста, за да го подкрѣпятъ врѣменно?

Поздравъ на всички

Съ цѣлувка

София 99 г. 6/VI

Гоце

/ Никола,

Нищо ми не отговори на послѣдното ми писмо. Тука за сега нищо особено нѣма. На офицеритѣ приети сж вече оставкитѣ имъ. Сарафовъ пристигна, чака се и Давидовъ, та денесъ утрѣ ще се конституира и комитета.

Утрѣ азъ заминавамъ, та бакалъмъ да ли ще мож да минѣ границата. Испрати Атанасъ и Ицо въ Дубница и това да бжде въ понеделникъ. Нека тоя день вечерята пристигнатъ тамъ. Тѣ да търсѣтъ Димитъръ Дѣлчевъ, който живѣе въ Никола Малешевски и да се представятъ ужъ дохождатъ отъ М-ня (Кукушъ) и носѣтъ съ себе си нѣкакви порѣчки отъ баща ми. Нека нѣкакъ си я уйдурдисатъ. Съ себе си нищо да не вземѣтъ, освенъ ако иматъ пари за по единъ чивтъ здрави опинци.

Поздрави всички другари, Райна, Любето, Добре и др.

София 99 г. 11/VI

Сбогомъ

Съ цѣлувка: Гоце

Никола,

Ако да знаешъ, каква неприятностъ ми създавашъ съ неточното изпълнение на онова, което ти пишж, сигурно вѣрвамъ, че никогажъ не би простжпилъ. Не само Андонъ, нъ и Ицо не ми трѣбваше, когато викахъ само, за да му дамъ наставления нѣкои. Сега Андонъ се връща, нъ вижда се съвсѣмъ разочарованъ, а това не щѣше да стане съ него, ако не додеше тукъ.

Азъ заминавамъ за вжтрѣшността, та неznamъ да ли ще се видимъ вече.

Прѣпращамъ ти наново новопристигнжлото писмо, което азъ не могж прочетж. Прочети го ти и съдържанието прѣдай Гѳорету, като въ сжщото врѣме и ти самичкж да се съобразишъ съ него вслучай има нѣщо.

Гледайте бе джанъмъ, да урѣдите уничтожението на виничкия изродъ. Не дѣйте забравя, че и Сарафа е опасенъ.

Поздрави Райна, Любето, Гѳоре, Добре, Нако и всички приятели.

Дай на бабата ако можешъ 20-тина лева.

Дубница 15/VI 99 г.

Съ цѣлувки

Гоце

Кюстендилъ 1900 29 февруарий

1900 г.

Никола,

Що правишъ прави, гледи утрѣ порано даже и до обѣдъ, ако можешъ да стигнишъ, че другия день да могж си заминж. Повече да чакамъ е невъзможно, а пѣкъ има нѣкои вѣщи да земамъ.

Освѣнъ това, понеже мислж да заминж вжтрѣ, а искамъ да се срѣщнж съ Васе, Тоде, Тасе, Реджо, распореди се да ги извѣстишъ — ако сж близко при тебе да доджтъ заедно съ тебъ, ако ли сж далечъ, подкани ги да заминжтъ за Дубница направо отъ тамъ, нъ да гледжтъ поне въ петѣкъ да стигнжтъ, че иначе и тамъ не ще ме намѣржтъ. Нека доде съ тебе и Ангелъ. Заминаването ми ще бжде, чакъ на источний (скжсано).

Ела поскоро. Поздрави Васе

Съ поздравъ

Гоце

Никола,

Искаме да пратимъ една чета, която да обикаля Велешко и Скопско отъ татѣкъ Вардаръ, която, за да стигне до тѣзи мѣста, ще иска нашата помощъ по прѣвожданието. Тебъ прѣд-

стои да отговоришъ веднага при получаванието настоящето да ли ще можешъ намѣри хора, които не само да я прѣводжтъ границата, ами да можжтъ я съпроводи прѣзъ кочанското чакъ до щипското поне до Нѣманци или св. Николско или пъкъ да може се намѣри хора, които отъ ржка на ржка да я препратжтъ до казаното мѣсто. Отговори веднага.

София 1900 г. 15/VI

Съ поздравъ

Ахилъ

Р. Р. Недѣй забравя да ни кажешъ едновременно и колко и какво оржие се намира въ васъ за подобна чета.

Сжщи

Никола,

1901 г.

До сега не съмъ ти писалъ, защото и азъ самичкъ не съмъ си опрѣдѣлилъ, какво може да се прави за напрѣдъ. За приятелитъ, които сж тамъ, исключаая нѣколцина ще се подканятъ на частна работа. А ти за сега направи следното: Направи единъ списъкъ на материяла, който е принадлежност на вътрешната организация, като (шифъръ) бомби и разни инструменти, прахжт, разни патрони, револвери и всички пушки повжрнати отъ четите, та да се знае с какво разполага вътрешната организация без да се обржшта към тукашния комитет и друг един списжк на онез материали, които сж принадлежност и разполага тукашния комитетъ, Последния списжк ште ти послужи при сдаването на материалите. Материалите и хората от комитета които ште додат скоро при тебе. А пжк първия ште ми трябва мен да зная што има вътрешната организация на свое разположение. Въобщте направи едно разграничение на материала (на тукашния комитет и на вътрешната организация). Човек, който да замести тебе оште не сме определили... (край на шифъра).

Презъ есенъта бѣше минжла четата съ която бѣхж и Атанасовци Пазарджиклията и Градоборлията прѣзъ Църварица. Тамъ тѣ оставили пушкитѣ си между които имало и двѣ гърцки (едната срѣдна пионерка и другата дълга) които сж били собственост на двама отъ четниците, а именно първата на Атанасъ Димитровъ втората на Пане Петровъ. Тѣзи хора искатъ да имъ се купатъ. Виждъ да ли сж отбѣлѣзани въ оставения на тебъ списъкъ отъ тѣхъ, та послѣ пиши въ Комитета, за да имъ се исплатжтъ и да станжтъ собственост на Комитета. Тукъ Атанасовци твърджтъ, че наистина сж били казанитѣ пушки тѣхна собственост.

София 1901 6. май.

Поздрави всички

Гоце

Недатувани писма

Никола,

Всичкитѣ писма отъ тебе и ония отъ Кочани получихъ на врѣме. Отговоръ нито на тебѣ, ни на Кочанци не съмъ пратилъ до сега, защото нѣмахъ врѣме, па има и около 7—8 дена постоянно съмъ на пѣтъ. Сега даже пишж ти настоящето въ трена — тръгналъ съмъ за Дубница, кждѣто ще се бавж до вторникъ, затуй и писмото ми ще бжде кратко. Съ приносящия настоящето, нашия богданцалия, пращамъ ти 8 наполеона (5 въ банкноти и 3 златни), 5-тѣ отъ тѣхъ сж предназначени за железарницата, а 3-те разподѣли ги за Ангелъ, Тодѣ и Васѣ и Раже. Ще трѣбва да дадите и на бабата, ако въ тебе не сж останжли отъ попрѣжната сума, кажи на Велко да ѝ даде 1 наполеонъ отъ горната сума.

Незнамъ, защо нѣма писмо отъ Виница. Що е станжло тамъ господъ знае — отъ Криволани получихъ едно писмо съ 5 думи, съ което ми се извѣстява, че Гйорги (Ивановъ) билъ раненъ въ Шипъ, вслѣдствие на което, види се, по оплакванията на самия Гйорги, арестувани били Тодоръ Лазаровъ, Попъ Коцовъ (глав. учителъ) и свѣщеникъ Христо Мачковъ, въ чиято кжща живѣе попъ Коцовъ. Кой го ранилъ, какъ и защо до сега още непознато. Какво ще се роди и туй не знаж — !...

Тодоръ билъ много истезаванъ. Ако доде нѣкой изъ тѣзи мѣста виждъ да узнаешъ повече подробности.

Кажи на Велко да доде да го прѣгледа комисията, та да се освободи отъ тая болѣстъ. Даже още утрѣ нека потегли.

Не знамъ Гйорче да ли ти е писалъ нѣщо за взетото рѣшение по случай свикванието на конгреса за избирание новъ съставъ въ комитета. Взе се рѣшение да си даджъ кандидатурата Сарафовъ Борисъ, Славчо Ковачевъ, Бозуковъ и Давидовъ и двама цивилни (смѣта се да бжджъ Д-ръ Поповъ и търговеца х. Кочовъ послѣдния да бжде касиеръ). Ния почти открито ще дѣйствуваме, ще заявимъ на всѣки делегатъ, че ще дѣйствуваме съгласно само съ горната листа и за да се развие по силно сдружаванието между тукашнитѣ и вжтрѣшнитѣ ще влизатъ въ тоя комитетъ като редовни членове и двама отъ вжтрѣшната организация. Да ли ще се изпълни това решение, ще зависи отъ делегатитѣ. Погрижи се да изберете вия за такъвъ човѣкъ, който ще гласува за горната листа. Можете да му дадите изричното задължение щото да гласува за хора, които иматъ довѣрието на вжтрѣшнитѣ и да можжъ да работжъ съ тѣхъ.

Повече нищо не можж ти пишж. Поздрави Райна, Любе, Велко, Алексо, Гйорги и пр.

Съ поздравъ

Гоце

Приключвамъ тукъ и писмото отъ внучката ти, която дава доста вѣренъ портретъ за баща си. Благодаримъ ѝ за услугата, молимъ да извини че съмъ причината да испита нѣкоя горчевина.

Сжщи

Никола,

Поздравъ на всинца ви, желая честито да прѣкарате празниците. Приносящия настоящето е мой добъръ и интименъ приятель и другаръ. Ако случай нѣкой изисква неговата помощ по дѣлото, знай че всѣкога ще намѣришь готовността му да я укаже. Въ срѣда ще ви додж.

Съ братски поздравъ

Гоце

Никола,

Тукъ приключените 40 лева въ бонове сж за вѣстника. Исплатете му баремъ на него да нѣмаме да даваме. Честита ви нова година на всички ви — кой знай??

Гоце

(шифровано)

1) Никола повржштам по четиридесет листа от вестниците за прешово²⁾ понеже от вжрзопа заключавам да не си спрел види се оште си занят со свадбата — имай за правило който и да ме потжрси недей го прашта тук не треба да правим тукашната колиба теке — лошо си направилъ че си допуснжл гиорге да доде оште повече пжк со други гости но всичката вина пада на тоя който ги испратил чак от софия (— Гиорче Петров) телеграфирай му денес непременно утре да доде и ако доде нека ти извести конете да ги пратим за тех и те разбира се вечер ште пжтуват за насам

Илия момчето што доде тук оставило некакви книги оставени во тебе прати му ги — купете около десетина ока тьнко сено — дай му на коде пари да си пусне кръв на кракат

1) Писмото е изпратено отъ колибитѣ Сабляръ, гдето Гоце Дѣлчевъ бѣ уредилъ тайна работилница за производство на оржжне.

2) Псевдонимъ на Паланка.

(шифровано)

Никола ето илиа пак се завржшта здрав и читав во града — показа ми една призовка уж имал за утре дело да му се разглежда дали не некая игра!... ште видим — обешта се пак да се вжрне и то со обештание вжтре да иди — а пжк ти предупреди димитри и госпожата му в случай ако иска нешто да не се излжгжт да му даджт — отказжт да бжде по един най неподозрителен начин — какво ште се прави незнам — времето време ли е! човек не може на никжде да мжрдне миял нека седе оште докато се исцери дома с поздрав

А х и л

РЕЦЕНЗИИ И КНИЖОВНИ ВЕСТИ

Н. Хр. Станишевъ. Кратка история на българитѣ отъ най-стари времена до днесъ. София, 1942, стр. 252. Цена 70 лв.

Не бѣше отдавна, когато се оплаквахме, че българската интелигенция не знае историята на своя народъ и че изобщо българското общество слабо се интересува отъ миналото на своето отечество. Явенъ показалецъ за това бѣше фактътъ, че съчиненията по история твърде бавно се разпространяваха, ако и да се издаваха въ неголѣмъ брой екземпляри. Днесъ като че ли нѣма основание за такова оплакване. Националниятъ духъ значително е повдигнатъ и заедно съ това се засили интересътъ на просвѣтения българинъ къмъ миналото на своето отечество. Той иска да знае, откога съществува българскиятъ народъ, каква творческа сила проявилъ той, защо се възвишавала и упаднала неговата държава, по-често каква роля сж играли въ сѣдбинитѣ на България толкова обичанитѣ отъ всички здрази българи земи Добруджа, Тракия, Македония. Поморавия, които въ своята по-голѣма частъ сж вече освободени отъ политическото робство. Нѣкои книгоиздателства забелязаха тоя повишенъ интересъ къмъ историята на българския народъ и побързаха да се отзоватъ съ нуждното внимание. Тая умствена потребностъ има за целъ да удовлетвори и съчинението на г. Станишевъ. Авторътъ не е ученъ историкъ. Той за пръвъ пътъ представя историческо съчинение. Стойки по професия малко далечъ отъ научното поле, той не би трѣбвало да се залавя за такова трудно дѣло, за което, както всѣка умна работа, си търси майстора. Обаче синъ на македонския деецъ-ветеранъ инженеръ Хр. Станишевъ, той наследилъ отъ баща си любовта къмъ България и живия интересъ къмъ нейната история. Македонскиятъ българинъ ревностно следваше завета на отца Паисия Хилендарски — да се бори чрезъ свѣтильника на българската история за самосъзнаването на своя народъ и срещу заблудитѣ на враговетѣ. Македонскиятъ българинъ най-добре знаеше отъ своя борчески опитъ, че историята е учителка на живота. Ето защо за насъ, които се учихме въ българскитѣ училища въ Македония въ турско време, нѣмаше по-любимъ учебенъ предметъ отъ българската история, която учителитѣ ни преподаваха нѣкакъ скришомъ, безъ учебници, и ние запомняхме историческитѣ факти само по тѣхнитѣ въодушевени разкази. Г-нъ Н. Станишевъ, изглежда, е единъ отъ ония любознателни българи, които сж убедени, че историческото знание е необходима храна за възрастване на българския националенъ духъ. Той желасъ да утоли и своята жажда за историческа просвѣта и чрезъ своя трудъ да бжде полезенъ на своя родъ. Както казва въ своя предговоръ, неговата книга представлява опитъ да се обхване накратко цѣлата българска история отъ най-ранни времена до наши дни. Той се

стремиль да разгледа „по-важните събития на нашата история от едно чисто българско гледище, споредъ общото стремление на днешните наши историци“. Споредъ посочената отъ него библиография, той използвалъ много съчинения на български и чужди езици. Ръководейки се отъ тяхъ, той би могълъ да представи научно установенитъ имъ резултати въ достъпна за повече български читатели форма. Вижда се, че авторътъ не е лишенъ отъ стремежъ да проникне въ историческитъ събития, както и отъ способностъ да разказва ясно. Но той не е желалъ само да даде единъ популяренъ исторически очеркъ, възъ основа на авторитетни учени историци и изследвачи, а си поставилъ за целъ да изтъкне по-важните исторически събития въ друга свѣтлина, която въ действителностъ не иде отъ съдържанието на тия събития. Той прокарва възгледа, че българскиятъ народъ е отъ хунски произходъ и запазилъ въ течение на вѣковетъ духа на хунобългаритъ. Затова Ст. посвещава две глави (42 стр.) за „великата хунорска империя въ Срѣдна Азия“ съ срѣдище „Таримската котловина, днешниятъ Източенъ Туркестанъ“ — за нейното разширение и разпадане. Въ войнитъ съ Китай се отличило хунорското силно племе „По-ле“, подъ което „за първи пътъ се срѣща името на нашитъ прадѣди българитъ, записано отъ китайскитъ лѣтописци“. Споредъ автора, това доказалъ Д. Сажж-ловъ! Той твърди безъ колебание, че въ Азия „хуноритъ“ наричали своитъ заселища „жигълъ“! Съ целъ да свърже хунската империя на Атила (V в. сл. Хр.) съ ерѣдноазиятската „хунорска“ империя, авторътъ приема, въпрѣки мнението на нѣкои историци, че последната не е изчезнала, а продължавала да съществува като „Западна хунорска империя“ (отъ р. Орхонъ на изтокъ до Каспийско море и р. Волга), „ядка и срѣдишна орла“ на която било „основно-първичното племе на старото западно хунорско крило — племето „По-ле“, българитъ“, Самъ признава, че първоначално „сведенията за Западната хунорска империя сж много оскѣдни“, но споредъ автора тая „хуноро-българска империя“ съществувала и, възглавена отъ Атила, тоя „бичъ Божи“, който „билъ отъ български хунорски родъ“, тя се разпрострѣла въ Европа. Добре е да се работи *ad gloriam patriae*, но слава, спечелена евтино, скоро увехва. Мисля, че не е нужно да се говори за отдалеченото и покрито съ тъмнина минало на прабългаритъ, а трѣбва да се започва историческото описание за тяхъ отъ момента, когато положително ставатъ известни въ Европа съ своето племенно име (отъ 482 год. сл. Хр.), и да се говори за българска държава оттогава, откогато имаме положителни вести за нейното съществуване. Споредъ Ст., Куберъ не билъ синъ на хана Куртъ (Кубратъ) и не билъ подчиненъ на аваритъ войвода въ Панония, както съобщаватъ грѣцкитъ извори. Той билъ „кавханъ на Испериха“, но не обяснява, какъ той се втурналъ съ българска орда чакъ отвѣдъ Вардаръ въ „Кормесийското“¹⁾ (?) поле, когато Исперихъ заелъ само източната дунавска равнина до Стара-планина (въ 680—681 год., както се приема сега, а не въ 679 год.). Пита се сжщо, где се намиратъ „разполагаемитъ данни“, споредъ които „ордата на Испериха наброявала 800,000 до 1,000,000 д.“ (стр. 57). По въпроси, по които има положителни сведения, не бива да се отхвърлятъ тѣзи вести само, защото не сж съгласни съ наши предвѣсти

¹⁾ = Керамисийско.

мнения. Също така не бива да се твърди решително за нѣща, за които нѣма ясни и точни сведения.

Както ни ги описватъ византийскитѣ писатели, славянитѣ сж били воинствени, нападателни, свободолюбиви. На какво основание авторътъ ги представя въ обратенъ видъ. За Византия славянитѣ били „мирни и безлични поселенци“ (стр. 58). „Исперихъ знаелъ славянскитѣ недостатъци, . . . Славянитѣ били непостоянни и несговорчиви и се отличавали съ своята любовъ къмъ безвластието и безредието“: Ако е дума за несговорчивостъ, то и прабългаритѣ не сж били свободни отъ тоя неджгъ. Не и на това ли се дължи разпадането на „Велика България“ следъ смъртта на нейния владѣтель Куртъ? Прабългарската легенда за силата на сноша прѣчки не е ли отражение на вътрешнитѣ раздори между прабългарскитѣ първенци? А междусобищитѣ въ Исперихова България презъ VIII в.? Впрочемъ на стр. 61 авторътъ самъ казва, че славянитѣ „били мързеливи (?), но храбри и воинствени“. Споредъ автора, Исперихъ си поставилъ за целъ „да започне преплавянето имъ (на славянитѣ) въ единенъ български народъ. Неправилно е да се казва, че българитѣ се стопили въ многобройното славянско население — тѣ съзнателно се заловили да създадатъ единъ новъ български народъ“ (стр. 60). Странно твърдение. Ако българитѣ наистина съзнателно действували за такава етнологична промѣна, то тѣ щѣли да се стремятъ не да създадатъ новъ народъ, а да претопятъ покоренитѣ славяни, като имъ наложили своя езикъ, битъ и религия. Така сж действували римлянитѣ въ Балканския полуостровъ и после византийскитѣ гърци. По сжщия начинъ постѣпвали турцитѣ и се увеличили твърде много, въ ново време — руситѣ съ татарскитѣ и др. покорени племена, сърбитѣ и гърцитѣ — въ Македония. Не зная, защо авторътъ иска да отрече историческия фактъ, че и съ Испериховитѣ българи станалъ сжщиятъ процесъ, какъвто се извършилъ съ варягитѣ-руси въ Киевската областъ и съ германскитѣ франки въ днешна Франция. Прабългаритѣ неволно и постепенно се пославянчили; смѣсили се чрезъ бракове съ сжжителитѣ си славяни, приели тѣхния езикъ, битъ и обичаи. По закона на наследствеността може да сж останали нѣкои черти на прабългаритѣ въ новия славянобългарски народъ, но по-скоро само като държавотворенъ стремежъ и талантъ. Сливането на хунобългари и славяни билъ естественъ процесъ, който се извършилъ по биологичния законъ „големитѣ риби изяждатъ малкитѣ риби“. Славянитѣ погълнали прабългаритѣ, а не обратното. Дали съ това се измѣнила тѣхната кръвъ, да е станала хунобългарска, нѣма биологъ, който би могълъ чрезъ анализъ да установи това. Българскитѣ славяни, наши прадѣди, сж погълнали не само хунобългарска кръвъ, която била, безспорно, твърде съживителна и строителна, но и трако-илърийска, и печенежка, и куманска кръвъ, която била доста дейна въ живота на второто българско царство. При все това въ тая смѣсина надмощие имала и има славянската кръвъ. Българскиятъ народъ не е хунски, а ясно оформенъ славянски народъ. България била класична славянска земя, родина на славянската култура. И сега тя е славянска земя по езикъ, по народно съзнание, по битъ, обичаи. Най-голяма пакостъ се нався на единъ народъ, когато се прави опитъ да се замѣгли неговото съзнание за произхода му. Такива опити безъ полза и нужда се правѣха и презъ първата всеобща война. И тогава се казваше, че не сме били сла-

вяни. Обаче съюзниците ни знаят много добре отъ какъвъ произходъ сме, но това не имъ прѣчеше, нито и сега имъ прѣчи да иматъ пълно довѣрие въ насъ, защото тѣ знаятъ, че както има отдѣлни романски и тевтонски народи, така съществуватъ и строго обособени славянски народи, чиито национални интереси не се сходятъ и понѣкога дори сж противоречиви, както напр. между българи и сърби, хървати и сърби, чехи и поляци, руси и поляци.

Въ логическа връзка съ погрѣшното схващане за произхода на българския народъ се намира и погрѣшното мнение на автора за покрѣстването на българския владѣтель Борисъ. „Византийската църква промѣнила до неузнаваемостъ чистата Христова вѣра и я превърнала въ най-опасното оръжие на византийския империализъмъ. Насажданитѣ отъ византийскитѣ попове учение и византийска „култура и мирогледъ“ подбивали силата на българския народъ“ (стр. 85). Споредъ мисълта на автора, християнитѣ въ България били опасни за нея и затова „Омортагъ се заловилъ да ги изкорени като всезнателни оръдия на Византия“. Наистина, християнството сближавало народитѣ по духовна култура, но не може да се мисли, че всички негови привърженици въ България сж услужвали на Византия, сир. били нейни шпиони. Самъ Омортагъ не е могълъ да се освободи отъ влиянието на византийската култура. Каменодѣлцитѣ, които му правѣли каменнитѣ паметници съ гръцки надписи, както и други майстори сж я разпространявали. Имало и пленени гърци, като напр. Кинамонъ, които сж били приемани за учители. Едва ли може да се поддържа, че Омортаговиятъ синъ Енравотъ, който билъ християнинъ, не обичалъ отечеството си, сир. билъ пораженецъ (споредъ Ст. „визант. християнство прокарвало пораженски настроения и подкопавало силата на държавата“ стр. 85), та затова братъ му Миламиръ го наказалъ съ смъртъ. Ако се приеме такова гледище, тогава ханъ Борисъ, чийто вѣрски преломъ авторътъ представя за неочакванъ, билъ най-големиятъ разрушителъ на българската държава. Такава мисль иска авторътъ и да ни натрапи, като говори, че при Пресиана „България била голѣма и силна. Но едно лошо стечение на обстоятелствата унищожило вѣковнитѣ усилия и подрвило цѣлото по-нататъшно развитие“ (стр. 86). То е било приемането на християнството. Християнската църква, споредъ автора, нанесла нѣколко удара на българската държава и я разслабила: 1) българскиятъ ханъ станалъ послушно „чадо“ на църквата и съ това неговата власть „не била вече първа на земята“; 2) християнската църква забранила многоженството и съ това нанесла тежкъ ударъ на българския родъ; 3) Борисъ искалъ да поправи пораженията, „които църквата нанесла“, като действувалъ да създаде независима българска църква, но той „все повече изпадалъ подъ влиянието на духовенството“ и затова осѣдилъ на смъртъ сина си Владимира. Но и Симеонъ билъ „разбралъ, че борбата съ църквата вътре въ България е само частъ отъ великия двубой между българската империя и Византия“ (стр. 97). Царъ Петъръ пъкъ „подпадналъ подъ влиянието на усърднитѣ новопокрѣстени български църковници“ (стр. 99). „Следъ смъртта на кавхана Сурсувула църковнитѣ отци станали всевластни господари въ византизирания Преславъ“ (стр. 101). „Българската църква, следъ като . . . разнебитила българското държавно-народно устройство, не могла да запази поне духовното единство на народа“ (стр. 101). Въ

времето на царь Самуила Българската църква била покварена, тя улеснявала вътрешното подкопаване на България, къмъ което се стремилъ византийският императоръ Василий Българоубиецъ, Изобщо авторътъ отрича благотворната, спасителната роля на Българската православна църква, смѣтайки я за орждие на Византия! Досега се утвърждаваше съ пълно основание, че Българската църква има голѣми заслуги за развитието на българския народъ. Но ето, че подавайки се на очарование отъ хунското величие, авторътъ я хули и отрича значението на духовната майка на българския народъ. Когато сме предубедени или хранимъ омраза къмъ нѣкого, смѣтаме, че сме много силни, като злословимъ, Най-мъчно е човѣкъ да се въздържа отъ лека преценка. Свикнали бѣхме да слушаме отъ лѣвичари нападки срещу Църквата. Авторътъ обаче е голѣмъ националистъ и при все това не обича Българската православна църква, той дори поставя по-горе мухамеданството (стр. 153). Но той мисли погрѣшно. Грѣшката му се дължи на погрѣшния методъ да прави обобщение отъ единични факти. Заради Никола да намрази и св. Никола. Да се различаватъ нѣщата, а не да се сливагъ е твърде важно условие, за да се установи истината. Дори болшевицитѣ, ако и да отричатъ религията, почнаха да признаватъ, че покрѣстването на руския великъ князь Владимиръ било важно събитие въ руската история, начало на нова ера. Проф. д-ръ Станишевъ, роднина на автора, не безъ основание заяви на юбилея на Софийския университетъ, че не би съществувалъ български народъ, ако нѣмаше Българска църква. Ние всички българии, сигурно и авторътъ, изпитваме голѣма национална радостъ на празника св. Кирилъ и Методий (11/24 май). Ако приемемъ гледището на автора, трѣбва да се мисли, че сме потънали въ дълбока заблуда, защото авторътъ би трѣбвало да обяви св. Солунски братя, тѣзи голѣми мисионери на „византийската“ (Източноправославната църква), за причинители на разложението въ българския народъ. Той не прави това. Напротивъ предъ очевидната историческа истина той признава, че еледъ падането на България подъ византийско иго „наследството на св. св. Кирила и Методия, св. Климента и св. Наума, на Иоана Екзархъ и Черноризеца Храбъръ било богато“, че „Малкитѣ духовни лица, свещеници и монаси, подържали писмения български езикъ и духа на народа“ (стр. 115). Но тѣзи културни дейци не сж ли били служители на Българската църква? Тѣмо чрезъ тѣхъ и чрезъ мнозина други знайни и незнайни свои клирици Българската църква развивала и въздигала духовно българския народъ и създавала нова ера въ неговия исторически животъ, направила го носителъ на нова свѣтловна култура — славянска. Безъ християнството, освѣтлено отъ св. Солунски братя и тѣхнитѣ ученици, България щѣла да остане некнижна, безъ своя писменостъ, безъ своя книжнина, т. е. некултурна държава и нейниятъ край щѣлъ да дойде много по-рано. Това именно предвидѣлъ князь Борисъ I и се решилъ на всѣка цена да извърши голѣма реформа — да отхвърли езическата мраконосна религия и въведе свѣтлоносната Христова вѣра.

Трѣбва да се отбележи, че авторътъ цени ролята на Българската църква презъ време на турското робство, доколкото тя се борѣла срещу гърцизма. Той нарича Търновската патриаршия „голѣмото българско просвѣтно огнище“ (стр. 157). „Охридската архиепископия продължавала да съществува, като споменъ за нѣкогашното Българско Царство“. Авторътъ

описва съ възхвала българското възраждане и църковната борба, Въ построяването на българска църква и училище въ Цариградъ (въ квартала Фенеръ) той вижда „първата голѣма българска победа“ (стр. 173). Неофитъ Бозвели е „единъ отъ най-голѣмитѣ водачи, будителъ, просвѣтителъ и книжовникъ“. Следъ Берлинския конгресъ „Екзархъ Иосифъ . . . съумѣ да се запази като духовенъ баща на цѣлокупния български народъ“ (стр. 218). „Българската църква даде не само съдействие, но и самоотвержени бунтовници“ (стр. 244). Въ съчинението се срѣщатъ и нѣкои фактически грѣшки: Лъвъ III Изарянинъ (вм. Исавриецъ), името Велики Преславъ било преводъ на неизвестно прабългарско название, Борисъ билъ братъ на Пресиана; бълг. държава била основана въ 679 год.; българитѣ били отстъпчиви по чисто вѣрски въпроси (стр. 181). Може да се смѣта за несигурно обяснението, че името Котокионъ (въ житието на св. Климента) значело земя на по-малкия синъ на българския владѣтель. Но при все това, ако авторътъ не бѣше си внушилъ посоченитѣ тенденциозни идеи, книгата му щѣше само да спечели съ своето иначе ясно и смислено изложение, проникнато отъ силна любовъ къмъ българския народъ.

Ив. Сипгаровъ

Кирилъ Мирчевъ. Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи. Библиотека „Българска книга“ № 8. Издава Министерството на народното просвѣщение. София 1943. 86 стр. Цена 15 лв.

Въпросътъ за народностната принадлежностъ на македонскитѣ българи се поставя главно на езикова основа. Тѣй като нѣма много исторически свидетелства, езикътъ се явява единствено сръдство, което дава сигурни указания за произхода на македонското население. За насъ и за обективния наученъ свѣтъ отдавна е установено ясно и категорично, че македонскитѣ говори сподѣлятъ най-характернитѣ черти на българския езикъ. Сръбскитѣ учени обаче отъ последнитѣ десетилѣтия на миналия вѣкъ, отначало плахо, а сетне все по-настойчиво и по-настойчиво, успоредно съ политическитѣ си успѣхи, започнаха да откриватъ и да твърдятъ, че Македония имъ принадлежи езиково, исторически, географски и културно. Така тѣ трѣбваше „научно“ да обосноваватъ предъ външния свѣтъ стремежа си за разширение на югъ и заграбването на северна и сръдна Македония.

Главнитѣ си усилия сръбскитѣ учени насочиха къмъ езика на македонското население, като не се посвѣниха да изопачаватъ и подправятъ неговия говоръ. На младото българско езикознание се постави задача да разкрие несъстоятелността на сръбскитѣ научни хипотези и да освѣтли научния свѣтъ върху истинския характеръ на македонскитѣ говори. М. Дриновъ, А. Т-Баланъ, Л. Милетичъ, Б. Цоневъ, Д. Матовъ, Ст. Младеновъ, Ст. Романски, възъ основа на изнесенъ конкретенъ материалъ, доказаха безъ всѣко съмнение, че македонскитѣ говори сж български. До сжщото заключение дойдоха и чужди учени като В. Облакъ, А. Селишевъ, А. Мазонъ, А. Вайанъ, които имаха възможностъ да изучаватъ непосредно тия говори.

Всичко това обаче не стресна сръбскитѣ езиковеди. Съ завидна упоритостъ тѣ продължаваха и продължаватъ да твърдятъ предпоставенитѣ си възгледи за македонскитѣ говори.

През 1935 г. най-видният сръбски езиковед, професорът от Българския университет Ал. Беличъ, въ предговора на диалектоложкия си труд „Галички дијалекат“ (Српски дијалектолошки зборник, кн. VII), системно и цялостно изложи възгледите на сръбската наука за македонските говори. У насъ още веднага му отговориха проф. А. Селищевъ (Македонская диалектология и сръбские лингвисты (МПр IX, 1935, 21—54) и проф. Л. Милетичъ (МПр X, 1936, 51—60, 181—186), като изтъкнаха тенденциозните му теории. Сега проф. К. Мирчевъ отново се връща към възгледите на Белича и въ труда си „Сръбската наука за езика на македонските българи“ подлага на цялостен критичен анализ всичките му езикови и исторически доводи.

Въ Предговора (с. 5—8) проф. Мирчевъ изтъква една съществена разлика въ отношението на сръбските и българските учени към македонските говори. Докато сръбските учени се ограничават само съ теоретически твърдения, че македонските говори имъ принадлежатъ, безъ обаче да ги проучватъ (до сега сж имъ посветили само нѣколко диалектоложки труда), българските учени отдавна сж насочили вниманието си къмъ конкретни говорни проучвания и изнасяне на материали. Тая разлика въ отношението на едните и другите се крие въ факта, че сърбитъ е трѣбвало изкуствено да подкрепятъ една предпоставена теза, а българитъ сж си поставяли за целъ да бждатъ опознати македонските говори въ истинския имъ видъ, защото сж били убедени, че всѣки обективенъ ученъ много лесно самъ може да си направи изводи, къмъ кой езикъ трѣбва да се отнесатъ македонските говори. И не се излъгаха.

Проф. Мирчевъ съзнателно ограничава задачата си, като не се спира на сръбско-българските езикови спорове въ миналото, а направо разглежда твърденията на Белича — най-яркия и най-авторитетния изразител на сръбското езикознание. Мисля обаче, че би било умѣстно да се разширятъ тия уводни бележки и да се даде, поне въ общи черти, занимливата история на сръбските притезания и реакцията на българските учени. Така изложението би получило по-цялостенъ характеръ и неспециалистътъ читателъ, за когото главно е предназначенъ трудътъ, би добилъ по-ясна представа за същината и сериозността на разглежданите въпроси. Занимливи биха били за обикновения читателъ напримѣръ конкретни посочвания за съзнателно подправяне на говорни материали, за схващанията на нѣкои сръбски „учени“, че чакъ до р. Искъръ се говори сръбски и пр. и пр.

Въ първата глава Историческите връзки на македонските говори съ останалите български говори (с. 9—15) проф. Мирчевъ само съ нѣколко умѣло подбрани примѣра убедително очертава общия развой на македонските говори и останалите български наречия отъ IX в. до наши дни.

Още въ IX—X в. македонските говори сж притежавали типичните български морфоложки и фонетични черти като окончание *-ме* за 1 л. мн. ч. сег. вр. срещу сръбското *-мо*, широкъ изговоръ на *ъ* като *ѧ*, носовки *ѧ*, *ж* и пр. Отъ тогава до днесъ македонските говори вървятъ въ пълно съгласие съ развой на българския езикъ и днесъ сподѣлятъ всичките му характерни черти, които рѣзко го отдѣлятъ отъ сръбохърватски, като аналитично склонение, граматиченъ членъ, изчезналъ инфинитивъ. Въ общата си развойна насока македонските говори съ нѣкои свои черти сж отишли даже

по-напредъ и отъ източнобългарскитѣ говори; тѣ сж развили напр. троенъ членъ, загубили сж съвършено инфинитива и пр. Тия факти красноречиво сочатъ, че граматическиятъ членъ, изчезването на инфинитива, аналитичното склонение не сж влияния върху сръбски говори, а сж последица отъ общо-български развойни тенденции, които лежатъ въ основата на новобългарския езиковъ строежъ. Проф. Мирчевъ изрежда още много езикови факти, които показватъ неразривната връзка на македонскитѣ говори съ българския езикъ, като окончанието *-ха* за 3. л. мн. ч. мн. св. вр., аналитични степени за сравнение, заповѣдни форми отъ типа *носи-носете* и пр.

Занимливъ е развоятъ на възгледитѣ за народностната принадлежност на македонскитѣ говори у проф. Беличъ. Презъ 1906 год. (Диалектологическая карта сербскаго языка) той смѣта само севернитѣ македонски говори за чисто сръбски, а сръднитѣ — за смѣсени. Това потвърждава и презъ 1913 год. въ „Сърбы и болгары въ балканскомъ союзѣ“. Следъ първата свѣтовна война, съ сръбското разширение на югъ, Беличъ „разширява“ възгледитѣ си и включва сръднитѣ македонски говори въ обсега на сръбски езикъ. Сега той обявява, „всички особености на македонскитѣ говори пакъ за сръбски, но не такива, които сж присѣщи на днешнитѣ сръбски говори, а като черти на нѣкакъвъ архаиченъ сръбски говоръ, който по силата на редъ исторически обстоятелства е билъ принуденъ да развие главнитѣ си особености далечъ отъ останалитѣ сръбски говори“ (с. 24). Споредъ него сръднитѣ македонски говори сж типиченъ представител на архаичнитѣ южни сръбски говори.

За да обясни особения несръбски развой на централнитѣ македонски говори, проф. Беличъ прибѣгва до една смѣла хипотеза, която обръща надолу съ главата всичко установено отъ историята и етнографията на южнитѣ славяни. Споредъ него славянитѣ, които нахлули презъ VI и VII в. въ Гърция и Южа Албания, били отъ сръбски произходъ. Тамъ, отдалечени отъ останалитѣ сърби, тѣ запазили въ езика си нѣкои архаични черти, а по-късно се върнали на северъ и заели сегашнитѣ си мѣста въ Сръдна Македония. Въ втората глава Хипотезата на проф. Беличъ за независимостта на македонското население въ днешнитѣ му живѣлища (с. 16—37) проф. Мирчевъ разглежда тия Беличови схващания. Следъ внимателенъ и всестраненъ анализ на всички езикови и исторически данни, той съ пълно право заключава, че „всичко, което така самоувѣрено се установява отъ проф. А. Беличъ за езиковитѣ особености на това [македонско] население и неговитѣ придвижвания на северъ е чисто произволъ и чиста измислица“. „Цѣлата хипотеза въ сжщностъ е плитко скроена фантазия, която не съдържа нито капчица истина“ (с. 36—37).

Третата глава—Фонетичнитѣ и морфологични особености на македонскитѣ говори и тълкуванията на проф. А. Беличъ (с. 38—73)—е сръдище на проф. Мирчевото изложение. Тукъ подробно сж разгледани всички характерни черти на македонскитѣ говори и се изтъква тѣхното отношение къмъ българския и сръбския езикъ.

Въ желанието си на всѣка цена да изкара македонскитѣ говори сръбски проф. Беличъ умишлено отминава едни езикови черти, като ги обявява за неважни, а други настойчиво подчертава и изтъква на преденъ

планъ. Така споредъ него типичнитѣ български морфоложки черти като членъ, аналитично склонение, изчезналъ инфинитивъ и аналитични степени за сравнение не били отъ голѣмо значѣние. А тѣ обхващатъ цѣлостния граматиченъ строежъ на македонскитѣ говори и сж проведени напълно. Обявявайки морфоложкитѣ черти за неважни, проф. Беличъ подчертава безсилието на опититѣ си да изкара македонскитѣ говори сръбски. Азбучна езикова истина е, че чуждото влияние най-първо се предава въ речника, после въ фонетиката, а най-после въ морфологията. А морфологично македонскитѣ говори сж чисто български. Проф. Беличъ наблѣга особено на фонетичнитѣ черти, които били по-сжществени, като мисли, че чрезъ тѣхъ по-лесно ще достигне предпоставената си цель. Проф. Мирчевъ съ пълно право отхвърля наивното обявяване за чисто сръбски черти и отъ стб. *ы*, *е* отъ стб. *ѣ*, *е* отъ *ѡ*, липсата на редукция, затвърдитѣ съгласки и пр. Тия черти сж общи на много български говори, а се срѣщатъ и въ нѣкои други славянски езици.

Проф. Беличъ и неговата школа особено внимание отдѣлятъ на *к' г'* въ македонскитѣ говори като замѣстници на праславянскитѣ *tj dj*. Споредъ тѣхъ *к' г'* сж безспорно доказателство за чисто сръбския имъ характеръ. Единъ по-внимателенъ разборъ на езиковия материалъ обаче сочи, че тия изводи сж прибързани. Отъ многобройнитѣ мѣстни названия като Радовеша, Граждане, Кривогашчани, Саждани и пр. и отъ съставки като сношчи, на пол нош — нок', пашчерка — к'ерка, свешник — свек'а, плешка — плек'и ясно се вижда, че формитѣ съ *к' г'* сж нови.

Азъ смѣтамъ, че трѣбва да се обърне внимание и на една друга страна при македонскитѣ *к' г'*, за да се изясни тѣхниятъ характеръ. Преди всичко: какъвъ е слуховиятъ и учленителенъ характеръ на македонскитѣ съгласки *к' г'*, които сръбскитѣ учени бележатъ винаги съ *h j*? Между нашитѣ и сръбскитѣ филолози сжществувва споръ относно изговора на мекитѣ съгласки въ думи като кук'а, мег'у. Българитѣ твърдятъ, че това сж меки *к' г'*, а сърбитѣ — че сж *h j*. Важността на тоя споръ лежи въ обстоятелството, че съгласкитѣ *h j* сж характерни само за сърбохърватската звукова система, защото не се срѣщатъ въ никой другъ славянски езикъ. Тѣхното присѣствие наистина е силно доказателство за сръбски характеръ. Сръбскитѣ учени отдавна сж схванали доказната сила на тия съгласки, та още отъ шестдесеттѣ и седемдесеттѣ години на миналия вѣкъ най-упорито поддържатъ, че тѣ сжществуватъ въ севернитѣ и сръднитѣ македонски говори. Пръвъ Ст. Новаковичъ въ статията си „*h и j у македонским народним дијалектама*“ (У Београду 1889) се помжчи научно да докаже, че македонскитѣ съгласки *к' г'* сж еднакви съ сръбскитѣ *h j*, та трѣбвало да се означаватъ съ знацитѣ *h j*. Това твърдение предизвика отговора на Д. Матовъ, който разгледа подробно дългата история на спороветъ около македонскитѣ *к' г'* (вж. Кратка разправа по етнографията на Македония. ПСп XXXIX, 1889, 455—477) и изтъкна, че македонскитѣ *к' г'* учленително и слухово сжществено се отличаватъ отъ сърбохър. *h j* и че мекитѣ съгласки *к' г'* сж характерни за всички български говори. Преди него това убедително подчертаха М. Дриновъ (Съчинения II, 373, 379) и А. Т.-Баланъ (ПСп XIX и XX, 1886, 150).

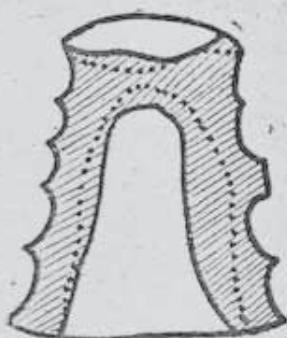
Проф. Беличъ въ Галички дијалекат отново подхваща тоя въпросъ. Схващайки, че македонскитѣ *к' г'* не сж сръбскитѣ *ћ ѣ*, той признава: „Нема никакве сумње да у изговору наших гласова *ћ* и *ј* има различних прилива“ (с. 127) и различава петъ изговора: 1. меко *т*, 2. нормално *ћ*, 3. меко *ч*, 4. меко *к*, 5. твърдо *ч*. Въ сжшность въ сърбохърватски езикъ има само два вида *ћ*, както това изтъква опитниятъ фонетикъ Бр. Милетичъ въ „Изговор сръскохърватских гласова“ (Сръпски дијалектолошки зборникъ кн. V, 1933, с. 102), а тѣ сж: *ћ* съ фрикативенъ елементъ *ш* и *ћ* съ фрикативенъ елементъ *с*. Това сж отбелязанитѣ подъ 1 и 2 съгласки у Беличъ. Останалитѣ три вида *ћ*: меко *ч*, твърдо *ч* и меко *к'* учленително сжществено се отличаватъ отъ сжщинскитѣ *ћ*, макаръ че слухово грубо могатъ да се сближатъ. Милетичъ въ „Изговор“ (с. 106—108) подробно изтъква учленителната разлика между *ћ* и *ч* (вж обр. 1), а по-долу ще се изтъкне и тая между *ћ* и *к'*. Грѣшката на Беличъ при събирането на тия петъ съгласки въ едно се дължи на факта, че той не е ималъ ясна представа за тѣхното учленение, па и не е желалъ да разчепква въпроса. Единственото му съображение да събере тия близки слухово съгласки въ една група е, че въ нѣкои случаи тѣ сж резултатъ на праслав. *tj*. Занимливо е тукъ да се изтъкне, че по единъ основенъ въпросъ, върху който строи цѣла система, Беличъ се задоволява съ приблизително означаване на разнитѣ видове македонски *к' г'* само съ знацитѣ *ћ ѣ* и то за краткостъ (ово *ћ* и *ј*, краткоће ради, означава све врсте тога гласа у Македонији: од подпуног, правог *ћ* и *ј* до *к'* и *г'* — с. 11, заб. 2).

Проф. Беличъ е чувствувалъ, че по въпроса за *к' г'* не е много ясенъ, та го измѣства на друга основа, като привежда думитѣ на нашия проф. Б. Цоневъ (вж. История на българский езикъ I, 1919, с. 421): „Щомъ смѣтаме *к'—г'* за чужди въ македонскитѣ говори, можемъ да бждемъ и по-равнодушни къмъ въпросътъ за тѣхниятъ изговоръ; защото изговаря ли се *ћ—ј* или *г'—к'*, сѣ нѣма да бждатъ българскитѣ *шт—жд*“. Ние обаче не можемъ да бждемъ равнодушни къмъ тоя въпросъ и да не изтъкнемъ основната разлика между сръбскитѣ *ћ ѣ* и общобългарскитѣ *к' г'*. Трѣбва да отбележимъ още, че Беличъ умишлено е предалъ само една часть отъ думитѣ на Цоневъ, които сж му били угодни, а е замѣлчалъ продължението имъ въ което Цоневъ казва: „Но пакъ, имайки предъ видъ произходътъ и сжщинскиятъ изговоръ (к. а.) на тия звукове, не бива да ги сливаме съ сръбскитѣ *ћ—ј*, защото... македонскитѣ *к'—г'* сж още гърлени палатали, докато сръбскитѣ *ћ—ј* сж... шушково-зѣбни палатали. Сръбскитѣ учени, може би, неволно смѣсватъ *к'—г'* съ своитѣ *ћ—ј*, понеже ги чуватъ сѣ тамъ, дето по сръбски стоятъ *ћ—ј*; тѣй че македонскитѣ *к'ерка*, *мег'а*, въ които за българско ухо *к'—г'* звучатъ тѣкмо тѣй, както и въ думи: *шек'ер*, *г'ердан*, сърбинъ неволно чува и пише както *шецер*, *жердан*, тѣй и *нерка*, *межа*“.

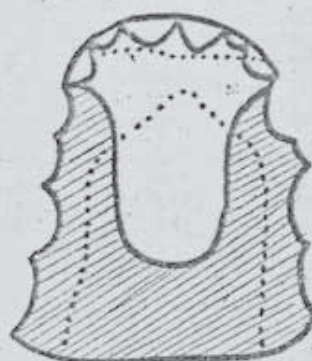
Както казахъ по-горе, мекитѣ полузапорни съгласки *ћ ѣ* сж характерни за звуковата система на сърбохърватския езикъ. Тѣ не се срѣщатъ въ никой другъ славянски езикъ, макаръ че грубо напомнятъ полскитѣ *ć dz*. Главното имъ учленително мѣсто е на преднитѣ и срѣдни алвеоли, при което могатъ да бждатъ засегнати и зѣбитѣ (обр. I). Езикътъ учленява съ предния си дѣлъ по странитѣ на предното твърдо небце и алвеолитѣ; вър-

хътъ му е притиснатъ задъ долнитѣ рѣзци (обр. 3). Главната учленителна сила е по странитѣ на предното твърдо небце и алвеолитѣ. Съседнитѣ самогласки не оказватъ никакво влияние (По-подробно за *h* *ḥ* вж у Бр. Милетичъ, Изговор српскохрватскихъ гласова, с. 102—105).

Мекитѣ съгласки *к'* *г'* сж характерна черта на българския езикъ въ цѣлия му обсегъ. (За тѣхъ подробно вж. у менъ, Български книжовенъ изговоръ, СББАН XXXVII 1942, с. 323-328). Тѣ се срѣщатъ предъ всички самогласки, но

Обр. 1. Допиръ по небцето при изговоръ на сърбохрватскитѣ
— *h*, . . . *ḥ*

Обр. 2. Допиръ по небцето при изговоръ на българскитѣ
— *к'* . . . *к*

Обр. 3. Допиръ на езика при изговоръ на сърбохрватското *h*

Обр. 4. Допиръ на езика при изговоръ на българското *к'*

предъ преднитѣ *e* и се явяватъ винаги вмѣсто твърдитѣ *к* *г*. Подобно омекчаване на *к* *г* предъ *e* и се срѣща въ полски, руски, малоруски и словенски, но е съвършено непознато на сърбохрватски и чешки. Милетичъ (Изговор 109) отбелязва, че асимилационното влияние на *e* и върху *к* *г* въ сърбохрватски е относително слабо и едва забележимо. Точно обратното е въ българския езикъ; всички български говори, въ това число и македонскитѣ, сподѣлятъ тая фонетична черта.

Ако сравнимъ учленението на *h* съ *k'*, веднага ще забележимъ основна разлика. При *h* учленява предниятъ езикъ, като се притиска до алвеолитъ, а при *k'* учленява срѣдниятъ езикъ, като се притиска до задното твърдо небце. При *h* главната учленителна сила е напредъ, а при *k'* — назадъ, както това личи отъ просто съпоставяне на палатограми и лингвограми (срав. обр. 1, 3 съ 2, 4). Още презъ 1886 год. Ал. Теодоровъ-Баланъ е отбелязалъ, че „учленението на *k'* г', ако и полнебно, ала въ основата си остава гърлено, а не шипящо (езично) каквото *h* ъ" (ПСп XIX и XX, 1886, 150).

Отъ всичко казано до тукъ ясно изпъква, че проф. Беличъ грѣши като поставя мекитѣ македонски *k'* г' въ една група съ сръбскитѣ *h* ъ. Самъ той, опитнитѣ проучвания, па и всички наши филолози, безъ каквото и да е съмнение, посочватъ, че *h* и *k'* сж две различни съгласки. Грѣшката на сърбитѣ е леснообяснима. Когато човѣкъ слуша чуждъ езикъ, той свежда всички гласки къмъ звуковата система на родния си говоръ. Въ сръбски езикъ нѣма меки *k'* г', та затова сърбитѣ погрѣшно ги свързватъ съ най-близкитѣ тѣмъ *h* ъ и ги означаватъ като такива, както това забелязва и Цоневъ (История 421). Презъ 1938 г. въ Пражката лаборатория по опитна фонетика работихъ съ младия сръбски филологъ Душанъ Урошевичъ. При насъ работѣше и единъ колега — словакъ, чието име азъ чувахъ Гуриш, Урошевичъ чуваше Ъуриш, а самиятъ словакъ се подписваше D'uríš. Причината за това трояко чуване на меката съгласка лежи въ по-горе споменатата истина: всѣки единъ отъ насъ свеждаше съгласката къмъ най-близката ней въ родния си езикъ. Въ сръбски езикъ нѣма меко д', а само меко—h, въ български езикъ нѣма меко д', а—меко *k'*.

Когато една дума минава отъ единъ езикъ въ другъ, тя винаги се приспособява къмъ звуковата система на последния. Така думи като *к'ерка*, *кук'а*, *мег'у* и пр. могатъ да се приематъ като сърбизми въ севернитѣ и срѣднитѣ македонски говори. Мѣстното население, приемайки думи съ сръбски *h* ъ, ги е свело къмъ слухово най-близкитѣ имъ съгласки *k'* г'. Тукъ ще трѣбва да се изтъкне и още едно обстоятелство. Македонскитѣ меки *k'* г' се срѣщатъ въ три вида думи: 1. заемки отъ сръбски — *кук'а*, *нок'*, *свек'а*, *к'ерка*, *мег'а*, *саг'а*, *рг'а* и пр. 2. заемки отъ турски езикъ — *шек'ер*, *куп*, *гердан*, *гул* и пр. 3. домашни думи *брак'а*, *трек'и*, *цвек'е*, *к'итк'и*, *книг'и*, *ливаг'е*, *луг'е* и пр. Последнитѣ случаи показватъ, че мекитѣ *k'* г' сж последица отъ самостоятелън фонетиченъ развой. Тѣ се срѣщатъ въ много други български източни и западни говори.

Въ заключение може да се каже, че сж необходими още опитни проучвания на самия теренъ, за да се изчерпи окончателно тоя въпросъ. За менъ обаче е повече отъ сигурно, че македонскитѣ меки *k'* г' рѣзко се отдѣлятъ отъ сръбскитѣ *h* ъ. Така пада едно отъ най-важнитѣ доказателства на сръбската наука за небългарския характеръ на македонскитѣ говори.

Изводитѣ на проф. Мирчевъ въ *Заключение* (с. 74—86) на разглежданитѣ въпроси около народностната принадлежностъ на македонскитѣ българи сж, че „опитътъ на най-авторитетния днешенъ сръбски лингвистъ проф. А. Беличъ да очертае основнитѣ схващания на сръбската езикова наука относно особеноститѣ на срѣднитѣ македонски говори съ целъ да

изтъкне тяхната сръбохърватска основа, може да се смѣта за напълно пропадналъ“ (с. 74).

За да бжде още по-убедителенъ, накрай проф. Мирчевъ умѣстно привежда и мненията на видни чужди учени — слависти, като холандеца Н. ванъ Вейкъ, френеца А. Вайанъ, поляка М. Малецки, ромънеца Т. Капиданъ, русина А. Селищевъ, които посочватъ несъстоятелността на Беличовитѣ умопостроения и открито заявяватъ, че македонскитѣ говори по всичкитѣ си характерни черти сж български.

Трудътъ на проф. Мирчевъ „Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи“ е предназначенъ за широкъ кръгъ читатели, незапознати съ особеноститѣ на македонскитѣ говори и характернитѣ черти на български и сръбохърватски езикъ. Това е наложило и напълно достъпното изложение, безъ типичнитѣ забѣлежки и цитати подъ линия. На мѣста обаче то пакъ си остава академично. Мисля, че френскитѣ цитати на с. 27—28, 30 би трѣбвало да бждатъ преведени, както това е направено другаде. Проф. Мирчевъ проявява голѣма пестеливостъ и при примѣритѣ, а тѣ оживяватъ изводитѣ и ги правятъ убедителни и лесноразбрани. Освенъ това, както вече споменахъ, въ Уводнитѣ бележки той би трѣбвало да даде поне въ общи черти историята на сръбско-българскитѣ езикови спорове. Така рельефно би изпъкнала широтата на повдигнатитѣ въпроси и би се подчертала голѣмата заслуга на българското езикознание за установяване българския характеръ на македонското население.

Трудътъ на проф. Мирчевъ „Сръбската наука за езика на македонскитѣ българи“ е първо по рода си дѣло, което достъпно и убедително запознава читателя съ въпроситѣ около македонскитѣ говори и красноречиво подчертава, че езикътъ си остава най-важно свидетелство за народната принадлежностъ на всѣко население. Езиковитѣ занимания, често сухи и дребнави за непосветения въ сжщината на разглежданитѣ проблеми читателъ, иматъ грамадно народностно значение. Всестранното проучване на нашитѣ говори, установяването миналитѣ развойни фази въ езика ни представя не само наученъ интересъ, а е въ жива връзка съ българскитѣ народностни проблеми.

Д-ръ Ст. Стойковъ

Известия на Българския археологически институтъ, т. XIV (1940 до 1942) София, 1943, стр. 392.

Следъ едно доста продължително закъснение, което се дължи на тежкитѣ моменти, които преживяваме, излѣзе презъ тѣзи дни отъ печатъ XIV томъ отъ ИБАИ. Покрай университетскитѣ издания и ония на Българската академия, публикациитѣ на БАИ допринасятъ безъ съмнение извънредно много за честта не само на българската наука, но и на нашата печатарска техника. Човѣкъ трѣбва просто да се възхищава отъ формата на изданието, както и отъ изкусността на нареждането и отпечатването на материалитѣ.

Този томъ като че ли надминава досегашнитѣ не само въ техническо отношение, но особено съ своето съдържание и прави изистина честь на много известния и заслужилъ професоръ Йорданъ Ивановъ, комуто е по-

светенъ по случай неговата седемдесетгодишнина (1872—1942). Този нашъ голѣмъ ученъ, заедно съ проф. д-ръ Б. Филовъ, проф. д-ръ Г. И. Кацаровъ и проф. д-ръ Д. Дечевъ, е единъ отъ стълбоветъ на БАИ и той си придоби едно извънредно голѣмо име не само чрезъ многобройността на своитѣ изследвания, но и чрезъ тѣхната удивителна многостранностъ, задълбоченостъ и обективностъ. Най-забележителни измежду тѣхъ сж тѣкмо ония, които се отнасятъ до Македония¹⁾.

Като съжаляваме извънредно много за неговото негласно и скромно оттегляне отъ университетската катедра — по силата на закона —, да ни бже позволено оттукъ поне, да му изкажемъ най-сърдечни пожелания за пълно здраве и бодростъ, за да може спокойно и безъ прекъсване по разни служебни задължения да предаде на новитѣ поколения и останалитѣ още непубликувани свои ценни материали, ученостъ и мъдростъ.

Следъ едно кратко (стр. 1—7), но много духовито и, изглежда, правилно обяснение и допълнение на единъ фрагментаренъ латински надписъ отъ Зойвода, при Плиска, написано на френски отъ М. Нидерманъ, следватъ 44 страници текстъ и обяснения и 41 таблици съ изображенията на 176 гръцки надписи отъ Варна и Варненско, събрани отъ К. Шкорпила, отъ които най-голѣмата частъ не сж били още никжде публикувани. При избирането и подреждането за обнародване на тѣзи материали е помогналъ и д-ръ Х. Дановъ. И отъ него, както и отъ самия К. Шкорпила знаемъ, че последниятъ разполага съ много други материали. По важността на тѣзи материали могатъ да се изкажатъ особено ония, които познаватъ въпроситѣ въ връзка съ разграниченията между романизиранитѣ и елинизираниитѣ области на Балканския полуостровъ. Границата между тѣзи области бѣше веднажъ преди много години установена отъ К. Иречекъ²⁾ и тя претърпѣ после известни промѣни отъ страна на много обективния румѣнски ученъ — вече покойникъ — Александру Филипиде³⁾. Материалитѣ публикувани сега отъ Шкорпила идватъ да подсказатъ, че за въпросната областъ ще трѣбва следъ време да се предприематъ пакъ корекции, като по този начинъ известни твърдения на нѣкои други румѣнски учени ще изпъкнатъ

¹⁾ Северна Македония. Исторически издирвания. София, 1906, стр. VII+420; Български старини изъ Македония. София, 1908, стр. V+310, съ второ допълнено издание София 1931 г., стр. VIII+671; Царь Самуиловата столица въ Прѣспа. ИБАД I 1910, стр. 55—80; Епархията на Охридската архиепископия презъ началото на XI в. Сп. БАНИ, I 1912, 93—122. Българитѣ въ Македония. Издирвания и документи за тѣхното потекло, езикъ и народностъ. Съ етнографска карта и статистика. София, 1915, стр. VII+238, съ второ допълнено издание, София 1917, стр. VII+381. Les Bulgares devant le Congrès de la Paix. Documents historiques, ethnographiques et diplomatiques. Berne, 1919, 225; II-o изд. 1919, стр. 304. La question macédonienne au point de vue historique, ethnographique et statistique, Paris 1920, стр. 292. Произходъ на царь Самуиловия родъ, въ Сборникъ Златарски, София, 1925, стр. 55—62; Българитѣ въ Солунско, Сборникъ, Солунъ, София, 1934. За другитѣ негови трудове вижъ Алманахъ на Соф. Унив., II изд. 1940, стр. 227—230.

²⁾ Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. Denkschriften der Ak. d. Wiss. in Wien, philos. — hist. Kl. 48—49 (1902—1904) I, 13.

³⁾ Originea Românilor I Iași, 1923—1925, стр. XL+889, на стр. 71—72.

като ялови и необосновани. Това обаче от друга страна подсказва, че за обективната наука неприкосновени авторитети надъ истината не съществуват, дори и когато тѣ носятъ най-знаменити имена на специалисти, защото само времето не остарява.

По този поводъ бихъ искалъ да дамъ нѣкои обяснения за моето държане спрямо К. Шкорпила, когото може би нѣкои смѣтатъ, че не зачитамъ достатъчно, тъй като въ редица проучвания и сказки се захвъ да критикувамъ неговата теория за прабългарския произходъ на всички землени валове на българска земя и въ съседнитѣ области¹⁾. Въ моитѣ проучвания, които сѣ подъ печатъ, азъ подчертахъ преди всичко, че въпросната теория се дължи изключително на него, като всички други, които сѣ засѣгали този въпросъ, сѣ го почти напълно игнорирани, при все че и идентъ и материалитѣ се дължатъ само на К. Шкорпила²⁾. Следователно, азъ не искамъ да понижавамъ или да засѣнчвамъ заслугитѣ на Шкорпила въ нашата наука. За мене К. Шкорпилъ е единъ истински феноменъ въ българската наука и една отъ неговитѣ най-големи и незаличими заслуги е, че той откри и представи научно на свѣта Плиска, старата столица на първото българско царство. Очудвамъ се просто предъ неговата събираческа и изследваческа дейностъ³⁾. При условия, които не сѣ били никога отъ най-добритѣ, той е събралъ и проучилъ или поне описалъ и запазилъ така за бъдещето толкова голѣмо множество паметници, че едва ли една или дори сега втората генерация ще може да ги обгърне, проследи, изучи и оцени критически, както се полага. Неговата дейностъ, започнала тукъ още преди съединението на Румелия съ Княжеството, продължава съ Божия благословия и сега. Всѣки единъ българинъ може да бѣде само признателенъ на хората които, като Шкорпила, си посветиха усилията и живота за нашата наука, като започнемъ отъ К. Иречека и дори преди него.

Но, ето, преди малко години, Българската академия издаде единъ цѣлъ томъ „Добавки и поправки“ къмъ Историята на К. Иречекъ⁴⁾, направени отъ него самия. Това показва пакъ, че въ науката, и особено въ историческата, спиране и застои нѣма. По въпроса за теорията на Шкорпила показвамъ, че отъ него изтъкнатитѣ аргументи: 1) топографски или ериториаленъ⁵⁾, 2) литературно-исторически⁶⁾ и 3) технически (бермата)⁷⁾ не сѣ достатъчно разгледани и че въпросътъ за произхода на валоветѣ не може да се смѣта за приключенъ. Въз основа на исторически сравнения — конкретни и понятни за всѣкиго — азъ обръщамъ внимание къмъ простата дей-

¹⁾ Валоветѣ въ Добруджа и Бесарабия и прабългарската теория, въ Годишникъ на Соф. унив., истор.-филолог. факултетъ, 1942—1943 г. (подъ печатъ.)

²⁾ Сборникъ Абоба—Плиска (1905) *passim*.

³⁾ Вижъ Ив. Стояновъ, Карелъ Шкорпилъ и българската археологическа и историческа наука. *Byzantinoslavica*, Praha V (1934) 183—234.

⁴⁾ София, БАН (1939) стр. 448.

⁵⁾ „Единъ мнимъ прабългарски валъ“ въ Сборникъ въ паметъ на проф. П. Мутафчиевъ (подъ печатъ).

⁶⁾ „Арабскиятъ писателъ Алъ-Масуди отъ X вѣкъ и неговитѣ сведения за борджанитѣ (дунавскитѣ българи)“ въ Годишникъ на Нар. археол. музей, София, 1943 (подъ печатъ).

⁷⁾ „Характерна ли е бермата за прабългарскитѣ валове“, въ Известия на българския археолог. институтъ, т. XV (подъ печатъ).

ствителност, като изоставямъ недавна заловения отъ други учени път на сложни предположения и въ това мое научно усилие успѣхъ да убедя и покойния проф. П. Мутафчиевъ, който бѣше привърженикъ на Шкорпиловата теория за прабългарския произходъ на южния добруджански валъ¹⁾. Сигуренъ съмъ, че Шкорпилъ никога не е мислилъ какво отъ неговата теория ще излѣзе едно подобно смѣшеніе на езицитѣ, въ което да се ржкватъ хуни и китайци, при пълното отсъствие на ония, които сж заемали тия земи преди идването на прабългаритѣ. При това не отричамъ, че, настанени веднажъ тукъ, прабългаритѣ или тѣхнитѣ потомци не сж правили валове. Тѣкмо напротивъ, посочихъ и азъ нѣколко такива, пакъ споредъ Шкорпила. За мнозина отъ тѣхъ обаче това остава отъ сега нататкъ да се установи. Да се направятъ разкопки и единични изследвания и възъ основа на чисто археологически данни да се докаже, кой отъ тѣхъ е истински, кой византийски, прабългарски, славянски и пр.

Едно доказателство въ смисълъ, че сегашнитѣ ни разбирания за културата на прабългаритѣ трѣбва да претърпятъ известни промѣни идва и обширната студия на д-ръ Кр. Миятевъ „Крумовиятъ дворецъ и други новооткрити постройки въ Плиска“, публикувана въ този брой на ИБАИ (стр. 73—135). Подъ т. н. Голѣмъ дворецъ въ Плиска той разкопалъ и установилъ плана на една много по-голѣма каменна сграда която той смѣта за Крумовия дворецъ, изгоренъ отъ Никифора I презъ 811 г. Сравненіята, които прави авторътъ между плановѣтъ и архитектурата на дветѣ сгради съ такива на много други византийски постройки, сж поразителни и за много учени тѣ ще дадатъ сериозенъ поводъ за ново обмисляне на въпроса. Нѣма нищо чудно въ това, че единъ варварски народъ — а всички народи сж били първоначално такива —, настанилъ се на територия съ по-стара култура, се приспособява къмъ нея, възприема я, асимилира я и така успѣва да прескочи опасността отъ заличаване на неговото физическо съществуване. Сжщото е станало съ гърцитѣ, които възприеха старата микенска култура; съ римлянитѣ, които възприеха грѣцката; съ франкитѣ, нѣмцитѣ, маджаритѣ, голѣма частъ отъ западнитѣ славяни, които възприеха късно — римската и пр. Може да се каже дори, че тѣкмо тѣзи способности за приспособяване къмъ новото сж допринесли най-много, щото тия народи да станатъ исторически и да преживѣятъ старитѣ култури, отъ които сж се напоили здраво първоначално — нѣщо, което на толкова други варвари не се е удало и така за една нескончаема редица отъ тѣхъ да има днесъ само спомени.

Пакъ въ връзка съ Плиска и тамошнитѣ нови изследвания сж статията на Иванъ Молловъ „Почитвания и проучвания въ Плиска презъ 1930—31 г.“ (стр. 69—72), на инж. П. Карасимеоновъ „Нови разкопки при столицата Плиска“ (на нѣмски, стр. 136—69), както и оная на Т. Герасимовъ „Византийски оловни печати отъ Плиска“ (169—81). И отъ тѣхъ се вижда ясно, че проучванията при Плиска не бива да се смѣтатъ за привършени, защото тамъ на кждето погледнете и гдето и да копнете, на-

¹⁾ Като титуляръ на катедрата покойниятъ нашъ ученъ разгледа презъ миналата есенъ моята работа — Добруджанскитѣ и бесарабскитѣ валове — и я одобри за печатане въ ГСУ. Той отхвърля вече прабългарския произходъ и на южния добруджански валъ и на бесарабскитѣ, въ История на българския народъ. Томъ I, София 1943, стр. 121 и 123.

мирате нови работи, идеи и материали, които не бива да отстраняваме от нашия научен и изследвачески погледъ.

Многоизвестният и заслужилъ нашъ ученъ проф. д-ръ Г. Кацаровъ представя въ този томъ една нова редица интересни „Антични паметници отъ България“ (стр. 54—59), също както и г. проф. д-ръ Д. Дечевъ (на нѣмски, стр. 234—8), а г. Цончевъ съобщава привлѣкително и предметно резултатитѣ отъ една разкопана отъ него „Антична могила гробница при Сърневецъ“ (стр. 60—68).

Почти равенъ по размѣри и интересъ съ отдѣла на статиитѣ е и отдѣлтъ „Археологически вести“ (стр. 182—294). Може би защото ИБАИ не бѣха излизали вече две години да се е събрало толкова много най-различни данни въ връзка съ новооткрити паметници. Това е — за да кажа така — кошерътъ на Известията, въ който трудолюбиви научни пчели събиратъ плодоноснитѣ богатства на тѣхнитѣ ежедневни научни старания, открития, пътувания и пр. Повечето отъ тѣхъ се дължатъ на д-ръ И. Велковъ (10), като следъ това идватъ Т. Герасимовъ, С. Бобчевъ, С. Покровски, проф. д-ръ Д. Дечевъ, Вѣра Иванова—Мавродинова, Ю. Господиновъ и Хр. Райковъ.

Въ замѣна на това отдѣлтъ за „Оценки на книги“ е сравнително анемиченъ (295—311). Много по-добре е застъпена археологическата „Библиография“ (311—339), съставена отъ г. Д. П. Димитровъ. Отдѣлтъ на библиографията тукъ се подсилва и съ една нова за този томъ на ИБАИ глава за библиография, което показва и готовността на управата на БАИ за нови почини. Това е съставената отъ г. д-ръ П. Минтевъ „Маджарска библиография по български въпроси“ (295—310). При все че самиятъ авторъ се пази по понятни причини да подчертае нейната важностъ, тя е единъ приносъ, който има значение поне за да събуди интересъ върху въпроса, да привлѣче и други изследвачи и да покаже, че и едно чисто археологическо списание може да помѣсти въ своитѣ страници библиография, която не е чисто археологическа. У насъ броятъ на научнитѣ списания, въ сравнение дори съ съседнитѣ държави, е невѣроятно малкъ и ограниченъ. Затова всѣки може само да се радва, когато едно сериозно списание като ИБАИ отваря вратитѣ си и за библиография, която впрочемъ е основа за всѣко систематично, методично издържано и изчерпателно изследване по даденъ въпросъ.

Въ това отношение трѣбва да се подчертае и друга една заслуга на ИБАИ. Тѣ помѣстватъ и показалци за съдържанието на всѣки томъ, което у много други научни списания у насъ не се прави. Този томъ съдържа показалци за самия него, както и за предишния XIII томъ.

Томътъ завършва съ XX и XXI отчети на Института, като следъ това се помѣстватъ и неговиятъ Уставъ и Правилникъ.

Казано съ нѣколко думи, току що излѣзлиятъ отъ печатъ XIV томъ на ИБАИ отговаря и на очакванията и на труда положенъ отъ ръководното му тѣло и на всички научни и технически изисквания. Ако остава поне още нѣщо да се пожелае, то би било ИБАИ да излизатъ, колкото може, по-често и въ уголѣмени размѣри, за да се запълни още по-добре нуждата отъ органи и трибуни на българската наука и мисль.

Д-ръ Д. Крънджаловъ

Списание „Бѣломорски прегледъ“. Издаватъ В. Бешевлиевъ, Ив. Дуйчевъ, Дим. Ярановъ. Т. I. София 1942. Стр. 479.

Излъзлиятъ неотдавна първи томъ на списанието „Бѣломорски Прегледъ“ представя крупна проява въ българския духовенъ животъ. Уреждано отъ трима млади представители на българската наука—единъ класически филологъ, единъ историкъ и единъ географъ, то си е поставило за целъ все-странното проучване на ония новоприсъединени къмъ българската държава южни области, които въ последно време се означаватъ съ името Бѣломорие, като обхващатъ въ сѣщностъ Югозападна Тракия и Югозападна Македония. Вижда се, че обектъ на проучване въ страницитъ на новото българско списание ще бѣде и една значителна и не маловажна частъ отъ Македония, именно нейнитъ приморски области.

Своето съществуване списание „Бѣломорски Прегледъ“ започва по внушителенъ начинъ, което се вижда не само отъ внушителния му обемъ, но и отъ богатството и разнообразието на помѣстения материалъ. Списанието съдържа множество научни статии, излъзали изъ подъ перото на специалисти. Въ статията на проф. Дим. Ярановъ се разглежда българското Бѣломорие, като географско понятие (стр. 1—11). Авторътъ подчертава, че като географско понятие българското Бѣломорие представя продуктъ на дълго-вѣковното въздействие на българския планински хинтерландъ върху една частъ отъ егейскитъ земи. Въ обширна статия проф. Ив. Батаклиевъ разглежда географската връзка между Бѣломорието и България (стр. 12—72). Следъ, като ни освѣтлява върху границитъ, простора и положението на Бѣломорието, а така сѣщо и върху антропогеографското единство между Бѣломорието и България, авторътъ излага българскитъ права върху Бѣломорието отъ политическа гледна точка. Отъ по-особенъ характеръ сѣ статията на проф. Н. Стояновъ и К. Т. Кировъ. Първиятъ описва природата на островъ Тасосъ (стр. 73—106), а вториятъ ни дава една климатична скица на Бѣломорска Тракия и Приморска Македония (стр. 107—148). Къмъ прастарата история на Тракия се отнасятъ три работи, помѣстени въ списанието. Доцентътъ Д. П. Димитровъ дава новъ приносъ къмъ въпроса за културнитъ отношения на Тракия и Троя (стр. 149—159). Проф. В. Бешевлиевъ ни запознава съ гръцката колонизация на Бѣломорието въ древността (стр. 157—178), а Мл. Тоневъ печати приносъ къмъ историята на тракитъ (стр. 179—228). По-общи въпроси, които не засѣгатъ само бѣломорскитъ области, но цѣлия Балкански Полуостровъ, се разискватъ въ статията на доцента Ив. Дуйчевъ, който подробно разглежда началнитъ славянски нападения върху Балканитъ (стр. 229—270). Гръцко-българскитъ отношения въ най-ново време се разглеждатъ въ статията на проф. Г. П. Геновъ (стр. 271—290). Проф. Д. Ярановъ разглежда въ отдѣлна статия народностния съставъ на населението въ бѣломорската областъ презъ последнитъ осемдесетъ години (стр. 291—317). Авторътъ ималъ за целъ да даде точни сведения за новоприсъединената бѣломорска областъ, като е съпоставилъ старитъ сведения на Верковича, Кънчева, Карайанова, Милетича съ собствени издирвания, правени презъ 1941 год. Къмъ 1860—1880 год. българското население въ Бѣломорието е съставляло повече отъ 50 процента. Увеличение на гръцкото население се наблюдава едва въ последно време, когато е започнало настаняването на

български. Споредъ изчисленията на автора, въ Македония, която се намираще подъ гръцка власт, презъ 1941 год. сж живѣли 220,000 българи съ напълно запазено национално съзнание. Въ бѣломорскитѣ краища числото на българитѣ по сжщото време е възлизало на 94,175.

М.

Б. Цоневъ, История на българския езикъ, обща часть, т. I, второ, посмъртно издание, подъ редакцията на проф. д-ръ Ст. Младеновъ и К. Мирчевъ, София 1940, стр. 467.

Първото издание на тази часть отъ историята на българския езикъ отъ проф. Б. Цоневъ отдавна бѣше изчерпано. По едно време мжчно можеже да се намѣри дори и въ нѣкои уредени библиотеки. Книгата се търсѣше извънредно много, особено отъ студентитѣ по славянска филология. По тази причина факултетскиятъ съветъ на Историко-филологическия факултетъ решилъ този томъ да излѣзе въ второ, посмъртно издание. Редактирането било възложено на двамата наши учени проф. Ст. Младеновъ и проф. Кирилъ Мирчевъ. Тѣзи две обстоятелства, че първото издание, излѣзло презъ 1919 г., бѣ изчерпано и че се наложи да излѣзе второ издание, достатъчно добре говорятъ за значението на труда на покойния професоръ, много добре оцененъ още на времето. Въ продължение на изминатото време много отъ повдигнатитѣ въпроси въ тази история бѣха отново проучвани и сж правени много нови и ценни открития. Това обаче съвсемъ не обозначава тоя трудъ, защото въ него за пръвъ пжтъ сж изтъкнати основнитѣ положения въ историята на българския езикъ. Разгледани сж тѣзи главни въпроси: какъ стои българскиятъ езикъ къмъ останалитѣ славянски езици, по какво прилича и по какво се различава отъ тѣхъ, старобългарски и новобългарски езикъ, българска и славянска азбука, извори и помагала за история на българския езикъ, старобългарски паметници, сръднобългарски паметници, новобългарски паметници, граници на българската речъ и народностъ, погледъ върху българскитѣ говори. Както се виждѣ, всички нови проучвания само доясняватъ така поставенитѣ въпроси или допълватъ допустнати празнини.

Второто издание излиза безъ никакви измѣненія. Правописътъ е нагласенъ къмъ изискванията на днешния нашъ правописъ, като сж запазени нѣкои основни правописни разбирания на покойния професоръ. Уредницитѣ сж имали грижата да предадатъ на съответното мѣсто и пагинацията на първото издание. Особена заслуга къмъ новото издание има проф. К. Мирчевъ, който предава библиография на цѣлата филологическа литература, засѣгаща историята на българския езикъ отъ излизането на първото издание до излизането на второто издание (стр. 443—467). Работата му е чиста библиография, безъ никакви преценки, само съ указвания къмъ коя глава отъ съчинението се отнася посочваната филологическа работа.

Отдѣлно е предадена библиография на оценкитѣ за първото издание.

Кирилъ Младеновъ

* *Тако* *и* *на* *днес*
 Стефанъ Каракостовъ. Македонски възрожденци — исторически и литературни образи. Изд. добр. Чилингировъ. София 1943, стр. 124.

Това е още единъ малъкъ трудъ отъ доста многото книги за Македония, излъзали презъ последнитъ една—две години. Както се вижда, имаме просто едно надпреварване на наши писатели, учени и книжовници, млади и стари да се изкажатъ за българщината на класическата българска страна Македония, следъ като сжщата въ по-голъмата си частъ бѣ освободена презъ 1941 г. отъ сръбското и гръцко робство. Други пъкъ правятъ достъпни за широкитъ народни маси всички истини, които говорятъ за историческата общностъ между Македония и стара България, откакъ сжществува български народъ и българска култура.

Трѣбва да се спомене обаче, че, колкото и радостно да е това явление въ развоѣ на нашата книжнина, въ това надпреварване мнозина въ желанието си да бждатъ по-занимливи, допускатъ нѣща мжчно съгласуващи се съ нашето историческо знание и будятъ недоумение.

Книгата на Ст. Каракостовъ по задачи е близка на труда на покойния Антонъ П. Стоиловъ „Български книжовници отъ Македония“, съ която се цели да се покаже приносътъ на македонскитъ българи въ развоѣ на българската книжнина. Но авторътъ на „Македонски възрожденци“ не започва съ онѣзи македонски българи, които ние разбираме като възрожденци, сиречь дейцитъ отъ българското възраждане. Той започва отъ Климента и Наума тогава, когато изобщо не сжществува понятието Македония, поне въ широтата, въ която днесъ разбираме това название. Дори въ края на първото българско царство Василий II, като говори за Охридъ, смѣта, че той е частъ отъ България. Въ тоя стилъ на работа авторътъ споменава и за Григория Акиндиновъ. Следъ Паисия, Якимъ Кърчовски и Кирила Пейчиновичъ доста голъмо мѣсто е отдѣлено за известния борецъ за освобождението на Гърция Марко Бочаръ, който, колкото и храбъръ борецъ, поне за възраждането на Македония едва ли е допринесълъ нѣщо и е занимливъ само като синъ на тая страна. Като македонски възрожденецъ е посоченъ и Вукъ Караджичъ, родоначалникътъ на сръбската историческа и филологическа наука. Заслугата му къмъ Македония се заключава само въ това, че пръвъ обнародва нѣколко пѣсни отъ Разложко въ своя „Додатакъ к Санктпетбургскимъ рѣченицима“. Миладинови сж смѣтнати само като продължители на дѣлото на Караджичъ и Верковичъ.

Нарочна глава е отдѣлена за „Македонското дружество“, основано отъ Г. С. Раковски съ цель да се поведе целесъобразна борба отъ страна на македонскитъ българи въ Атина. Но това дава поводъ на автора да се изкаже, че „На сложността и важността на Македонския въпросъ Раковски погледна не само отъ България, но и презъ очитъ на Атина, Бѣлградъ и Букурещъ“. Знае се, че въ нашата история македонскиятъ въпросъ като отдѣленъ въпросъ сжществува едва следъ Берлинския конгресъ, който разкъса Санстефанска цѣлокупна България. Всички до тогава на Македония сж гледали като на страна неразривно свързана съ сждбата на България. Тия и нѣкои други гледища на автора даватъ твърде козмополитиченъ (думата е на автора) характеръ на възраждането на македонскитъ българи. А безъ това книгата би била много ценна за онѣзи, които искатъ да видятъ културно-историческата общностъ между Македония и стара България.

Дадени сж и образитѣ на всички възрожденци съ изключение на Якимъ Кърчовски, Йордана Дживотъ и Ботевия Чавдаръ, когото авторътъ намира въ народното творчество на македонскитѣ българи.

Кирилъ Младеновъ

E. Petrovici, Daco-slava (Extras din „Dacoromania“ X, 1943, partea II, стр. 45).

Появата на първия томъ отъ ромънския лингвистиченъ атласъ (Atlasul Lingvistic Român) даде поводъ на нѣкои учени отново да подигнатъ въпросъ за сѣществуването на нѣкогашенъ дакославянски езикъ, който съ характернитѣ си белези се е отличавалъ както отъ източнославянскитѣ езици, така и отъ южнославянскитѣ. Именно нѣмскиятъ ученъ Р. Райхенкронъ въ статията си Der rumänische Sprachatlas und seine Bedeutung für die Slavistik (Zeitschrift für slavische Philologie, Bd. XVII, стр. 143—168) се постара не само да изтъкне вѣроятността, че е сѣществувалъ такъвъ езикъ, но и въз основа на териториалното разпространение на нѣкои славянски заемки въ ромънски езикъ, за което ни поучава споменатиятъ атласъ, се опита да очертае неговитѣ предполагаеми граници въ Трансилвания. Хипотезата бѣ смѣла и рискована, защото се основаваше само върху нѣколко словарни особености, за които можеше да се допуска, че не се срѣщатъ въ южнославянскитѣ езици. Неустойчивостта на Райхенкрановата теза бѣ веднага подчертана въ статията-отговоръ на букурещкия професоръ А. Розети Sur le daco-slave (Bulletin linguistique IX, 1941, стр. 95—97), гдето се разкритикуваха и малкото езикови доводи на нѣмския авторъ.

Хипотезата за сѣществуването на нѣкакъвъ дакославянски езикъ бѣ за пръвъ пътъ подхвърлена отъ Миклошича. На трансилванска почва този езикъ, който, споредъ схващанията на знаменития ученъ, е представлялъ мостъ отъ източнославянски къмъ южнославянски, се е оформилъ още въ VI в., когато днешнитѣ унгарски и ромънски земи били наводнени отъ славянски заселници. Грѣшката на Миклошича не се състоеше само въ това, че допускаше сѣществуването на новъ славянски езикъ, безъ да сж на лице достатъчно доводи за подобно твърдение. Грѣшка бѣ сжщо така, че той искаше да съзре следи отъ този предполагаемъ езикъ не само въ старитѣ славянски заемки въ маджарски и ромънски езикъ, но и въ една редица писмени паметници на славянски езикъ отъ XVI в., по произходъ отъ Трансилвания, както и въ всички сведения и данни, които ни говорятъ за оцѣлѣло до късно славянско население въ тая областъ. Наистина, когато издаваше споменатитѣ по-горе писмени паметници, така нареченитѣ Чергендски молитви, въ своето съчинение „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen“ (Denkschriften der hist.-phil. Classe der Akad. d. Wiss. Wien, VII, 1856) Миклошичъ не отдѣляше езика на тѣзи паметници отъ българския езикъ. Но малко по-късно той застъпваше схващането, че това били следи отъ писмеността на едно дакославянско население, заселено още въ VI в. въ нѣкогашна Дакия, чийто езикъ не се покривалъ съ езика на българскитѣ племена, при все че стоялъ близу до него.

По-късни исторически и езикови проучвания обаче доказаха, че въ

Трансилвания е имало едно по-ново заселване на българи, което е станало през XIII в. Това заселване се е явило като последица отъ воинственитѣ маджарски нашествия въ Балканския полуостровъ по времето на Бела IV и Стефанъ V. По това време именно голѣмо множество българи отъ крайдунавскитѣ области сж били откарани отъ завоевателитѣ маджари въ пленническо отъждѣ Дунава. Тѣ сж били заселени въ Трансилвания, гдето останали да живѣятъ като безправно крепостническо население въ именията на едритѣ маджарски земевладѣлци. Това население доста рано приема протестанството, поради което сж могли да бждатъ преведени на неговия роденъ езикъ още въ XVI в. редица църковни пѣсни, оцѣлѣли до днесъ. Това сж именно църковнитѣ пѣсни на седмоградскитѣ българи, които Миклошичъ погрѣшно се опита да изтълкува като езикови останки отъ нѣкакво старо дакославянско население. По-грижливиятъ езиковъ анализъ на тѣзи пѣсни показва тѣсната имъ връзка съ старинния диалектъ, който се е говорѣлъ въ крайдунавска България (вж. Л. Милетичъ, Седмоградскитѣ българи и тѣхниятъ езикъ, Списание на Бѣлг. акад. на наукитѣ, кн. XXXIII, стр. 1—17; Иречекъ, Archiv für slavische Philologie XX, стр. 115—120; П. Никовъ, Българо-унгарски отношения. Сборникъ на Бѣлг. акад. на наукитѣ, кн. XI, стр. 268).

Тѣй като и Трансилвания спадаше къмъ ония отъждунавски области, които още въ последната четвъртъ на V в. сж били населени отъ славяни, оставаше да се види, дали това прастаро славянско население тукъ е представяло нѣкакъвъ особенъ дакославянски клонъ, както допускаше Миклошичъ, или пъкъ е спадало къмъ една отъ дветѣ южнославянски племенни групи — българската и сърбохърватската. Както е известно славистичната наука внесе изобилна свѣтлина и въ тая областъ. Най-архаичниятъ и най-сжщественъ слой отъ славянскитѣ заемки въ маджарски и ромънски езикъ издава своя несъмненъ български характеръ, съ което се доказва българскиятъ характеръ на прастарото славянско население, което е обитавало отъждунавскитѣ области.

Гореозначената работа на ромънския ученъ Е. Петровичъ внася нова изобилна свѣтлина върху характера на онзи славянски езикъ, който се е говорѣлъ отъ заселилитѣ се въ Дакія славянски племена. Тя се явява толкова по-ценна като се има прелъ видъ, че авторътъ се е ограничилъ да издирва особеноститѣ на стария славянски езикъ само въ Трансилвания, следователно въ оная областъ, която въ известенъ смисълъ се явяваше най-спорна. Защото вънъ отъ опита на Райхенкрона, който, както видѣхме, се помъжи да възкреси старата хипотеза на Миклошича, въ научната литература се изнасяха и други схващания, напр. онова на унгарския славистъ Иштванъ Кнѣжа, споредъ когото въ езиковитѣ славянски следи изъ Трансилвания нѣмало нищо типично българско, защото тѣ сж се отнасяли къмъ толкова ранна епоха, когато между славянскитѣ езици не сж съществували по-голѣми различия (вж. István Knieszsa, Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert, стр. 55, 87).

Ромънскиятъ ученъ се ограничава въ своята работа само върху изследването на славянскитѣ мѣстни названия въ Трансилвания. Потикъ за подобно изследване той е получилъ отъ книгата на проф. М. Фасмеръ, Die Slaven in Griechenland (Berlin 1941), гдето се подлагатъ на езиковъ анализъ

мѣстнитѣ наименования отъ славянски произходъ въ Гърция. Прилагайки методитѣ на нѣмския ученъ Петровичъ издирва фонетичнитѣ и морфологични особености на трансилванскитѣ мѣстни имена. Трѣбва да се подчертае, че многобройнитѣ мѣстни наименования отъ славянски произходъ, които намираме въ голѣмо множество въ всички ромънски области, не бѣха подложени до сега на системно и цѣлостно проучване. Нѣкои тѣхни фонетични особености бѣха използвани инцидентно. Българското влияние върху ромънския езикъ бѣ проучвано до сега почти изключително върху особеноститѣ на словарнитѣ заемки. Работата на Петровичъ представя първиятъ опитъ да се извлѣче поука и отъ славянскитѣ мѣстни наименования, като се използватъ тѣхнитѣ податки за по-пълно очертаване на онзи славянски езикъ, който е влияелъ по решителенъ начинъ върху ромънския езикъ. За сега Петровичъ е ограничилъ своята работа, като се е спрѣлъ само върху мѣстнитѣ наименования въ Трансилвания. Следъ грижливъ анализъ авторътъ изтъква следнитѣ характерни особености на тия имена: 1) Стари съчетания *or, ol, er* сж дали *ra, la, re*, напр. *Glanda* отъ **Goldъna* Бреаза отъ **Berza*; 2) сонантично *r* се е запазило, напр. *Târnava*; 3) запазило се е и сонантично *l*, напр. *Vâlcan* отъ **Vlkanъ*; 4) старата гласна *ъ* е преминала въ обикновено предно *i*, напр. *Bistra* отъ *Bystra*; 5) старо съчетание *šč* е преминало въ *št*, напр. *Pociovelește* отъ *Počivališče*; 6) вмѣсто старо съчетание *tj*, имаме *št*, напр. *Zlaști, Peșteș*; 7) имаме следи отъ носовостъ при замѣстницитѣ на старо *ж*, напр. *Glâmboaca* отъ *гѣмбока*, *Indol* отъ *ѣдолъ*; 8) вмѣсто *ъ* имаме *ea*, напр. *Breazova*; 9) старо съчетание *чръ* е дало *чер*, напр. *Сегна*; 10) на мѣстото на силния еръ се явява *o* или *ă*, напр. *Vozna* отъ *Възна*, *Mănașcu* отъ *Мъхачъ*; 11) на мѣстото на силния малкъ еръ се явява *e*, напр. *Topleț* отъ *Топлякъ*; 12) имаме промѣна на *-eu-* въ *-ou-* следъ стари палатали, напр. *Crucșovăț* отъ *Крѣшѣвакъ*.

Всички изброени особености сж най-характерни черти въ фонетиката на българския езикъ. Тѣ сж характерни едновременно и за словарнитѣ славянски заемки въ ромънски езикъ. Като изтъква този фактъ, авторътъ подчертава, че славянскиятъ източникъ на въздействие е билъ единъ и сжщъ както въ Трансилвания, така и въ всички друга ромънски области. А той е билъ българскиятъ езикъ. Съ така установенитѣ отъ автора факти се изтъква една отъ най-сериознитѣ прѣчки за ония, които все още полагатъ усилия да възкресятъ старата хипотеза на Миклошича за сжществуването на нѣкакъвъ отдѣленъ дакославянски езикъ.

Грижливиятъ лингвистиченъ анализъ на мѣстнитѣ славянски названия въ Трансилвания дава поводъ на автора да очертае условията на нѣкогашното пълно славянизуване на ромънскитѣ области и ходътъ на тѣхното по-късно ромънизуване. При все че славянскитѣ заселвания въ Трансилвания датуватъ отъ VI и VII в., тукашнитѣ славянски мѣстни наименования не се отличаватъ съ оная езикова архаичностъ, която е характерна за мѣстнитѣ наименования въ Гърция. Причината е, че денационализирането на славянитѣ е настанало тукъ много по-късно, едва въ X—XI в. Споредъ езиковитѣ данни на мѣстнитѣ имена претопяването на българскитѣ славяни е настанало преди носовитѣ въ тѣхния езикъ да сж загубили своята носовостъ. Въ документитѣ отъ XII—XIII в., които сж били издавани отъ канцелариитѣ на унгарскитѣ владѣтели въ Трансилвания вече не се говори за

славяни въ тая областъ, следователно трѣбва да се преположи, че процесътъ на денационализация на славянитѣ е билъ вече привършенъ. Въ своитѣ основни черти фонетичнитѣ особености на славянскитѣ мѣстни имена въ ромѣнскитѣ области сж еднакви съ славянскитѣ мѣстни имена въ Гърция. Това се обяснява съ факта, че сжщитѣ славянски племена, които заселватъ въ VII в. Гърция, Албания, Македония и Бѣлгария, преминаватъ въ VI и VII в. презъ територията на нѣкогашна Дакия, като оставятъ тукъ многобройни колонии, отъ които произхожда славянската топонимия въ ромѣнскитѣ земи. Славянизуването на Траянова Дакия е било почти пълно. Тукъ попадатъ въ ржцетѣ на славянитѣ всички населени мѣста, всички по-широки равнини, дори и такива, които сж били разположени доста на високо въ планинитѣ. Останало незасегнато отъ славянската вълна само онова население, което се е подслонило по най-високитѣ части на планинитѣ, гдето е водѣло овчарски животъ. Постепенното ромѣнизуване на славянското население е станало споредъ автора чрезъ бавното свличане на тоя романски елементъ отъ планинитѣ къмъ равнинитѣ. Когато сж дошли маджаритѣ въ Трансилвания, тѣ заварили тукъ едно славо-ромѣнско население, живѣещо въ пълна смѣсица, въ пълна симбиоза.

Работата на Петровиѣ бележи единъ важенъ етапъ въ проучването на ромѣно-бѣлгарскитѣ езикови връзки. Нейната стойностъ се заключава на първо мѣсто въ факта, че на автора се е удало чрезъ грижливъ анализъ на мѣстнитѣ наименования въ Трансилвания да докаже, че славянскитѣ въздействия въ тая областъ иматъ сжщия източникъ, който е упражнявалъ влияние изобщо върху цѣлия ромѣнски езикъ. Отъ друга страна и отъ проучванията на Петровиѣ излиза на яве, че този източникъ сж били бѣлгарскитѣ диалекти, които въ продължение на вѣкове сж се говорѣли въ областитѣ на нѣкогашна Дакия отъ многобройно население, което бавно е било претопявано въ срѣдата на старо и на новошло въ тия области романизувано население.

К. Мирчевъ

Германия и Югозападна Европа.

1. Hans F. Zeck, Die deutsche Wirtschaft und Südosteuropa in-8°, 102 стр., Heft 14 отъ редицата Macht und Erde, B. g. Teubner Verlag, Leipzig 1939.

2. Otto Blum, Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet. In-8°, 94 стр. Berlin, 1941, Springer — Verlag.

3. Otto Leibrock, Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa. In-8°, 354 стр., Berlin 1941, Volk und Reich Verlag.

Напоследъкъ излѣзнаха на нѣмски езикъ доста много съчинения, въ които се разглежда Югоизточна Европа въ връзка съ бждещето развитие на Германия и особено германското народно стопанство. Тоя въпросъ представя особенъ интересъ и за бѣлгарското общество поради обстоятелството, че Бѣлгария се намира въ срѣдата на европейския Югоизтокъ. А като се има предъ видъ, че Солунъ ще бжде въ тѣсна връзка съ бждещето развитие на германското стопанство къмъ Югоизтокъ, става явно, че особено за тия, които се занимаватъ съ македонския въпросъ, отъ

ношението на Германия към Югоизточна Европа предоставя голѣмъ интересъ. Поради това намѣрихъ за необходимо да отбележа въ страницитѣ на „Македонски прегледъ“ три студии, които ни запознаватъ особено добре съ цѣлия комплексъ отъ въпроси, които стоятъ въ връзка съ отношението на Германия къмъ Югоизтока.

Студията на Хансъ Зекъ, написана следъ похода въ Полша, започва съ единъ великолепенъ прегледъ на отражението на четиригодишния планъ върху вътрешното германско стопанство, подиръ което следва прегледъ на положението на това стопанство срѣдъ свѣтовното стопанство. Веднага следъ това авторътъ сравнява картината на германското народно стопанство съ това на Югоизточна Европа, като отдѣлнитѣ държави сж взети като нѣщо стабилно въ тѣхнитѣ граници отъ преди 1940/1941 г. За това не можемъ да се сърдимъ на автора, тъй като моментътъ бѣше такъвъ, че трѣбваше отъ германска страна да се направи всичко възможно за запазване мира на Балканитѣ. Пъкъ и задачата на автора не е да разгледа всѣка държава поотдѣлно, а да скицира по-скоро отношенията на Германия къмъ цѣлия европейски Югоизтокъ. Добре е изтъкналъ, че обработваемата зеня въ всички югоизточно-европейски държави е пренаселена и че въ най-скоро време ще трѣбва да се търси изходъ отъ това положение. Той смѣта, че този изходъ може да се намѣри въ интензифицирането на земедѣлието. До известна степенъ това е наистина възможно, обаче въ доста случаи може да се каже, че е достигната крайната граница съ саденето на индустриални растения, при които покачването на дохода е изключено. Това положение непременно ще наложи частично индустриализиране на балканскитѣ страни и Унгария (въ тая страна това е започвало доста отдавна). Това не трѣбва да плаши споредъ Зекъ германскитѣ стопански срѣди, тъй като при индустриализацията се налага инвестирането на голѣми капитали въ машини и други съоръжения, които ще бждатъ купени масово пакъ въ Германия. Отъ друга страна замогването на народитѣ отъ Югоизточна Европа ще бжде свързано съ увеличаване на тѣхната покупателна мщъ, което ще бжде пакъ отъ полза за германския търговецъ и индустриалецъ. Зекъ се съмнява обаче, че Югоизточна Европа ще може да отиде много далеско по пътя на индустриализацията, въпрѣки наличността на доста природни условия (особено минерални богатства), поради липсата на капитали.

Следъ тоя общъ прегледъ Зекъ се спира на всѣка една държава поотдѣлно. Първо мѣсто е отдѣлено на бивша Югославия, която се разглежда особено благосклонно, като годна за самостоятелно развити държавя, което трѣбва да се оправдае съ конюктурни обстоятелства и главно съ обстоятелството, че въ това време бивша Югославия бѣше главниятъ доставчикъ на тъй необходимата за военната индустрия на Германия медъ. При разглеждането на Ромъния особено внимание е отдѣлено на обстоятелството, че, въпрѣки дълбокитѣ симпатии на ромънския народъ къмъ Франция, Ромъния се видѣ принудена да се свърже стопански съ Германия поради неотмѣнната повеля на природнитѣ отношения, на съобщителнитѣ линии и на стопанската структура. Когато става дума за българското народно стопанство, авторътъ бърза да подчертае, че то нѣма голѣмо значение за външния пазаръ (следователно и за Германия). Това се отнася обаче за България въ границитѣ на Ньой. Въпрѣки това Зекъ намира за нашия народъ,

най-хубавите думи, които може да бъдат казани за един народ. Той е тъй добър да ни утешава и съ добро бждеше на нашата държава, като смъта, че развитието на индустриалните култури може да се засили и че страната изобилствувала съ минерални богатства. Въ сжщностъ въ старитъ предѣли на България вжглищата едва достигаха за мѣстната консумация, а всички други минерални богатства се намираха въ такива малки количества, че за нѣкакво рударство въ България едва ли можеше да става дума. Въ прегледа за Унгария се изтъква като особенъ недостатъкъ на унгарското народно стопанство неравномерното разпредѣление на земята, наличността на селски пролетариатъ, а за Гърция се изтъква голѣмото нарастване на градовете като особено нездраво състояние. Изтъкнати сж съ пълно право неизмѣримитъ стопански възможности, които се откриватъ предъ Турция. Накратко е разгледано народното стопанство и на Словашко.

Следъ като подчертава щастливия начинъ, по който се допълва народното стопанство на Югоизточна Европа съ народното стопанство на Германия, авторътъ търси да установи пжтищата, по които ще става въ бждеще търговскиятъ обмѣнъ. Той се спира преди всичко на въпроса за възможността да се използва морскиятъ пжтъ като най-евтинъ. Зекъ намира, че Балканскиятъ полуостровъ изобилствува съ доста пристанища, отъ което става ясно, безъ да се казва, че е изключено нѣкакво концентриране на морския трафикъ въ нѣколко пристанища. При това положение на пръвъ погледъ, изглежда, като че ли Солунъ загубва своето международно значение и остава само като пристанище на Македония. Лошото е, че Зекъ не се спира никакъ на Югоизточна Европа като транзитна земя, при което именно Солунъ ще има да играе голѣма роля.

Най-подробно се спира Зекъ на Дунавъ като воденъ пжтъ, при което става дума и за каналитъ, които ще могатъ да се направятъ въ връзка съ тая рѣка. Ако каналътъ Черна-вода — Кюстенджа е нѣщо осжществимо и проектътъ се разучва доста обстойно, проектътъ за нѣкакъвъ каналъ Моравъ — Вардаръ е отъ областта на чистата фантазия. Между тия две рѣки се намира 450 м. високъ вододѣлъ и, което е още по-лошо, тъкмо на това мѣсто не се намира нито една по-голѣма рѣка която би могла да се използва. Сжщо така и самото течение на Вардаръ е такова, че би могло да се използва само при влагането на материални срѣдства, които нѣма да се рентиратъ. На трето мѣсто Зекъ разглежда желѣзопжтнитъ съобщения въ Балканския полуостровъ, като критикува остро направеното отъ баронъ Хиршъ. Критиката е, струва ми се, прекалено остра.

Като се изключатъ нѣкои малки грѣшки, като тая напимѣръ, че Стамболийски билъ водачъ на ромънскитъ земеделци, книгата на Зекъ се чете съ голѣмо удоволствие и е отъ полза за всѣкой, който желае да разбере бждещото развитие на нѣщата въ Югоизточна Европа, тъй като това развитие е обосновано отъ нѣколко постоянни величини.

Втората отбелязана книга — тая на проф. инженеръ Ото Блумъ — разглежда Югоизточна Европа и Близкия изтокъ повече отъ съобщително-техническа гледна точка. Работата му има до голѣма степенъ видъ на учебникъ, който обаче е интересенъ и за широката публика, тъй като дава широкитъ рамки, въ които се развиватъ и съобщенията на уголѣмсна България. Работата се предшества отъ една история на съобщенията въ

Срѣдиземо море“, следъ което следва едно подробно изложение на съобщителната връзка между Германия и Югоизтока. По отношение на България Блумъ намира за нужно да изтъкне две особено важни, споредъ него, обстоятелства: 1. Трѣбва да се установи, колкото може по-бързо, връзка между София и Солунъ и 2. Трѣбва да се установи по-тѣсна връзка между Ромъния отъ една страна и България и Сърбия отъ друга страна. Споредъ Блумъ установенитѣ следъ похода отъ априлъ 1941 г. граници сѫ много по-благоприятни отъ съобщително-техническа гледна точка, отколкото по-раншнитѣ. Въ общи черти това е несъмнено така, обаче нѣкои основни препятствия останаха и до днесъ, напримѣръ политическата граница между София и Солунъ, които трѣбвало, както се каза, да бѣдатъ свързани по-тѣсно. Освенъ това и желѣзопѣтниятъ възелъ Нишъ — между София и Скопие — се намира въ Сърбия, а не въ рѣцетѣ на тоя, комуто принадлежи. Като говори за желѣзницитѣ въ България, Блумъ изтъква съ възторгъ строителното дѣло на българскитѣ инженери и дава като образецъ презбалканската линия Търново — Стара-Загора. Втората частъ на книгата третира съобщителнитѣ връзки въ земитѣ на Близкия изтокъ, само по-себе много интересна, обаче безъ тѣсна връзка съ България.

Авторътъ на третата книга, г-нъ Ото Лайброкъ, е добре познатъ и у насъ въ България съ книгата си върху „Вчерашна и днешна България“. Той е посещавалъ многократно нашата родина като стопански експертъ. Следъ пропадането на Югославия той написва съ голѣмъ ентузиазъмъ своята нова книга, въ която разглежда историческия развой на отношенията на югоизточно-европейскитѣ народи къмъ народитѣ отъ Западна Европа и Германия. Той констатира, че стопанското спасение на цѣла Югоизточна Европа дойде отъ тѣсното стопанско сътрудничество съ Германия, и то въ момента, когато много други страни още живѣеха подъ влиянието на свѣтовната стопанска криза. Много убедително Лайброкъ отхвърля пропагандата на Англия и нейнитѣ съюзници, споредъ които югоизточно-европейскитѣ държави щѣли да попаднатъ подъ стопанската опека на Германия...

Обемистата книга на Лайброкъ се чете съ голѣмо удоволствие и е въ състояние да обясни дори и на специалиститѣ нѣкои много деликатни въпроси.

Дим. Ярановъ

Werner Frauendienst. Jugoslawiens Weg zum Abgrund. Berlin, 1941
Junker und Dünhaupt Verlag. 147 стр. 80.

Авторътъ на тая книга е подбралъ много умѣло всички по-важни факти отъ най-новата политическа история на Сърбия и разпадналата се вече Югославия, за да даде възможностъ на германското общество да разбере по-добре непонятното на пръвъ погледъ поведение на сръбскитѣ политици въ началото на 1941 година. Обстоятелството, че книгата излиза въ много добре известната редица „Издания на Германския институтъ за външнополитически изучвания“ осигурява на тоя трудъ върху „Пѣтя на Югославия къмъ пропастьта“ широко разпространение.

Много правилно забелязва авторътъ още въ предговора, че самата съдба на Югославия показва по най-добъръ начинъ вътрешната празнота

и противоестественост на това създание на договоритѣ отъ парижкитѣ предградия.

Първата глава е посветена на атентата въ Сараево. Предадена е на кратко цѣлата редица отъ атентати въ Босна, които сж били извършени преди това и които си приличатъ до единъ по начина на организирането и извършването: нишкитѣ на всички водятъ къмъ Бѣлградъ, който води една необичайна за анализъ на последнитѣ вѣкове политика. Днесъ може положително да се докаже, че бѣлградското правителство е знаело не само за всичкитѣ тия атентати, но дори и за подготовката за убийството на престолонаследника Фердинандъ въ Сараево презъ 1914 г. Съ това една сръбска престъпна военна клика, съ съгласието на сръбското правителство, хвърли свѣта въ първата свѣтовна война. Тя допринесе за временното заличване на Сърбия отъ свѣта. Защото, изтъква Фрауендинстъ, сърбитѣ сж опитни четници, обаче не особено добри войници. Обаче победата на Съглашението не само възкреси Сърбия, но и даде граници, които тя никога не бѣше мечтала и които впрочемъ доведоха до нейната провала.

Втората глава представя „История на една искусствена дипломация“. Разказано е първоначално оформяването на Югославия на конференциитѣ въ Парижъ и опититѣ на сърбитѣ да прехвърлятъ дори границитѣ, които имъ бѣха опредѣлени въ диктатитѣ отъ преградията на Парижъ. Така на примѣръ сръбскитѣ войски държаха окупирана до 1921 г. цѣла Северна Албания съ тайното желание да я присъединятъ къмъ кралството си. На протеститѣ на албанцитѣ тѣ отговорили съ окупирането на все нови и нови околии, включително и Тирана. Едва въ края на 1921 г. подъ натиска на великитѣ сили и решенията на конференцията въ Рапало сърбитѣ трѣбваше да изпразнятъ Северна Албания. „Сръбското разширение намѣри граница само тамъ, гдето срѣщна по-силна съпротива или пъкъ бѣ ограничено отъ решенията на великитѣ сили“, заключава Фрауендинстъ. Презъ следващитѣ години като особено качество на югославската, т. е. на сръбската политика трѣбва да се изтъкне желанието да се пази придобитото чрезъ образуване на различни локални съюзи подъ опеката на приятелскитѣ ней велики сили. „Малко съглашение“, „Балканско съглашение“ и други подобни недоносчета сж все до голѣма степенъ плодъ на сръбската искусствена дипломация. Сжшата взимаше активно участие и въ всички дѣла на Обществото на народитѣ, основано, за да подържа реда, създаденъ въ преградията на Парижъ.

Характерътъ на югославската дипломация пролича най-добре презъ първитѣ две години на настоящата война. Официално Югославия се държеше напълно на страна отъ конфликта, потайно обаче изпращаше офицери за връзка при шабоветѣ на войскитѣ на Франция и Англия, обещавахе имъ всичко. Въпрѣки обстоятелството, че германското правителство е било въ течение на тия похвати на сръбската дипломация, то е вѣрвало, че разумътъ ще надделѣе и затова на 25 мартъ 1941 г. при присъединяването на Югославия къмъ тристранния пактъ, тя ѝ обеща въ замѣна на това отстъпването на Солунъ.

Следващата глава се занимава съ преврата отъ 27 мартъ, който не трѣбва да ни очудва, изтъква авторътъ, като се има предъ видъ традицията за дворцови преврати въ Сърбия. Разказана е предисторията на преврата,

както и развитието на положението до 6 април, когато нѣщата стигнаха до тамъ, че Райхътъ не можеше повече да търпи и се видѣ принуденъ да започне военнитѣ действия срещу Югославия. Тѣхниятъ край е добре известенъ на всѣкого.

Най-голямъ интересъ представя за българския читател четвъртата глава „Югославия, карцерътъ за своитѣ народи“. Презъ 1913 г. бѣха включени въ границитѣ на Сърбия 800,000 македонски българи, пише Фраеундинстъ, въ 1919 г. още 70,000. Той изброява и другитѣ малцинства и изтъква по много картиненъ начинъ конгломератния характеръ на тая държава. Най-интересни сж обаче извадкитѣ отъ разни английски свидетелства за положението на малцинствата въ Югославия. Даденъ е текстуално резултатътъ отъ изследванията на самото мѣсто на английското Фабианъ-Сосайти, публикувани въ 1939 г. подъ заглавие: „Пътътъ на Хитлеръ къмъ Багдадъ.“ „Всички малцинства, пише въ тая английска книга, страдатъ подъ владичеството на сръбското малцинство и свидетелството, което може да се издаде на Югославия въ това отношение е много лошо. . . На все по-строгитѣ мѣрки на бѣлградското правителство несръбскитѣ народи отговориха съ безогледна опозиция. Правителството отговори на това съ още по-големо потисничество и полицейскитѣ тероръ въ Хърватско и Македония, сръдичата на най-големо недоволство, стана правило“. Дадени сж извадки и отъ книгата на Ноелъ Бъкстонъ и Леонардъ Лисъ върху „Балканскитѣ въпроси и европейскитѣ миръ“, отъ които проличаватъ мѣрките, които сърбитѣ сж взели въ Македония, за да я обезбългарятъ. Цитиранъ е и Уйлстонъ Чърчилъ, сегашниятъ английски премиеръ, който въ книгата си върху „Свѣтовната криза“, т. II, стр. 461, пише: „дори когато Сърбия при първото австрийско нападение на 1914 г. бѣше къмъ края си, бѣше потребно да държи голѣми войски въ българската област Македония, за да държи въ покорство потиснатото население“. Дадени сж следъ това подробни данни за положението на училищното дѣло въ Македония по време на турското робство и отношението на сърбитѣ къмъ културния животъ на българското население.

Петата глава разглежда раздвоеното въ стопанската политика на Югославия: отъ една страна моралнитѣ и политически задължения спрямо приятелскитѣ сили, отъ друга страна наложителната природна нужда отъ стопанско сътрудничество съ Германския Райхъ.

Въ последната глава е разгледана „държавата безъ култура“, като се изтъкватъ многобройни вътрешни слабости и напѣни, които съвсемъ не сж били по силитѣ на малкия сръбски народъ. Разгледани сж и опититѣ съ създаването на национална сръбска черква, за да има още единъ инструментъ за посърбяване.

Въ края на книгата е приложенъ меморандумътъ, който бѣ публикуванъ отъ германското правителство на 6 април, когато то се видѣ принудено да започне военни действия срещу Югославия.

Книгата на Фраеундинстъ ще бѣде безъ съмнение много полезна за политическата школовка на всѣки германецъ.

Дим. Ярановъ

Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Werden und Vergehen Jugoslawiens. Berlin, 1941, Lühe-Verlag, 129 стр. 8°.

Тая книга излезна само няколко месеца след книгата на Фрауендинст. Разглежда същата тема само че с по-голямо задълбочаване в историята на Сърбия от основаването на новата сръбска държава в началото на миналия век до основаването на разпадналата се междуременно Югославия. Изтъкнати са много слаби вътрешни и външни страни на тая ефимерна държава, между другото и присъствието на много народи и малцинства, както това личи и от заглавието на книгата. Особен интерес представлява библиографията в края на книгата. Голяма част от по-новата цитирана литература е останала и до днес неизвестна у нас.

Дим. Яранов

RÉSUMES DES ARTICLES DE LA REVUE

I. Snégarov. L'esprit bulgare de l'évêché d'Ohrida-Prespa avant la libération de la Bulgarie (1878).

L'évêché d'Ohrida est très ancien. Il en est fait mention déjà au IVe siècle. Situé sur la Via Egnatia, sa ville principale, Lihnida (l'actuelle Ohrida), se trouve en relations avec Salonique et Rome, ces deux grands centres du christianisme. Plus tard, sous le règne du tzar Boris, Ohrida brille d'un éclat incomparable grâce à l'œuvre de saint Clément. Dès lors elle devient un sanctuaire bulgare et a l'honneur d'être choisie pour capitale du royaume de Bulgarie et du patriarcat bulgare qui survécut à la chute de la Bulgarie sous Byzance. En 1767, le patriarcat d'Ohrida fut supprimé par le patriarche de Constantinople Samouïl, mais Ohrida garda jalousement l'esprit et la langue bulgares. I. Snégarov rappelle ici une série de faits qui confirment cette assertion. Quelques prêtres lisaient l'évangile et prononçaient leurs sermons dans leur parler bulgare. Snégarov publie ici une partie d'un tel sermon écrit en caractères grecs. Dans les villages d'Ohrida et surtout à Débertza (au nord d'Ohrida) la langue bulgare écrite fut conservée. Dimitër Miladinov, maître d'école à Ohrida, traduit les textes grecs anciens en bulgare. De même agissent Cousman Chapkarov et quelques autres. A l'époque des luttes pour l'institution d'une Église Nationale, l'évêché d'Ohrida demande le rétablissement de l'archevêché d'Ohrida. En 1869, la communauté ecclésiastique-scolaire d'Ohrida signe des documents portant le titre: Archevêché d'Ohrida. Strouga et Ressenë prirent également part dans la lutte pour le rétablissement d'une Église Bulgare indépendante.

V. Dounev. Le parler de Vodène. (Suite du N° 3 de la Revue Macédonienne).

L'auteur donne un matériel considérable relatif aux particularités morphologiques et phonétiques du parler de Vodène: l'accent tonique, les formes déclinatoires, les terminaisons des verbes, etc. Il indique, en outre, quelques mots étrangers qui se sont introduits dans ce parler.

Nicolas Mavrodinov. Voyage archéologique en Macédoine.

L'auteur continue son étude des églises de Mlado-Nagoritchino (v. La Revue Macédonienne, t. XIII, fas. 2). Il retrouve les particularités qui caractérisent l'art des maîtres-maçons qui ont construit ces églises dans l'église détruite du village Grad au sud du Mont Osogovo qui est du XVIIIe s., au monastère de Zémène et dans celui de Rila au XIXe s. L'étude détaillée des mosquées datant du XVIe s. de la ville de Kustendil révèle aussi les particularités de cette école régionale dont le centre se trouvait dans la région de cette ville et qui a continué à travailler pendant plus de trois siècles.

L'auteur étudie ensuite l'église de Staro-Nagoritchino. Il établit par l'examen critique des textes des vies de saint Prochor de Ptchinia que cette église n'a rien à voir avec l'église construite par l'empereur Romain Diogène et dédiée à ce saint, „près du ruisseau“ qui est à deux klm. du village de Staro-Nagoritchino. L'église du Romain Diogène devait se trouver dans le monastère de Zabel au Nord-Est du village et sur le bord de ce ruisseau. Il date l'église primitive de Staro-Nagoritchino du début du X-e s. — c'est à dire de l'époque de l'empereur bulgare Syméon et d'après les fondations découvertes par des fouilles dans l'église même (fig. 10) il tente une reconstruction idéale de cette église primitive (fig. 11). Le kral serbe Miloutin a trouvé en 1312-13 cette église en partie ruinée et il l'a reconstruite en élevant sur les murs de l'ancienne basilique, qui était sans coupole, une église cruciforme à cinq coupoles. La particularité la plus marquante de l'art de ses architectes sont les poteries peintes en forme de quatre-feuilles qui caractérisent l'architecture de la Bulgarie septentrionale. Ces architectes sont venus ici de la région de Sofia ou de Vidine.

L'auteur étudie à la fin l'église du monastère de Mateitché. La parement, assez inégal de cette église construite peu après 1356, est tout à fait identique à celui de la tour du monastère de Rila (1335) et des églises sur la Treska près de Skopié (1369). Les architectes de Mateitché sont venus donc dans la région de Skopié de la région du bassin de la Strouma. L'examen attentif de l'arbre généalogique de la tsarine Hélène, femme de Douchan et soeur du tsar bulgare Ivan Alexandre, qui se trouve dans cette église renferme non seulement le nom de l'empereur byzantin Issaac l'Ange, mais aussi celui d'un moine inconnu du nom de Théoctiste (fig. 19) qui est un des aïeux directs de la tsarine et qui devait être le père inconnu de nom des tzars bulgares Assène I, Pierre et Kaloïan. La dynastie des Assénides était probablement alliée par un mariage aux familles byzantines des Comnènes et des Doucas. C'est une des petites-filles de l'impératrice Irène Doucas — femme d'Alexis I Comnène — qui doit avoir été mariée au grand père du tsar Assène I. Irène Doucas était petite-fille du tsar bulgare Samuel et elle appartenait en même temps à la famille Doucas qui prétendait provenir des familles patriciennes de la Rome antique. Ainsi les Assénides étaient-ils considérés comme héritiers légitimés de l'ancienne dynastie bulgare et en même temps de „la noble génération de la ville de Rome.“

K. Mirtchev. Lettres de Gotzé Deltchev.

Les matériaux relatifs à l'histoire des luttes révolutionnaires publiés jusqu'aujourd'hui consistent surtout en mémoires. Une très petite partie de la correspondance particulière des révolutionnaires a été mise à la disposition du public. K. Mirtchev publie un nombre considérable de lettres inédites de Gotzé Deltchev, un des plus grands révolutionnaires macédoniens. Ces lettres sont datées des années 1896 — 1901. Elles se rattachent à la période où Deltchev, en qualité de représentant de l'organisation révolutionnaire à Sofia, s'occupait de l'organisation des „canaux“ par lesquels étaient envoyés des armes en Macédoine. Ces lettres révèlent l'énergie extraordinaire déployée par Deltchev dans une lutte perpétuelle pour vaincre les obstacles qui menaçaient d'entraver sa tâche.

Comptes rendus et nouvelles littéraires

Ch. Stanichev. Histoire des Bulgares depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours. Sofia 1942. Compte rendu d'I. Snégarov.

Le but de l'auteur est de présenter sous une forme populaire et d'éclairer sous un jour spécial les événements historiques les plus importants. Il soutient que le peuple bulgare descend des Huns et cite, entre autres arguments, le fait que les Bulgares sont mentionnés dans les vieilles chroniques chinoises. Il exagère l'importance numérique de la horde d'Ispérik. D'autre part, son opinion que la conversion au christianisme a été fatale pour les Bulgares est tout à fait erronée. En réalité, l'Eglise bulgare, comme l'auteur le reconnaît pour les temps modernes, a joué un rôle important dans l'affermissement du royaume de Bulgarie.

K. Mirtchev. La science serbe et ses conceptions sur la langue des Bulgares de Macédoine. Bibliothèque „Le livre bulgare.“ № 8. Edité par le Ministère de l'Instruction Publique. Sofia 1942, 86 p. Compte rendu de S. Stoïkov.

La question de l'appartenance nationale des Bulgares de Macédoine repose principalement sur la base linguistique. En 1935, le linguiste serbe le plus en vue A. Bélitch dans la préface de son livre „Dialectes de Galitchik“ a exposé dans son ensemble les opinions des savants serbes sur les parlers macédoniens. Du côté bulgare, de suite ont répondu les professeurs A. Sélichtev et L. Milétich. Aujourd'hui le professeur K. Mirtchev examine à nouveau les opinions de Bélitch et fait une analyse critique de toutes les déductions philologiques et historiques. Il est intéressant de suivre l'évolution des opinions de Belitch en ce qui concerne l'appartenance nationale des parlers macédoniens. En 1906 il considère comme purement serbes seulement les parlers macédoniens du nord et comme mixtes ceux du centre. Après la première guerre mondiale, il englobe également les parlers du centre dans le domaine de la langue serbe. Dans le désir de faire passer à tout prix les parlers macédoniens pour serbes, Belitch néglige à dessein certaines fautes linguistiques, par exemple les traits morphologiques, en les déclarant de peu d'importance, et, par contre, fait ressortir quelques autres au premier plan. Bélitch et ses disciples attachent une importance spéciale à κ' z' , dans les parlers macédoniens, en tant que remplaçants de tj dj praslaves. Selon eux κ' s' sont une preuve incontestable du caractère purement serbe. Cependant une analyse plus attentive du matériel linguistique montre que ces conclusions sont hâtives et erronées. S. Stoïkov fait ressortir que les h h serbes et les κ' z' macédoniens sont des consonnes tout à fait différentes. Quand on écoute une langue étrangère on rapporte tous les sons au système de la langue maternelle. Dans la langue serbe κ' z' n'existent pas; c'est pourquoi les Serbes les relient par erreur aux sons les plus proches h h et les désignent de cette façon. Quand un mot passe d'une langue dans une autre, il s'adapte toujours au système de cette dernière. Ainsi des mots tels que *Керка*, *Кук'а*, *Мез'у*, etc. peuvent être considérés comme des serbismes dans les parlers macédoniens du nord et du centre.

L'ouvrage de K. Mirtchev est destiné à un large cercle de lecteurs. C'est le premier de son genre qui rend abordables pour ceux-ci les questions relatives aux parlers macédoniens et montre éloquemment que la langue est le témoignage le plus important pour la définition de l'appartenance nationale d'une population.

Informations de l'Institut archéologique. Tome XIV. 1949-1942. Sofia 1943. Compte rendu de Krendjalov.

Ce tome est consacré au professeur Iordan Ivanov à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire (1872-1942). L'auteur du compte rendu mentionne d'abord les œuvres du jubilaire, puis il expose brièvement le contenu des études insérées dans ce tome; Monuments antiques du littoral occidental de la mer Noire (Skorpiil). Monuments antiques (G. Katzarov). Ce tome se distingue par ses nombreuses communications sur des découvertes archéologiques.

Revue du Littoral Egéen. Tome I. 1942, Editée par V. Béchév. Iiev, I. Douïtchev et D. Iararov, 1942. Compte rendu de M.

Cette revue a pour but de présenter les études des savants bulgares sur le littoral de la mer Egée. Elle contient, entre autre, les articles suivants: „Le Littoral égéen en tant que notion géographique“ de D. Iararov; „Les liens géographiques entre le littoral égéen et la Bulgarie“ d'I. Batakliiev; „La colonisation du littoral égéen dans la première moitié du VI siècle“ d'I. Douïtchev. La revue contient, en outre, des informations sur des monuments antiques du littoral égéen, des comptes-rendus et une bibliographie.

B. Tzonev. Histoire de la langue bulgare. T. I. Seconde édition posthume sous la rédaction des professeurs St. Mladénov et K. Mirtchev. Sofia 1940. Compte rendu de K. Mladenov.

La première édition parue en 1919 est depuis longtemps épuisée. Cet ouvrage étant un manuel indispensable pour les étudiants en philologie, une seconde édition s'imposait.

Les questions traitées sont: la place de langue au milieu des autres langues slaves, le vieux-bulgare et le bulgare moderne, les monuments vieux-bulgares, etc. A cet ouvrage est annexée une bibliographie sur l'histoire de la langue bulgare.

St. Karakostov. Les pionniers de la Renaissance macédonienne. Figures historiques et écrivains. Sofia 1943. Compte rendu de K. Mladénov.

Ce livre rappelle l'ouvrage de feu A. P. Stoïlov „Écrivains bulgares de la Macédoine“ avec la différence que St. Karakostov commence son étude par Climent et Naoum et non pas par l'époque désignée sous le nom de „la Renaissance“. Karakostov parle de la question macédonienne à l'époque de G. S. Rakovsky alors qu'à ce moment-là il n'existait que la question bulgare en général.

Dans ce livre sont insérés les portraits de la plupart des pionniers mentionnés.

E. Pétrivici, Daco-Slava (Extras din „Dracoromania“ X. 1943, partea II, 45 p.) Compte rendu de C. Mirtchev.

L'ouvrage du savant roumain E. Pétrivici jette une lumière abondante sur le caractère de la langue slave parlée par les tribus slaves immigrées en Dacie. Cet ouvrage a d'autant plus de valeur que l'auteur s'est limité à l'étude des particularités de l'ancienne langue slave exclusivement en Transylvanie, c'est-à-dire dans la contrée qui, à un certain point de vue, était la plus litigieuse. L'impulsion qui a poussé E. Pétrivici à cette étude est due à l'ouvrage du professeur M. Wasmer „Die Slaven in Griechenland“ (Berlin 1941). En appliquant les méthodes du savant allemand, E. Pétrivici recherche les particularités phonétiques et morphologiques des noms locaux d'origine slave. Après une analyse consciencieuse de ces noms, il fait ressortir douze particularités linguistiques essentielles qui sont, en réalité, les traits les plus caractéristiques de la langue bulgare.

M-r Petrovici souligne plus loin que la source de l'influence slave a été la même aussi bien pour la Transylvanie que pour les autres contrées roumaines.

L'ouvrage de M-r Petrovici marque une étape importante dans l'étude des liens linguistiques roumaino-bulgares.

Hans F. Zeck. Die deutsche Wirtschaft und Südost-europa. Leipzig 1939.

Otto Blum. Der Südosten verkehrspolitisch betrachtet. Berlin 1941.

Otto Leibrock. Der Südosten, Grossdeutschland und das neue Europa. Berlin 1941. Compte rendu de D. Iaranov.

Ces trois livres ont pour thème l'Europe du Sud-Est et le futur développement de l'économie nationale de l'Allemagne.

Hans Zeck émet des doutes sur la possibilité d'un développement industriel de l'Europe du Sud-Est, étant donné qu'elle ne dispose pas de capitaux. Il souligne que l'économie nationale de l'Europe du Sud-Est est complétée d'heureuse façon par l'économie nationale de l'Allemagne.

Otto Blum étudie l'Europe du Sud-Est du point de vue des communications et de la technique. Il fait ressortir la nécessité urgente d'un reliaement entre Sofia et Salonique et entre la Roumanie et la Bulgarie. Il admire l'œuvre constructive des ingénieurs bulgares et donne en exemple la ligne transbalkanique Ternovo—Stara-Zagora.

Otto Leibrock constate que le salut économique de l'Europe du Sud-Est est dû à son étroite collaboration avec l'Allemagne.

Werner Frauendienst, Jugoslawiens Weg zum Abgrund. Berlin 1941. Compte rendu de Iaranov.

Dans ce livre sont présentés les faits les plus importants de la récente histoire politique de la Serbie et de l'ex-Yougoslavie. L'auteur rappelle brièvement la série d'attentats en Bosnie qui ont précédé l'attentat de Sarajévo, Il décrit en détail l'assassinat du prince héritier d'Autriche-Hongrie, Ferdinand.

L'auteur parle plus loin de la diplomatie yougoslave qui a montré son vrai caractère dans les deux premières années de la guerre actuelle. La Yougoslavie envoyait secrètement des officiers de liaison dans les états-majors de la France et de l'Angleterre. C'est ainsi que se préparait le coup d'État du 27 mars 1941.

A la fin du livre est annexé le mémorandum publié le 6 avril 1941 par le gouvernement allemand au début de son action militaire contre la Yougoslavie

Helmut Bauer, Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Werden und Wergehen Jugoslawiens. Berlin 1941. Compte rendu de D. Yaranov.

L'auteur expose l'histoire de la Serbie depuis la fondation du nouvel État serbe jusqu'à la création de la Yougoslavie. Il indique les points faibles de cet État éphémère, L'un de ces points était la diversité des populations et le grand nombre des minorités.

